

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEMLÛKLARIN İDARESİ ALTINDA HİLAFET KURUMU

HAZIRLAYAN
Mehmet AKIN

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞIR

Batman – 2014

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY FORMU

Yrd. Doç. Dr. A. Mehmet AĞIR danışmanlığında, Mehmet AKIN tarafından hazırlanan bu çalışma 29.10.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. A. Mehmet AĞIR

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK İmza :

Üye : Yrd. Doç. Dr. A. Mehmet AĞIR İmza :

Üye : Yrd. Doç. Dr. İ. Burak BAYRAK İmza :

Yukarıdaki sonucu onaylıyorum

Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK
Enstitü Müdür V.

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

YEMİN BELGESİ
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BATMAN

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Memlûkların İdaresi Altında Hilafet Kurumu*” adlı yüksek lisans tezinin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nden başka bir birim kuruluna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi beyan ederim.

29.10.2014

Mehmet AKIN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MEMLÛKLARIN İDARESİ ALTINDA HİLAFET KURUMU

Mehmet AKIN
Batman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞIR

Hazırlanmış olduğumuz bu çalışmamızda konu olarak Abbasilerin yıkılmasından sonra Memlûklar tarafından Mısır'da yeniden kurulan İslam Halifeliğini yani Memlûklarda Hilafet kurumunu seçtik. Çalışmamızda Mısır'a taşındıktan sonra İslam halifelerinin otoritesinde yaşanan değişim incelenmiştir.

Çalışmamızın içeriği hilafet kurumunun ortaya çıkışı, Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler ve Memlûklar döneminde halifelerin durumu etrafında şekillenmiştir. Birinci bölümde hilafet kurumunun Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkış süreci anlatılmış, Dört Halife Dönemi, Emeviler ve Abbasiler döneminde hilafetin genel durumu üzerinde durulmuştur. Halife otoritesinde ve Hilafet kurumunda meydana gelen değişimlerin anlatılmasına gayret edilmiştir.

İkinci ve asıl bölümde ise Memlûk devletinin kuruluşu ve İslam halifeliğinin Mısır'a taşınması konularına yer verilmiştir. Mısır'da halifelik makamına geçen Abbasi halifeleri sırasıyla işlenmiş ve halifelerin Memlûk devletindeki durumu üzerinde durulmuştur. Ayrıca halifelerin görev süreleri boyunca Memlûk Sultanlarıyla olan ilişkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece Memlûk Sultanlarının halifelere olan bakış açıları incelenmiştir.

Batman – 2014, Sayfa: 128

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Otorite, Memlûklar

ABSTRACT

Master's Thesis

INSTITUTION OF THE CALIPHATE UNDER THE ADMINISTRATION OF THE MAMLUKS

Mehmet AKIN
Batman University
Institute For Social Sciences
Department Of History

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Abdullah Mesut AĞIR

In this study that we have prepared, we have chosen the following topic: The Islamic Caliphate re-established by the Mamluks in Egypt or the Mamluks succession after the collapse of the Abbasid. It is investigated the changing the authority of the Muslim Caliphs after moving Egypt.

The content of this study composes around the caliphs in Mamluks and Abbasid period, Omayyads, four caliphs period and the coming out of the association of Caliphate. It is emphasised that the general condition of the caliphates in Omayyads, Abbasid period and four Caliphate period, in the first chapter. It is also mentioned about the coming out of the endeavoured to tell the changing accoured in Caliphate association and caliphs authority.

In the second and the main chapter of this study, it is given place to the foundation of Mamluks and movin of Muslim Caliphate to the Egypt. It is taught about the Abbasid Caliphs reigned to caliphate association in Egypt respectively. It is also endeavoured to tell again the relationshipps among the Sultans of Mamluks durin their duty. Thus,it is investigated that the viewpoint of the Sultans of Mamluks to the Caliphs.

Batman – 2014, Page: 128

Key words: Caliphate, Authority, Mamluks

İÇİNDEKİLER

Özet	i
Abstract	ii
Önsöz	vi
Kısaltmalar	viii
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Ortaya Çıkışından Memlûklar Dönemine Kadar Hilafet Kurumu

1. Halife ve Hilafet Kavramları.....	6
2. Hz. Peygamberin Vefatı ve İlk Halifenin Tayini	8
3. Hz. Ali'nin Hilafet Hakkına Dair İddialar	12
4. Dört Halife Döneminde Hilafet.....	14
4.1. Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği	15
4.2. Hz. Ömer'in Halifeliği.....	16
4.3. Hz. Osman'ın Halifeliği	18
4.4. Hz. Ali'nin Halifeliği.....	20
5. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Emevilerle Mücadeleleri	23
6. Hilafetin Emevilere Geçmesi ve Emeviler Döneminde Hilafet.....	25
7. Hilafetin Abbasilere Geçmesi ve Abbasiler Döneminde Hilafet	27
8. Mısır'daki Fatımî Halifeliğinin Ortaya Çıkışı	30
9. Endülüs Emevi Halifeliğinin Ortaya Çıkışı	31

İKİNCİ BÖLÜM

Memlûkların İdaresi Altında Hilafet Kurumu

1. Memlûkların Tarih Sahnesine Çıkışı	33
1.1. Memlûkların Menşei	33
1.2. Mısır'da Memlûk Devletinin Kurulması	37
2. Moğol İstilasası ve Abbasi Hilafetinin Sonu	43
3. Ayn-ı Calut Savaşı ve Hilafetin Kahire'ye İntikali	44
3.1. 1260 Ayn-ı Calut Savaşı	44
3.2. Hilafetin Kahire'ye İntikali	47
4. Halifelerin Memlûk İdaresi Altındaki Durumları	49
5. Mısır'daki Abbasi Halifeleri	53
5.1. el-Mustansır Billah Ebu'l-Kasım Ahmed (1261-1262)	53
5.2. el-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed (1262-1302)	57
5.3. el-Müstekfi Billah Ebu'r-Rabi Süleyman (1302-1340)	64
5.4. el-Vasık Billah Ebu İshak İbrahim (1340-1341)	67
5.5. el-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed (1341-1352)	68
5.6. el-Mutazıd Billah Ebu'l-Feth Ebu Bekr (1352-1362)	70
5.7. el-Mutevekkil Alallah Ebu Abdullah Muhammed (1362-1376)	71
5.8. el-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriya (1377-1377)	73
5.9. el-Mutevekkil Alallah (ikinci kez) (1377-1383)	73
5.10. el-Vasık Billah Ebu Hafs Ömer (1383-1386)	75
5.11. el-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriya (ikinci kez) (1386-1389)	76
5.12. el-Mutevekkil Alallah (üçüncü kez) (1389-1406)	76
5.13. el-Mustain Billah Ebu'l-Fadl el-Abbas (1406-1414)	80
5.14. el-Mutazıd Billah Ebu'l-Feth Davud (1414-1441)	83
5.15. el-Mustekfi Billah Ebu'r-Rabi Süleyman (ikinci kez) (1441-1451)	86
5.16. el-Kaim Biemrillah Ebu'l-Beka Hamza (1451-1455)	86
5.17. el-Müstencid Billah Ebu'l-Mehasin Yusuf (1455-1479)	88
5.18. el-Mütevekkil Alallah Ebu'l-İzz Abd el-Aziz (1479-1497)	90
5.19. el-Müstemsik Billah Ebu's-Sabr Yakub (1497-1508)	92
5.20. el-Mütevekkil Alallah Muhammed (1508-1517)	93
6. Memlûk Hâkimiyetinin Sonu ve Hilafetin Kahire'den İstanbul'a Nakli	95

Sonuç.....	97
Kaynakça.....	104
Ekler	120
I. Listeler.....	120
II. Tablolar	126

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed hayatta iken sadece bir peygamber değil; aynı zamanda bir devletin de başkanı idi. O İslam'ı tebliğ görevi ile birlikte İslam ordularının komutanı, Medine İslam devletinin başkanı ve Müslümanların dini ve adli meselelerini çözen bir yargııcı olarak da görev yapıyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamberin vefatı ile birlikte Medine İslam devletinde siyasi, askeri ve adli alanlarda bir boşluk oluştu. Bu nedenle Müslümanların ileri gelenleri Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra onun yerine bu görevleri yerine getirecek bir lider seçtiler. Böylece İslam devletinde yeni bir dönem başlamış oldu. Halife adı verilen bu liderler yaklaşık on üç asır boyunca İslam tarihinde önemli ve özel bir yer işgal edeceklerdi.

İslam tarihinin en önemli siyasi kurumlarından biri şüphesiz Hilafet Kurumu'dur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam devletinin lideri olarak Hz. Ebu Bekir'in seçilmesi ile başlayan bu süreç sırasıyla diğer üç halife, Emeviler ve Abbasiler ile devam etti. Moğolların 1258 yılında Bağdat'ı işgal edip Abbasi Devletine son vermeleri ile birlikte son Abbasi halifesi de öldürülmüş ve Hilafet Kurumu fetret dönemine girmiştir. Yaklaşık üç yıllık bir aradan sonra Memlûklar tarafından Mısır'da yeniden kurulan hilafet kurumu 1517 yılına kadar Memlûkların elinde kalmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devletine geçen Hilafet Kurumu devletin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Yaklaşık on üç asır boyunca devam eden bu kurum zaman içerisinde çeşitli evrelerden geçerek Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar varlığını sürdürebilmiştir. Ancak 1924 yılında TBMM tarafından kaldırılan Hilafet artık tarihe karışmıştır.

Çalışmamızda Hilafet Kurumu'nun Ortaçağ İslam Dünyasındaki durumu üzerinde durmaya karar kıldığımızdan dolayı bu kurumun ortaya çıktığı dönemden, Memlûk devletinin sonuna kadar olan kısmını ele aldık. Yaklaşık dokuz asırlık bir zamana tekabül eden bu dönem halifenin gerçek etkisinin varlığını sürdürdüğü dönemdir; çünkü Memlûkların yıkılmasından sonra Osmanlı devletine geçen Hilafetin manevi gücünü Osmanlı devleti neredeyse hiç kullanmamıştır.

Çalışmamızın amacı; Hilafet kurumunun ortaya çıkışını, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler Döneminde Hilafet Kurumunu ve ortaya çıktığı dönemden Memlûkların sonuna kadar halife otoritesindeki değişimi inceleyip seleflerinden farklı bir konuma düşen Mısır'daki Abbasi hilafetini ayrıntılı bir şekilde ele almaktır. İki bölümde ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümünde Halife ve Hilafet kavramları üzerinde durulup Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler Döneminde Halifelerin genel durumu ve Hilafet Kurumu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Memluklarda Hilafet konusu ele alınmıştır. Memlûklardan önce bir devlet başkanı olarak karşımıza çıkan halifenin Memlûklar tarafından ikinci plana atılması ve göstermelik bir lider oluşu üzerinde durulmuştur. Özellikle başlangıcından sonuna kadar Memlûk tarihi boyunca eş zamanlarda başa geçen Memlûk Sultanları ve Mısır'daki Abbasi Halifelerinin ilişkileri incelenmiş ve Memlûk Sultanlarının halifelere bakışı ele alınmıştır.

Genel olarak başlangıcından Memlûk dönemi sonuna kadar halifelerin siyasi otoriteleri ve gücü üzerinde durmaya çalıştığımız bu çalışmada Memlûklardaki Hilafet Kurumunu incelemeye ve başta Memlûk Devleti olmak üzere Ortaçağ İslam Devletlerinin Halife ve Hilafet kavramlarına bakışını açıklama çabası içerisinde bulunulmuştur.

Gerek bu çalışmamda ve gerekse de Yüksek Lisans eğitimi süresince sürdürdüğüm çalışmalarımda emeği geçen değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN ve Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK'e ve özellikle de bu çalışmamı teklif edip, çalışmamın her aşamasında bana destek olan değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞIR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet AKIN
BATMAN-2014

KISALTMALAR

ATAÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFİİED	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
C:	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DGBİTA	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EÜTİD	: Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
GAÜSBD	: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
HRÜİFD	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
İSTEM	: İslâm San‘at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜHFD	: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tarih Dergisi
MGÜSBED	: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
S:	: Sayı
Sad:	: Sadeleştiren

SAÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SDÜSBD	: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
AÜTAD	: Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Y:	: Yıl
YYÜİFD	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

İslam'da halifelik kurumu en önemli siyasal ve dini müesseselerden biridir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra baş gösteren devlet başkanlığı ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan bu kurum uzun bir müddet varlığını devam ettirebilmeyi başarmıştır. Hz. Peygamber'den sonra İslam devletinin başına geçen bu kişilere *halife*, bu yönetim anlayışına da *Hilafet* adı verilmiştir. Halifeler Hz. Muhammed'in vekili olarak ümmetin idaresini üstlenmiş, hem din işlerini hem de devlet işlerini bir arada yürütmüşlerdir. 632 yılında Hz. Ebu Bekir'in halifeliği ile başlayan ve Hz. Ali'nin ölümü ile sona eren Dört Halife döneminden sonra halifelik sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Memlûklar ve Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlı devletinin yıkılarak yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte halifelik kurumunun da sonu gelmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halifeliğin kaldırılmasına karar verilmiş; böylece İslam tarihinde önemli bir yer ve zamana yayılmış olan bu kurum tarihe karışmıştır.

Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte Müslüman toplumunda otorite boşluğu oluştu. Hz. Muhammed hem İslam dininin peygamberi hem de Medine İslam Devleti'nin başkanı idi. Onun vefatından sonra Müslümanlara önderlik edecek ve Medine İslam devletini yönetecek bir lider ihtiyacı ortaya çıktı. Hz. Muhammed vefat etmeden önce yerine kimin geçeceğini belirlememişti. O hayatta iken bu konu hiçbir şekilde gündeme de gelmemiştir. Ayrıca ayet ve hadislerde de bu konuya değinilmemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamberin vefatı ile birlikte Müslümanlar ilk sorun olarak devlet başkanlığı meselesi ile karşı karşıya kaldılar. Bu yeni durumda Müslümanların kendilerine bir yol çizmeleri gerekiyordu ve neticede halifeler Müslümanlar tarafından seçilecekti. Krallıkların ve feodal yapıların egemen olduğu Ortaçağ dünyasında Müslümanların kendi liderlerini kendileri seçmeleri İslam tarihi için mühim bir hadisedir.

Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra Sakifetü Beni Saide'de (Saidoğulları Gölgeğinde) toplanan Medine'nin yerli halkı olan Ensâr, kendi arasından birini halife seçerek liderlik sorununu çözmeye niyetlenmişti. Hz.

Muhammed'e kucak açan ve Mekkeli müşriklerin zulmünden kaçan Muhacirlere ev sahipliği yapan Ensâr, Hz. Peygamberden sonra yerine lider olacak kişinin kendilerinden biri olmasını en temel hakları olarak görüyorlardı. Bu yüzden olacaktı ki henüz Hz. Muhammed'in naaşı bile defnedilmemişken Beni Saide gölgeğinde yaptıkları bu toplantıda Ensâr'ın ileri gelenlerinden olan Sa'd b. Ubade'yi kendilerine lider olarak seçmişlerdi.

Ensâr'ın Beni Saide gölgeğinde toplanarak kendilerine bir lider seçtikleri haberini alan Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah hemen toplantı yerine giderek duruma müdahale ettiler. Ensâr ve Muhacirler arasında şiddetli bir tartışma yaşandı. Her iki taraf da Hilafet hakkının kendilerine ait olduğunu savunuyordu. Nihayetinde yapılan hilafet tartışmaları sonucunda Hz. Muhammed'in en yakın arkadaşı olan ve Müslümanların çoğu tarafından saygı ile karşılanan Hz. Ebu Bekir halife seçildi (632). Bu toplantıdan sonraki gün Medineli Müslümanlar mescitte toplu bir şekilde Hz. Ebu Bekir'e biat ettiler. Böylece Beni Saide gölgeğinde sınırlı sayıda kişinin biat ettiği Hz. Ebu Bekir bu genel biat ile bütün Müslümanlar tarafından kabul görmüş oluyordu.

Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi ile birlikte İslam tarihinde yeni bir müessese olarak Hilafet Kurumu ortaya çıktı. Halife adı verilen bu liderler Hz. Muhammed'in vekili olarak İslam toplumuna her alanda liderlik etmeye başladılar. İlk dört halife devlet işlerinde her zaman Hz. Peygamber'i örnek alıyorlardı. Ancak bu durum zamanla değişti ve dört halifeden sonra halifeler bu kurumun yapısını değiştirerek kendi çıkarları için kullanmaya başladılar.

İlk Halife Hz. Ebu Bekir'in hilafeti iki yıl gibi çok kısa bir zaman dilimini kapsadı. Ancak Hz. Ebu Bekir bu kısa sürede çok önemli meselelerle uğraştı. Dinden dönen, zekât vermek istemeyen kabilelerle savaştı ve yalancı peygamberlerle mücadele etti. Yaklaşık iki yıllık bir yönetimden sonra Hz. Ebu Bekir vefat etti. Hz. Ebu Bekir ölmeden önce Müslüman ileri gelenlerine danışarak ve onların da onayını alarak Hz. Ömer'i halife olarak belirledi (634). Böylece Hz. Ömer selefi Hz. Ebu Bekir tarafından halifelğe tayin edilmiş oldu.

Hız. Ebu Bekir'in kısa süren iktidarından sonra hilafete geçen Hz. Ömer döneminde İslam devleti güçlenmeye, genişlemeye ve kurumsallaşmaya başladı. İslam orduları Mısır, Suriye, İran, Kafkasya gibi bölgeleri fethetti ve İslam Devleti bir imparatorluğa dönüştü. Ülkenin sınırlarının genişlemesi ile birlikte Hz. Ömer siyasi, mali, adli, askeri vb. konularda yenilikler yaptı. Hz. Ömer devletin her alanında gerçekleştirdiği kurumsallaşmayı halifelik seçiminde de ortaya koydu ve kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirlemesi için bir şura heyeti oluşturdu. Cennetle müjdelenen sahabelerden oluşan şura heyeti Hz. Ömer'in vefatından sonra Hz. Osman'ı halife olarak seçti (644).

Üçüncü halife Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılı gayet başarılı geçti; ancak ikinci altı yılda talihsiz olaylar yaşanmaya, Müslümanlar arasında muhalefet hareketleri yayılmaya başladı. Hz. Osman'ın özellikle kendi akrabalarını devletin kademelerine getirmesinden rahatsız olanlar gittikçe seslerini yükseltmeye başladılar. Halifeye karşı başlayan muhalefet gittikçe şiddetini arttırmaya başladı. Nihayetinde halife Hz. Osman kendisine isyan eden Müslümanlar tarafından evinde Kuran-ı Kerim okuduğu bir sırada öldürüldü. Hz. Osman'ın asiler tarafından öldürülmesi hilafet kurumuna da ağır bir darbe vurdu; çünkü Müslümanların seçimi ile başa geçmiş ve Hz. Peygamberin halefi olarak görev yapan bir lider yine Müslümanlar tarafından katledilmişti. Ayrıca halifenin öldürülmesi İslam devletini de başsız bırakmıştı. İsyancıların desteği ile halife olmak hiç de istenilen bir şey değildi; ancak Müslümanların ısrarları üzerine Hz. Ali daha fazla Müslüman kanı dökülmemesi için halifeliği kabul etti (656).

Dördüncü halife Hz. Ali yaklaşık altı yıllık hilafeti boyunca kendisine biat etmeyenlerle mücadele etti. Önce Hz. Ayşe ile Cemel Savaşı'nda ardından Muaviye ile Sıffin'da savaşmak zorunda kaldı. Hatta devletin başkentini bile Medine'den Kufe'ye taşıdı; ancak Hz. Ali ülkenin tümünü kontrol altına almayı başaramadı. Altı yıl süren hilafetinin sonunda Hz. Ali Muaviye ile yaptığı mücadeleyi kaybederek hilafeti ona bırakmak zorunda kaldı. Muaviye Hz. Ali'ye karşı başlatmış olduğu muhalefetten başarı ile çıktı. Böylece Dört Halife dönemi de son buluyordu (661).

Dört halife döneminden sonra Hilafet Emevilere geçmiştir. Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye, Hz. Ali'nin halifeliğini ilk gününden itibaren reddetmiş ve ona

karşı muhalefette ısrar etmiştir. Uzun uğraşları sonucunda Muaviye 661 yılında Hilafet makamını ele geçirmeyi başardı ve Emevi devletini kurdu. Her ne kadar Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Emevilerle mücadele ettilerse de başarılı olamadılar ve hilafet kurumu Emevilerde kalmaya devam etti. Hilafeti Hz. Ali'den zorla alan Muaviye bununla da yetinmeyerek ölmeden önce oğlu Yezid'i veliaht olarak tayin etti. Muaviye bu hareketi ile hilafeti saltanata çevirmiş oluyordu. Böylece Emeviler Dört Halife döneminde uygulanan halife seçimi usulünü rafa kaldırdılar. Emeviler döneminde ortaya çıkan Hilafete veliaht tayin etme usulü başlangıçta eleştirilse de sonraki dönemlerde aynı şekilde devam etti ve hilafet kurumunun yıkılışına kadar da varlığını sürdürdü.

750 yılında Emevileri yıkarak iktidarı ellerinden alan Abbasiler yaklaşık beş asır boyunca İslam dünyasına hâkim olacaklardı. Emevilerin Arap milliyetçiliği politikasının aksine Abbasiler Müslümanların kardeşliğini esas aldılar. Bu nedenle Abbasiler döneminde İslam'a geçişler hızlandı. Abbasi Halifeleri de Emevilerden farklı olarak dini hayata daha çok önem verdiler. Abbasiler Hilafet Kurumuna ilahi bir hüviyet kazandırdılar. Abbasi devletinin zayıflaması ile birlikte Halifenin diğer İslam devletleri üzerindeki etkisi azaldı. Ancak her ne kadar zayıf olsalar da Abbasi halifeleri Ortaçağ İslam devletlerinin manevi liderleri idiler.

Bağdat Abbasi halifeliğine karşı X. Yüzyılda iki yeni rakip çıkmıştı. Bunların ilki 909 yılında Ubeydullah el-Mehdi tarafından Tunus'ta kurulan ve 969 yılında da İhşidilerin Mısır'daki egemenliğine son vererek merkezini Kahire'ye taşıyan Fatımi halifeliğidir. Sünni olan Abbasi halifelerine karşı ortaya çıkan Fatımi halifeleri Şii idi ve iki devlet arasında sürekli mücadeleler yaşanacaktı. Abbasi halifesinin ikinci rakibi de 929'da İspanya'daki Endülüs Emevi Emirlerinden III. Abdurrahman'ın kendisini halife ilan etmesi ile ortaya çıkan Endülüs Emevi Halifeliğidir.

1258 yılında Moğolların Bağdat'ı işgal etmesi ile birlikte hem Abbasi devleti sona erdi hem de Halifelik Kurumu ortadan kaldırıldı. Böylece yaklaşık altı yüz yıldır varlığını sürdüren hilafet kurumu Moğol istilasını son buldu. İslam dünyasındaki bu başsız dönem yaklaşık üç yıl sürdü ve Hilafet Kurumu 1261 yılında Memlûklar tarafından Kahire'de yeniden tesis edildi.

Abbasi devletinin giderek zayıflamaya başlaması ile birlikte halifeler de otoritelerini yitirmeye başladılar. Hilafet kurumu gittikçe kan kaybetmeye devam ediyordu. Hulefa-i Raşidin, Emeviler ve Abbasiler döneminde siyasi ve dini liderliği kendi bünyesinde toplayan halifeler; Memlûk idaresi döneminde siyasal yetkilerini yitirmiştir. Moğolların Bağdat'ı işgalinden sonra tarih sahnesinden çekilen halifelik kurumu yaklaşık üç yıl sonra Mısır'da tekrar ortaya çıkacaktır.

Memlûk Sultanı Baybars Abbasi hanedan üyelerinden birini Mısır'a getirterek Moğolların sona erdirdiği halifelik kurumunu yeniden canlandırdı. Memlûkların İslam dünyasında kabul görmek, saygınlıklarını arttırmak ve İslam dünyasının manevi lideri olmak gibi maksatlarla Mısır'a taşıdığı ve devletin sonuna kadar varlığını sürdürmesine müsaade ettiği hilafet kurumu bu dönemde sembolik bir hal almıştır. Memlûk sultanlarının idaresi altında dini liderlik yapmaya çalışan halifeler, kimi zaman sıradan bir devlet memuru durumuna bile düşmüşlerdir. İslam dünyasının prestijli kurumlarından biri olan hilafeti elinde bulunduran Memlûklar, bu kurumu sadece menfaatleri için kullanmış ve halifeleri şeklen yönetime dâhil etmişlerdir. Mısır'da yeniden ortaya çıkan Abbasi hilafeti artık Bağdat günlerinden çok şey kaybetmiştir ve halifeler Memlûk devletinin sonuna kadar bu güçsüz ve otoritesiz vaziyette hayatlarını devam ettirmeye çalışacaklardır.

Tarihsel süreçte halifelik kurumunun ortaya çıkışını ele almak, siyasal otoritesinde meydana gelen değişimleri ve Memlûklar döneminde halifelerin konumunu incelemek; Ortaçağ İslam dünyasındaki bu önemli kurumun yapısını ve Memlûk Devletinin hilafete bakışını anlamamıza yardımcı olacaktır. Memlûk Sultanlarının Abbasi Halifelerine karşı tutumlarını ortaya çıkarmak, onların halifelere verdiği değeri görmemizi de sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAYA ÇIKIŞINDAN MEMLÛKLAR DÖNEMİNE KADAR HİLAFET KURUMU

1. HALİFE VE HİLAFET KAVRAMLARI

Halife kelimesi “birinin yerine geçen kimse; Hz. Muhammed’in vefatından sonra ümmet idaresinin başına geçen kimse”¹ gibi anlamlar taşımaktadır. Hz. Peygamber Medine’den ayrıldığı vakit yerine mutlaka birini vekili olarak bırakırdı. Bu işe *istihlaf* yani halife bırakmak veyahut *istimal* yani amil, vali bırakmak denilirdi.² İşte Hilafet Kurumu da yine Hz. Muhammed’in vefatından sonra onun halefi olarak din ve dünya işlerinin yürütülmesi için ortaya çıkmış bir müessesedir.³

Kuran-ı Kerim’de halife kelimesi çeşitli ayetlerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir: “Sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve verdikleriyle sizi imtihan etmek için bazılarınızı bazılarınızdan derecelerle üstün tutan O’dur.”⁴ “Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet.”⁵ “Sizi yeryüzünde halifeler yapan O’dur.”⁶ “Sizi yeryüzünün halifeleri kılan kimdir?”⁷ “Hani Rabbin meleklere ben yeryüzünde bir halife var edeceğim demişti.”⁸ Ancak bu ayetlerin hiçbirinde de halife kelimesi Hz. Muhammed’in yerine geçecek kişiyi ifade eden özel bir anlam taşımamaktadır.

Hz. Muhammed de kendisinden sonra gelecek kişiyi belirlememiş; ancak hilafet kurumundan bahsetmiştir. Hz. Peygamber: “Benden sonra halifelik otuz

---

¹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001, s.318.

² Mehmed Said Hatiboğlu, “İslâm’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, **AÜİFD**, Ankara, 1978, C:XXIII, s.121-213.

³ Ebu’l Hasan el-Maverdi, **El-Ahkâmu’s-Sultâniye: İslâmda Hilafet ve Devlet Hukuku**, (Çev. Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976, s.5.

⁴ Enam 6/165.

⁵ Sad 38/26.

⁶ Fatır 35/39.

⁷ Neml 27/62.

⁸ Bakara 2/30.

senedir, ondan sonrası saltanattır.”⁹ demiştir. Yine başka bir Hadis-i Şerif’te de: “*Benden sonra halife olan cennettedir. Ondan sonra halife olan cennettedir. Üçüncü ve dördüncü olarak da halife olan cennettedir.*”¹⁰ demiştir. Her ne kadar Hz. Muhammed kendisinden sonra oluşacak duruma değinmişse de o hayatta iken yerine bir vekil bırakmamış ve halife seçimini Müslümanlara bırakmıştır. Ortaçağ tarihindeki krallık, kısıralık, imparatorluk, feodalite gibi yönetim anlayışlarının aksine bu dönemde ortaya çıkan Hilafet Kurumu ve halife seçimlerinde ilkel de olsa bir demokrasi anlayışı ortaya konulmuştur.¹¹

İslam tarihinde *halife* ve *hilafet* terimleri Hz. Peygamber’den sonra İslam toplumunun liderliğini üstlenenler için kullanılmıştır. İlk unvan Hz. Ebu Bekir döneminde kullanılmıştır.¹² Hz. Ebu Bekir kendisine *Halifetullah* (Allah’ın halifesi) diye hitap edilmesinin reddetmiş ve: “*Ben Allah’ın halifesi değilim; ancak Allah’ın Resulünün halifesiyim*”¹³ demiştir. Böylece Hz. Ebu Bekir için *Halifetü Resulullah* (Resulullah’ın Halifesi) unvanı kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Ömer döneminde önce *Halifetü Halifeti Resulullah* (Resulullah’ın Halifesinin Halifesi) unvanı kullanılsa da çok uzun olduğu için bundan vazgeçilmiş ve *Emirü’l Müminin* (inanananların emiri) unvanı kullanılmıştır.¹⁴ Emeviler döneminde de Hz. Ömer döneminden beri kullanılan *emirü’l müminin* unvanı kullanılmaya devam etmiştir. Ancak Emeviler Hz. Ebu Bekir tarafından kullanılan *Halifetü Resulullah* unvanı yerine *Halifetullah* (Allah’ın halifesi) unvanını kullanmışlardır.¹⁵ Bu unvan Abbasilerde ve Hatta Abbasi hilafetinin Mısır’daki Memlûk Devletinin himayesine girmesinden sonra da kullanılmaya devam etmiştir.¹⁶

⁹ Celaleddin Es-Suyuti, **Cami’üs Sağir**, (Çev. İsmail Mutlu-Şaban Döğen-Abdülaziz Hatip), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2008, C:II, s.379.

¹⁰ Es-Suyuti, **Cami’üs Sağir**, C:III, s.100.

¹¹ Sabri Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, **AÜİFD**, Ankara, 1999, C:XXXIX, s.30.

¹² İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s.17.

¹³ İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul, 1989, C:I, s.482.

¹⁴ Carl, Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, (Çev. Neş’et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964, s.55

¹⁵ Patricia Crone-Martin Hinds, “Halifetullah”, (Çev. Mehmet Azimli-Ali Akay), **DÜİFD**, Diyarbakır, 2007, C:IX, S:2, s.176; Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, s.18; İsmail Yiğit, “Emeviler”, **DİA**, İstanbul, 1995, C:XI, s.88.

¹⁶ Crone-Hinds, “Halifetullah”, s.180-182.

2. HZ. PEYGAMBER'İN VEFATI VE İLK HALİFENİN TAYİNİ

Hiz. Muhammed hastalığı sırasında çıktığı minberde Hiz. Ebu Bekir'den övgü ile bahsetti ve bundan sonra Hiz. Ebu Bekir'in kapısı hariç mescide açılan bütün kapıların kapatılmasını istedi.¹⁷ Vefat etmeden üç gün önce de son bir kez daha camiye gitti; ancak namazları kıldıramayacak kadar bitkin duruma gelmişti. Bu yüzden bu göreve Hiz. Ebu Bekir'i layık gördü.¹⁸

Habeşli Ebrehe'nin Kabeyi yıkmak maksadıyla Mekke'ye saldırdığı olaydan adını alan¹⁹ Fil yılının Rebiyülevvel Ayının 12. Günü olan Pazartesi günü (20 Nisan 571) doğan Hiz. Peygamber²⁰; yine Hicri 11 yılının Rebiyülevvel ayının 12. Günü olan Pazartesi (8 Haziran 632) günü vefat etti.²¹ Peygamberin vefatı Müslümanlar arasında derin bir sarsıntı yaşattı. Hiz. Ömer Peygamberin ölmediğini, ölüm haberini münafıkların uydurduğunu²² ve bu haberi yayanları ağır bir şekilde cezalandıracağını söylüyordu.²³ Hiz. Ebu Bekir oradakilere: *“Ey insanlar! Muhammed'e kulluk eden varsa bilsin ki Muhammed muhakkak ölmüştür; Allah'a tapanlara gelince, şüphesiz Allah ölümsüzdür.”*²⁴ dedi. Hiz. Ebu Bekir sözlerini Allah'ın sözleri ile tamamlayarak bitirdi. Hiz. Ebu Bekir: *“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”*²⁵ dedi. Hiz. Ebu Bekir bu ayeti okuduğunda onu dinleyenler sanki bu ayeti ilk defa duyuyorlardı.

¹⁷ Muhammed Heykel, **Hazreti Muhammed Mustafa**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İnkılâb Kitabevi, İstanbul, 1985, s.459.

¹⁸ Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, C:V, s.892; Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, s.32.

¹⁹ W. Montgomery Watt, **Hiz. Muhammed Mekke'de**, (Çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s.39.

²⁰ İbn-i Hişam, **es-Siret'ün Nebeviyye**, (Çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, C:1, s.100.

²¹ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, C:V, s.434-436; Heykel, **Hazreti Muhammed Mustafa**, s.461.

²² Ethem Ruhi Fıglalı, “Sakife Olayı ve Hiz. Ebu Bekir'in Halife Seçimi”, **İslam Medeniyeti Mecmuası**, İstanbul, 1982, C:V, S:3, s.15; Heykel, **Hazreti Muhammed Mustafa**, s.463.

²³ Muhammed b. Salih Ed-Dimaşki, **Peygamber Külliyyatı**, (Çev. Hüseyin Kaya), Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2006, C:XII, s.317

²⁴ Heykel, **Hazreti Muhammed Mustafa**, s.464; Dimaşki, **Peygamber Külliyyatı**, C:XII, s.319.

²⁵ Ali İmran 3/144.

Özellikle Hz. Ömer bu ayeti işittikten sonra kendine geldi ve Hz. Peygamberin vefatını kabullendi.²⁶ Belki de Hz. Ömer Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında kargaşa çıkmasını istemediği için de böyle davranmış ve Hz. Peygamber'in vefat ettiğine inanmamış veyahut inanılmasını istememiş olabilir.²⁷

Hz. Muhammed vefatından önce yerine kimin geçeceğini belirtmemişti.²⁸ Kuran'ı Kerim'de de bu konu ile ilgili bir ayet yoktu. Hâlbuki Hz. Peygamber kendi yerine birini halife olarak tayin edebilirdi; ancak onun bu işi sahabeye bıraktığı görülmektedir.²⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamberin vefatından sonra İslam toplumunun karşılaşıcağı ilk sorun hilafet meselesi olacaktır.³⁰ Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra bu konu gündeme gelecek ve Müslümanlar halife seçimini Sakifetü Beni Saide'de (Saidoğulları Gölgeğinde) yerine getireceklerdi. Müslümanlar halife seçiminde Kuran-ı Kerim'in belirttiği yolu izlediler. Kuran-ı Kerim: “*Onların (Müminlerin) işleri, aralarında danışma ile dir.*”³¹ demektedir.

Halifelik seçiminde karşımıza üç aday çıkmaktadır. İlk grubun adayı Hz. Muhammed'e ev sahipliği yapan Ensâr'dan Hazreç Kabilesinin Reisi Sa'd b. Ubade'dir. Bu grup “*Sizi yöneten Habeşli bir köle bile olsa onu dinleyin ve itaat edin.*” hadisinden hareketle hilafete uygun herhangi bir kişinin halife olabileceğini savunuyorlardı.³² Hz. Muhammed'in vefatından sonra Saidoğulları Gölgeğinde toplanan Ensâr kendisinden birini halife seçmeye çalıştı. Medine'nin iki güçlü kabilesi olan Evs ve Hazreç kabileleri, Hz. Muhammed'in Medine'ye gelmesi ile birlikte aralarındaki çatışmalardan vazgeçmişti³³. Ancak Evs kabilesi Hazreçliler ile çatışmaktan vazgeçmiş olsa da bir Hazreçlinin reisliğine henüz hazır değillerdi.³⁴

²⁶ Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, C:V, s.897.

²⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Ramazan Boyacıoğlu, “Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi”, **CÜİFD**, Sivas, 2002, C:VI, S:1, s. 85-92.

²⁸ Mehmet Atalan, “Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, **FÜİFD**, Elazığ, 2004, C:IX, s.57

²⁹ Mehmet Azimli, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun, 2007, C:VII, S:1, s.45.

³⁰ Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev.Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, C:I, s.210.

³¹ Şura 42/38.

³² Ali Duman, “İslam Halifeliği”, **Hikmet Yurdu**, 2010, Y:3, S:5, s.410.

³³ İsmet Kayaoğlu, “Halifelik”, **AÜİFİED**, Ankara, 1980, S:4, s.136.

³⁴ İsrail Balcı, “Hz. Ebu Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare”, **OMÜİFD**, Samsun, 1999, S:11, s. 188.

İkinci grubun adayı Hz. Abbas başta olmak üzere Hz. Muhammed'in akrabalarının desteklediği Hz. Ali idi. Bu gruba göre de halife Hz. Peygamber'e akraba olmalıydı. Buna dayanak olarak da “*Benim yanımda Ali, Musa'nın yanında Harun konumundadır*” hadisini gösteriyorlardı. Hz. Peygamberin son günlerinde hastalığı gittikçe ağırlaşmıştı. Hz. Ali Hz. Peygamberin kapısında bekleyen Müslümanları rahatlatmak için dışarı çıkarak Hz. Peygamberin iyi durumda olduğunu söyledi.³⁵ Bu sırada Hz. Peygamberin amcası Abbas Hz. Ali'ye, Hz. Muhammed'in öleceğini hissettiğini ve birlikte Hz. Muhammed'in yanına giderek kendisinden sonra kimin yönetici olacağını sormanın doğru olacağını söyledi. Abbas, Hz. Ali'ye: “*Eğer yöneticilik bizde kalacaksa bunu bilelim. Eğer bizden başkasına geçecekse söyleyelim de bize iyi davranması için o yöneticiye tavsiyede bulunsun*” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali: “*Vallahi ben bunu Hz. Muhammed'e sormam. Eğer yöneticiliği bize vermeyecek olursa onun vefatından sonra insanlar ebediyete kadar bize yöneticilik vermezler.*”³⁶ dedi. Burada Hz. Ali'nin halifeliği istediğini ancak Hz. Muhammed'in onu kendi yerine tayin edip etmeyeceğinden emin olmadığını görmekteyiz.

Üçüncü grubun adayı Hz. Ömer başta olmak üzere Hz. Muhammed'in yakın arkadaşlarının desteklediği Hz. Ebu Bekir idi. Bu gruba göre halifenin Kureyş'e mensup olması gerekiyordu ve bu görüşlerine dayanak olarak da Hz. Peygamber'in “*İmamlar Kureyş'tendir*” hadisini gösteriyorlardı.³⁷

Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra; -defin işleri bile henüz bitirilmemişken-³⁸ hilafet meselesi ortaya çıktı. Ensâr'dan bir grup hilafet hakkının kendilerine ait olduğuna karar vererek Sa'd b. Ubade'yi seçmişlerdi. Ensâr işi fazla uzatmadan devlet başkanlığı sorununu çözmeye niyetlenmişti.³⁹ Çünkü Ensâr için bu durum alışık oldukları bir kabile başkanı seçme meselesinden ibaretti.⁴⁰ Zaten Beni Saide gölgeliğindeki toplantıda Halife kelimesi yerine çoğunlukla emir kelimesi

³⁵ Harun Reşit Demirel, “Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihî Bilgiler Işığında)”, **YYÜİFD**, Van, 2000, S:3, s. 124.

³⁶ İbnü'l Esir, **el Kamil Fi't Tarih Tercümesi: İslam Tarihi**, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Bahar Yayınları, İstanbul, 1985, C:II, s.294; Dimaşki, **Peygamber Külliyyatı**, C:XII, s.328.

³⁷ Duman, “İslam Halifeliği”, s.411.

³⁸ Balci, “Hz. Ebu Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare”, s. 189.

³⁹ Fığlalı, “Sakife Olayı ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçimi”, s.9.

⁴⁰ Boyacıoğlu, “Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi”, s. 90.

kullanılmıştır.⁴¹ Topluluğa hitap eden Sa'd b. Ubade Ensar'ın faziletinden ve Hz. Peygamber'e kucak açmasından bahsetti.⁴² Hz. Peygamberden sonra liderlik hakkının ona yardım eden ve sahip çıkan Ensâr'ın hakkı olduğunu belirtti.⁴³

Ensâr'ın bir lider seçmek için toplandığını haber alan Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah hemen toplantı yerine gidip duruma müdahale ettiler.⁴⁴ Hz. Ebu Bekir topluluğa hitap edip Ensâr'ın fazileti, İslam'a olan katkıları ve Hz. Peygambere yaptıkları yardımlardan övgü ile bahsetti. Ancak halifelik hakkının Muhacirlere ait olduğunu, Kureyş'in Araplar arasındaki yüksek konumundan ve yöneticiliğin Kureyş haricindeki bir gruba verilmesinin Araplar tarafından kabul edilemeyeceğinden bahsetti ve sözlerini *"İmamlar Kureyş'tendir"* hadisi ile bitirdi.⁴⁵ Bunun üzerine Ensâr, bir emir sizden, diğeri de bizden olsun dedi; ancak bu teklif kabul edilmedi. Nihayetinde yapılan tartışmalar sonucunda Hz. Ebu Bekir halife seçildi.⁴⁶ Ardından toplantıda bulunanlar ilk halife Hz. Ebu Bekir'e biat ettiler.⁴⁷ Beni Saide gölgeğinde yapılan halife seçiminden sonraki gün mescitte Hz. Ebu Bekir'e Müslümanlar topluca biat ettiler. Zaten Kuran-ı Kerim de bunu emrediyordu. *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulülemre (idarecilere) de itaat edin."*⁴⁸ Hz. Ebu Bekir halifelik görevini nasıl yerine getireceğini ilk hutbesinde dile getirmişti. Hz. Ebu Bekir, doğru hareket ettiğinde Müslümanların kendisine yardım etmesini istemiş, eğer yanlış davranırsa da onu doğrultmalarını istemişti. Hz. Ebu Bekir Allah ve Resulüne itaat ettiği sürece Müslümanların da kendisine itaat etmelerini istemişti.⁴⁹

⁴¹ Ramazan Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği" **İÜİFD**, İstanbul, 2011, S:24, s.6.

⁴² Mahmud Şakir, **Hz. Adem'den Bugüne: İslam Tarihi**, (Çev. Ferit Aydın), Kahraman Yayınları, İstanbul, 1993, C:II, s.246.

⁴³ Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", s.36-37.

⁴⁴ Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, C:V, s.898.

⁴⁵ Balcı, "Hz. Ebu Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare", s. 187.

⁴⁶ İbnü'l Esir, **el Kamil Fi't Tarih Tercümesi: İslam Tarihi**, C:II s.298-304; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:V, s.420-423; Dimaşki, **Peygamber Külliyyatı**, C:XII, s.332; Heykel, **Hazreti Muhammed Mustafa**, s.465.

⁴⁷ Hasan İbrahim Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, (Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996, C:I, s.267.

⁴⁸ Nisa 4/59.

⁴⁹ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:V, s.425; Mustafa Fayda, "Ebu Bekir", **DİA**, İstanbul, 1994, C:X, s.103.

3. HZ. ALİ'NİN HİLAFET HAKKINA DAİR İDDİALAR

Hız. Ali'nin halifeliği İslam dñnyasında farklı bakış açıları çerçevesinde değerdendirilmiştir. Şiiler halife terimini yerine *imam* ve *imamet* terimlerini kullanırlar. Sünniler halifelerin seçimle işbaşına gelmesinde hemfikirken; Şiiler ilk üç halifenin halifeliğini geçersiz saymaktadırlar. Onlara göre imamet Hız. Ali'nin hakkıdır ve ilk üç halife bu hakkı gasp etmiştir. Şiilere göre ilk halife Kuran ve Sünnette kendisine işaret edilen Hız. Ali'dir.⁵⁰ *Şiiler Kuran'da geçen Nur, Şahid, Sıddık, Faruk gibi terimlerle Hız. Ali'nin kastedildiğini savunmaktadırlar.*⁵¹ Burada Şii iddialarının dayandığı üç hadiseye değinmekte fayda görmekteyiz.

Birincisi hadise şöyledir: Hız. Peygamber 631 yılında Tebuk savaşına giderken Hız. Ali'yi yerine vekil olarak bıraktı. Münafıklar Hız. Muhammed'in Hız. Ali'yi sevmediği için onu Medine'de bıraktığı dedikodusunu yayınca Hız. Ali hemen yola koyularak orduya yetişti ve durumu Hız. Muhammed'e anlattı. Hız. Muhammed: *"Münafıklara aldırma, geri dön ve ehlimize halife ol. Ey Ali! Benimle Hız. Musa ile Harun gibi olmak istemez misin?"*⁵² dedi. Bu tabir Kuran-ı Kerim'de şöyle geçer: *"Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma."*⁵³ Bu diyalog Şiiler tarafından Hız. Ali'nin Hız. Peygamber tarafından halife olarak işaret edildiği şeklinde kabul edilmektedir.

İkinci hadise ise Mekke ve Medine arasında bir yer olan *Gadir Hum*'da 632 yılında yaşananlardır.⁵⁴ Hız. Ali, Mekke'de Hız. Muhammed ile buluşmak için Yemen'den dönüşünde kendisi önden giderek ordusunun başına birini vekil bıraktı. Bu vekili de Yemen'den getirilmiş zekât malları olan kumaşları ve elbiseleri askerlere dağıttı. Ordu Mekke'ye yaklaştığında Hız. Ali Yemen'den getirmiş olduğu elbiselerin, askerlerin üzerinde olduğunu görünce komutana kızıp askerlerin kumaşlarını onlardan aldı. Askerler, Hız. Ali'nin bu muamelesinden dolayı onu Hız.

⁵⁰ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s.462-463.

⁵¹ Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali b. Ebu Talib ", **DİA**, İstanbul, 1989, C:II, s.376.

⁵² Şemsüddin Ahmed Sivasî, **Dört Büyük Halifeden Menkabeler**, (Sad: Hüseyin Erdoğan), Pırlanta Yayınları, İstanbul, 1980, s.219-220.

⁵³ Araf 7/142.

⁵⁴ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Cemal Sofuoğlu, "Gadir-i Hum Meselesi", **AÜİFD**, Ankara, 1984, C:26, S:1, s.461-470.

Peygamber'e şikâyet ettiler.⁵⁵ Hz. Peygamber veda hacı dönüşünde Gadir Hum'da ashabına: “ *Ben müminlere kendi nefislerinden daha evla değil miyim?*” diye sordu. Oradakiler: “*Evet ya Muhammed!*” dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed: “*Ben kimin mevlası⁵⁶ isem, Ali de onun Mevlasıdır. Ey Allah'ım! Ona düşmanlık yapanlara düşmanlık yap, onu sevenleri sev, onu hor tutanları hor tut, nerede olursa olsun hakkı onunla birlik kıl.*”⁵⁷ dedi.

Üçüncü hadise ise şöyledir: 632 yılında Hz. Muhammed hastalığının iyice ağırlaşınca yanındakilere: “*Bana yazacak bir şey getirin, size yazı yazayım da ondan sonra yolunuzu hiç şaştırmayasınız.*” dedi. Hz. Ömer Hz. Muhammed'in hastalığının ağırlaştığı ve bilincinin yerinde olmadığı gerekçesiyle bunu engelledi.⁵⁸ Bu sırada evdekiler arasında tartışma çıkınca Hz. Muhammed bundan vazgeçti ve kendisini yalnız bırakmalarını istedi.⁵⁹ *Kırtas Olayı* denilen bu hadise Şiiiler tarafından Hz. Ali'nin imametine işaret olarak gösterildi.⁶⁰ Şiiiler Hz. Peygamberin Kırtas olayında Hz. Ali'yi halife olarak ilan edeceğini; ancak Hz. Ömer ve diğerlerinin bunu engellediğini savunmaktadırlar.⁶¹ Kırtas olayı Şiiiler ve sünniler arasındaki derin ayrışmalardan birini teşkil eder.⁶² Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki başka bir rivayete göre Hz. Peygamber: “*Bana Ebu Bekir ve oğlunu çağırın ki yönetim konusunda kimse onlara karşı durmasın*” demiştir. Yine başka bir rivayete göre de Hz. Peygamber: “*Bana bir kürek kemiği veya levha getirin ki Ebu Bekir'e bir yazı yazayım da hiç kimse ona muhalefet etmesin*” demiştir.⁶³ Dolayısıyla Kırtas Olayı Sünniler ve Şiiiler tarafından farklı şekillerde algılanmış ve yorumlanmıştır.⁶⁴

⁵⁵ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:V, s.229-231.

⁵⁶ Mevla: efendi, sahip, malik, kul, köle azat eden, karışmaya hakkı olan gibi anlamlar taşımaktadır. (Bkz. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, s.636).

⁵⁷ Sivasî, **Dört Büyük Halifeden Menkabeler**, s.265.

⁵⁸ Neşet Çağatay-İbrahim Ağâh Çubukçu **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s.2-3.

⁵⁹ Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, C:V, s.884; Dimaşki, **Peygamber Külliyyatı**, C:XII, s.262.

⁶⁰ Mustafa Fayda, “Ömer”, **DİA**, İstanbul, 2007, C:XXXIV, s.45.

⁶¹ Hizmetli, **İslam Tarihi**, s.412-413.

⁶² Ethem Ruhi Fığlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, **AÜİFİİED**, Ankara, 1980, S:4, s.127.

⁶³ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:V, s.394-395.

⁶⁴ Kırtas Olayı Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Şaban Öz, “Kırtas Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkidi –İbn Sad Özelinde-”, **Hikmet Yurdu**, 2009, Y:2, S:3, s.275-286.

Bu olaylar Şiiler açısından Hz. Muhammed'in Ali'yi halife tayin ettiğine delil olarak sunulmaktadır. Hadiselerde de görüldüğü gibi yaşanan olaylar Hz. Ali'nin hilafetine dair önemli deliller olarak görülebilmektedir. Fakat ilk üç halifeyi incelediğimizde Hz. Peygamberin sadece Hz. Ali'den değil; diğer halifelerden de övgü ile bahsettiğini görmekteyiz. Ayrıca Allah'ın emirlerini ve dinin kurallarını Müslümanlara açıklamakla görevli olan Hz. Muhammed'in Müslümanlara her konuda rehberlik ederken bu konuya hüküm getirmemesi önemlidir. Eğer Hz. Muhammed'in kendisinden sonra Hz. Ali'yi halife olarak tayin etmeye niyeti olsaydı veyahut halifelik ilahi kaynaklı olup Hz. Ali'nin hakkı olsaydı; Hz. Muhammed'in bunu Müslümanlara açıkça tebliğ etmesi gerekirdi. Dolayısıyla bu olayların Hz. Ali'nin halife olarak işaret edildiğine dair yeterli delil olmayacağı kanaatindeyiz. Yine de bu konu özel olarak incelenmeye değerdir.

4. DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE HİLAFET

Dört halife döneminde halifeler halk ile bütünleşmiş bir vaziyette sade bir hayat sürmüşlerdir. Özellikle İslam toplumunun birlik, beraberlik ve refahı için çalışmışlardır. Halifeler önemli meselelerde tek başlarına kararlar vermemiş; halkın onayına başvurmadan çekinmemişlerdir.⁶⁵

İlk halife Hz. Ebu Bekir'in 632 yılında başlayan hilafeti yaklaşık iki yıl sürdü ve 634 yılında yerine Hz. Ömer geçti. Hz. Ömer'in hilafeti on yıl sürdü ve 644 yılında öldürülmesi üzerine yerine Hz. Osman geçti. Hz. Osman'ın 644 yılında başlayan hilafeti on iki yıl sürdü ve üçüncü halife 656 yılında asiler tarafından öldürüldü. 656 yılında başa geçen dördüncü ve son Raşid halife Hz. Ali'nin iktidarı da beş yıl sürdü ve Hz. Ali 661 yılında öldürüldü. Hz. Ali'nin ölümü ile birlikte yaklaşık otuz yıl süren Dört Halife dönemi de sona ermiş oldu. Şimdi dört halifeyi kısaca inceleyeceğiz.

⁶⁵ Ahmet Güzel, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'nde Halifelerin Halkla İlişkileri", **İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İSTEM)**, 2005, Y:3, S:6, s. 263.

4.1. Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği (632-634)

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Beni Saide Gölgeğinde yapılan hilafet toplantısında Hz. Ebu Bekir Ensar'ın kendi arasından birini halife seçmesine karşı çıkmış ve İslam devlet başkanlığının ancak Kureyşli biri tarafından yerine getirilebileceğinde ısrar etmişti.⁶⁶ Nihayetinde yapılan tartışmalar sonucunda ağır basan taraf Hz. Ebu Bekir oldu⁶⁷ ve Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra yapılan seçimde Hz. Ebu Bekir halife olarak seçildi.⁶⁸

Müslümanlardan az bir kısmı Hz. Ebu Bekir'e biat etmeye yanaşmıyordu. Biatı kabul etmeyenlerden biri Ensâr'ın ileri gelenlerinden Sa'd b. Ubade idi ve bu tutumunu ölünceye kadar devam ettirdi. Hz. Ebu Bekir'e biat etmeyen diğer bir muhalif kesim de Haşimoğullarıdır. Zübeyr b. Avvam ve Hz. Peygamberin amcası Abbas b. Abdulmuttalip gibiler halifelik hakkının Hz. Ali'ye ait olduğunu savunuyorlardı.⁶⁹ Hz. Ebu Bekir, Haşimilerin kendisine biat etmeleri için çeşitli girişimlerde bulundu; ancak bir sonuç alamadı.⁷⁰ Özellikle Hz. Ali'nin eşi Fatıma Hz. Ali'den bile daha fazla bir muhalefet ediyor ve hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunuyordu.⁷¹ Hz. Fatıma'nın, babasından kalan Hayber ve Fedek arazilerinin miras gereği kendisine verilmesini istemesine rağmen Hz. Ebu Bekir'in peygamberlerin miras bırakmadıklarını ileri sürerek kendisine vermemesi aralarının daha da açılmasına neden olmuştu.⁷² Hz. Muhammed'in vefatından yaklaşık altı ay

⁶⁶ Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", s.159.

⁶⁷ Robert Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, (Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s.81; Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, s.41.

⁶⁸ Halife olacak şahısta aranılan şartlar için Bkz. El-Maverdi, **El-Ahkâmu's-Sultâniye: İslâmda Hilafet ve Devlet Hukuku** s.6.

⁶⁹ Ramazan Hurç, "Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halifenin Seçim Sistemi", **FÜSBD**, Elazığ, 2003, C:XII, S:1, s.401-402.

⁷⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, "Alevilik ve Yeni Anayasa", **İÜHFD**, Malatya, 2013, C:IV, S:1, s.6.

⁷¹ Süleyman Genç, "Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı", **DEÜİFD**, İzmir, 2007, C:XXVI, s.136.

⁷² Demirel, "Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihî Bilgiler Işığında)", s. 128; Balcı, "Hz. Ebu Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare", s. 205.

sonra Hz. Fatıma da vefat etti. Hz. Ali eşi Fatıma'nın vefatından sonra Hz. Ebu Bekir'e muhalefetten vazgeçmiş ve ona biat etmiştir.⁷³

Hz. Ebu Bekir iki yıl süren hilafeti döneminde çoğunlukla yalancı peygamberler ve dinden dönen kavimlerle uğraştı.⁷⁴ Ayrıca Hz. Ebu Bekir döneminde zekât vermek istemeyen kavimlerle de mücadele edildi. İslam orduları Arabistan dışına çıkmaya başladı ve Irak ile Suriye'de fetih hareketlerine girişildi.⁷⁵

Hz. Ebu Bekir devlet yönetimine dair yaptığı bütün uygulamalarda Hz. Muhammed'in çizdiği yolu aynı şekilde takip ediyordu.⁷⁶ Hz. Ebu Bekir döneminde Arabistan dışına taşmaya başlayan fetihler, Hz. Ömer döneminde artarak devam etmiştir. Hz. Osman döneminin ilk yarısında da aynı tempo ile devam eden fetihler, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci yarısında azalmaya başlamış ve Hz. Ali döneminde ise iç savaşlar nedeniyle duraklamıştır.⁷⁷

4.2. Hz. Ömer'in Halifeliği (634-644)

Hz. Ebu Bekir hastalanınca kendisinden sonra halife olacak kişinin nasıl seçilmesi gerektiği ile ilgili olarak yanındakilere: “İsterseniz halifeyi kendiniz seçin isterseniz de ben belirleyeyim” dedi. Bu teklif üzerine Müslümanlar halife seçim işinin Hz. Ebu Bekir tarafından yapılmasını uygun buldular.⁷⁸ Hz. Ebu Bekir kendisinden sonra halifelğe Hz. Ömer'i uygun görüyordu. Medine halkına Hz. Ömer'i sordu ve olumlu cevaplar aldı.⁷⁹ Her ne kadar sahabeden bazıları Hz. Ömer'in sertliğini dile getirmiş olsalar da onun adil yönünü ve bu makama olan liyakatini inkâr etmemişlerdir.⁸⁰ Hz. Ebu Bekir sahabeden ileri gelenleri ile görüştü⁸¹

⁷³ Fırlalı, “Sakife Olayı ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçimi”, s.23.

⁷⁴ İslamdan dönme hareketleri (Ridde) hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Bahriye Üçok, “Ridde”, **AÜİFD**, Ankara, 1958, C:VII, S:1, s.97-113.

⁷⁵ Numan Durak Aksoy, “Tarihsel Bakımdan Halifelik”, **Hikmet Yurdu**, 2009, Y:2, S:3, s.218.

⁷⁶ F. Buhl, “Ebu Bekir”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:IV, s.13.

⁷⁷ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s.2.

⁷⁸ Demirel, “Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihî Bilgiler Işığında)”, s. 129.

⁷⁹ Hurç, “Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halifenin Seçim Sistemi”, s.404.

⁸⁰ Aksoy, “Tarihsel Bakımdan Halifelik”, s.218-219.

ve onların da onayını alarak Hz. Ömer'i yerine vasiyet etmeye karar verdi.⁸² Ahitnameyi yazması için Osman b. Affan'ı yanına çağırdı ve Hz. Ömer'i Müslümanların yeni halifesi olarak ilan ettiğini bildirdi ve ardından Medine halkına tebliğ ettirdi.⁸³ Hz. Ebu Bekir akrabası olmayan birini halife olarak seçtiğini belirterek hilafetin saltanata dönüşmesini önlemeye çalışmıştır.⁸⁴

Hz. Ömer Hz. Ebu Bekir'in vasiyeti üzerine Medine halkından biat aldı ve 634 yılında göreve başladı. Hz. Ömer ile birlikte halifeye yeni bir unvan verildi. Bu unvan halifenin otoritesindeki değişikliğin de göstergesidir. Hz. Ömer'e halife unvanı ile birlikte *Emirü'l Müminin* (inanananların emiri) unvanı verildi. Hz. Ebu Bekir döneminde daha çok Hz. Muhammed'in vekilliği olarak algılanan halife artık İslam devletinin tek lideri olarak algılanmaya başlandı. Böylece Hz. Ömer İslam dünyasının siyasi, askeri ve dini liderliğini bünyesinde toplamış oluyordu.⁸⁵

Hz. Ömer'in hilafeti yaklaşık on yıl sürdü. 635 yılında Bizans ordusu Ecnadin savaşında yenildi ve Müslüman orduları Kudüs ve Şam'ı fethetti. Kadisiye (636) ve Nihavend (642) savaşlarında Sasanileri yenen İslam orduları Irak ve İran'ın büyük bir bölümünü fethettiler ve Hazar denizine kadar ilerlediler. Yine Hz. Ömer döneminde Kuzey Afrika fethedilmeye başlandı. Hz. Ömer döneminde yapılan önemli fetihlerle İslam dünyası toprakları genişlemeye başladı. Bu genişlemeye paralel olarak İslam devlet müesseseleri ortaya çıkmaya başladı. Hz. Ömer İslam devlet kurumlarının çoğunun temelini kendi döneminde atmış oldu. Hz. Ömer özellikle adaletli olması ile ön plana çıkmıştır.⁸⁶

İkinci Halife Hz. Ömer hemen her alanda Müslümanlara örnek olabilecek bir liderdi.⁸⁷ 644 yılında Basra Valisi Muğire b. Şube'nin Hristiyan kölesi Ebu Lu'lu tarafından zehirli bir hançerle yaralandı ve kısa bir süre sonra da vefat etti.⁸⁸

⁸¹ Fayda, "Ömer", s.45.

⁸² Muhammed Faruk en-Nebhan, **İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, (Çev. Servet Armağan), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980, s.443.

⁸³ İbnü'l Esir, **el Kamil Fi't Tarih Tercümesi: İslam Tarihi**, C:II, s.390.

⁸⁴ Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", s.50.

⁸⁵ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006, s.70.

⁸⁶ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", s.36.

⁸⁷ Hüseyin G. Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s.15.

⁸⁸ G. Levi Della, Vida, "Ömer", **İA**, Eskişehir, 2001, C:IX, s.471.

4.3. Hz. Osman'ın Halifeliği (644-656)

Üçüncü halife Hz. Osman'ın halifeliğe seçimi seleflerine göre daha sistemli bir hal almıştır. Hz. Ömer halife seçiminde yeni bir usulü ortaya çıkaracak ve bir şura heyeti oluşturarak halifenin bu heyet tarafından seçilmesini sağlayacaktı.⁸⁹ Hz. Ömer yaralanıp yatağa düştüğünde Müslümanlar yanına gelerek Hz. Ebu Bekir'in yaptığı gibi, Hz. Ömer'in de kendisinden sonra birini halife tayin etmesini istedi. Hz. Ömer ise bu konuda kararsızdı.⁹⁰ Müslümanlar oğlu Abdullah'ı halife tayin etmesini istediye de Hz. Ömer buna sıcak bakmamıştır.⁹¹ Hz. Ömer: “*Eğer benim yerime birisini tayin edecek olursam benden daha hayırlı birisi kendi yerine birisini tayin etmiştir. Eğer bu görevi şuraya bırakacak olursam yine benden daha hayırlı birisi bu işi şuraya bırakmıştır. Allah kendi dinini böyle muallâkta bırakmaz.*”⁹² dedi. Burada kastedilenler halife seçiminde tayin usulünü kullanan Hz. Ebu Bekir ve halife seçimini Şuraya bırakan Hz. Peygamber'dir.

Hz. Ömer *Aşere-i Mubaşere*'den; yani Cennetle müjdelenenlerden altı sahabeyi yeni halifeyi seçmek üzere görevlendirdi.⁹³ Şura üyeleri; Ali b. Ebu Talip, Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebu Vakkas, Zübeyr b. Avvam ve o sırada Medine'de olmayan Talha b. Ubeydullah'tı.⁹⁴ Hz. Ömer'in oğlu Abdullah halife seçilmemek şartıyla şuraya dâhil edilmişti.⁹⁵ Şura üyelerinden üç kişi halifeliğe aday oldu. Bunlar; Hz. Ali, Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf idi. Abdurrahman b. Avf daha sonra adaylıktan çekilerek hakem olarak tayin edildi.⁹⁶ Abdurrahman b. Avf Müslümanların görüşlerine dayanarak yaptığı birkaç günlük çalışmadan sonra⁹⁷ Hz.

⁸⁹ İsmail Köksal, “İslam Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlığı Seçim Şekilleri ve Şer'i Tahlili”, **FÜİFD**, Elazığ, 2006, C:XI, S:1, s.26.

⁹⁰ Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, s.325.

⁹¹ Adem Apak, “Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğullarının Devlet İdaresindeki Yeri”, **UÜİFD**, Bursa, 1998, C:VII, S:7, s.488.

⁹² İbnü'l Esir, **el Kamil Fi't Tarih Tercümesi: İslam Tarihi**, C:III, s.70-71.

⁹³ İsmail Yiğit, “Osman b. Affan”, **DİA**, İstanbul, 2007, C:XXXIII, s.438.

⁹⁴ M. Said Ramazan el-Buti, **Fıkhu's Siyre**, (Çev. Ali Nar-Orhan Aktepe), İslami Edebiyat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 493; Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, s.57; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C:I, s.274; Fayda, “Ömer”, s.46.

⁹⁵ Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, s.25.

⁹⁶ Genç, “Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı”, s.145.

⁹⁷ Kayaoğlu, “Halifelik”, s.139.

Osman'ın halife seçilmesine karar verdi.⁹⁸ Medineli Müslümanların da biat etmesiyle birlikte, Hz. Osman 644 yılında halife seçildi ve 12 yıl halifelik yaptı.⁹⁹

İlk halifeler kişilik özelliklerinden dolayı Müslümanlar tarafından epey saygı görüyorlardı; ancak üçüncü halife Hz. Osman'ın kişiliği halifelerin saygınlığını azaltmaya başladı. Özellikle kendi akrabalarını önemli mevkilere getirmesi¹⁰⁰ halifenin yaptığı büyük yanlışlardan biriydi. Hz. Osman dönemindeki bazı uygulamalar Müslümanlar tarafından hoş karşılanmayacak ve bu durum 656 yılında halifenin öldürülmesi ile sonuçlanacaktı.¹⁰¹

Gerek Hz. Peygamber gerekse de Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer İslam devletini yönetirlerken kendi akrabalarını mümkün olduğu kadar yönetimden uzak tutmuşlardır. Ancak Hz. Osman bunun tam tersi bir politika izleyerek büyük eyaletlere kendi kabilesinden yani Ümeyyeoğullarından yöneticiler atadı¹⁰² ve devlet hazinesinden kendi ailesine ekonomik imkânlar tanıdı.¹⁰³ Bu durum Hz. Osman döneminde yaşanan iç karışıklıkların en önemli sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁴

Hz. Osman'ın başarılı geçen ilk altı yıllık döneminin aksine ikinci altı yıllık dönem kargaşa ve hoşnutsuzluklarla geçti.¹⁰⁵ Halifeye karşı en büyük muhalefet Kûfe'de baş göstermişti. Kûfe'de başlayan bu isyan hareketi kısa sürede diğer eyaletlere de sıçradı.¹⁰⁶ 656 yılında Mısır, Basra ve Kûfe'den gelerek Medine'yi ele geçiren isyancılar üçüncü halife Hz. Osman'ı Kuran-ı Kerim okuduğu bir sırada katlettiler ve halifenin evini yağmaladılar.¹⁰⁷

⁹⁸ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:VII, s.240-241.

⁹⁹ Hizmetli, **İslam Tarihi**, s.465.

¹⁰⁰ Adem, Apak, "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", **UÜİFD**, Bursa, 2000, C:IX, S:9, s.445.

¹⁰¹ Lewis, **Ortadoğu**, s.71.

¹⁰² Hz. Osman'ın yakınlarını devlet görevlerine getirmesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Apak, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğullarının Devlet İdaresindeki Yeri", s.487-521.

¹⁰³ Adem Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2005, S:4, s. 160.

¹⁰⁴ Kayaoğlu, "Halifelik", s.140.

¹⁰⁵ G. Levi Della Vida, "Osman", **İA**, Eskişehir, 2001, C:IX, s.430.

¹⁰⁶ Ünal Kılıç, "Kufelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", **CÜİFD**, Sivas, 2002, C:VI, S:2, s. 239-240.

¹⁰⁷ Vida, "Osman", s.431.

4.4. Hz. Ali'nin Halifeliği (656-661)

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Medine yönetimi halifesiz kaldı.¹⁰⁸ Halifeliğe pek yanaşmayan Hz. Ali Müslümanların ısrarı üzerine ve Medine'nin asilerden kurtulması amacıyla halifeliği kabul etti.¹⁰⁹ Hz. Ali ilk önce reddettiği halifeliği beş gün sonra kabul ettiyse de¹¹⁰ asiler tarafından başa geçirilmiş izlenimi oluşmaması için biatın mescitte ve herkesin huzurunda yapılmasını istedi.¹¹¹ Hz. Ali'nin hilafeti çok sıkıntılı geçti. Önce Hz. Ayşe ile Cemel'de, ardından Muaviye ile de Siffin'da karşılaşacaktı.¹¹² Hz. Ali her iki grupta da savaşacak ve bu iç savaşlarda çok sayıda Müslüman hayatını kaybedecektir.¹¹³ Ayrıca Hz. Ali Medine'nin artık güvenli bir yer olmadığına karar vererek başkenti Kûfe'ye taşıyacaktı.¹¹⁴

Hz. Ali'nin ilk icraatı Hz. Osman döneminde atanmış olan valileri değiştirmek oldu; çünkü bu karışıklıkların sebebi olarak Hz. Osman'ın yakın akrabalarını devlet görevlerine ataması olarak görüyordu.¹¹⁵ Medineliler Hz. Ali'ye biat ederken Hz. Osman'ın katillerini bulmasını şart koşmuşlardı. Hz. Ali ise öncelikle asilerin şehri terk etmesi gerektiğini düşündüğü için acele etmedi. Ayrıca Hz. Osman'ın kimin tarafından öldürüldüğü de tam olarak bilinmiyordu.¹¹⁶

Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katillerini bulmamakla suçlayan Hz. Ayşe Mekke'de muhalefete başladı.¹¹⁷ Hz. Ali'ye biat etmeyen Talha ve Zübeyr de Hz. Ayşe ile birleşip Basra'yı ele geçirdiler. 656 yılında yapılan ve savaşın en yoğun anlarının Hz. Ayşe'nin devesinin etrafında gerçekleştiğinden¹¹⁸ dolayı *Cemel Vakası* (Deve Olayı)

¹⁰⁸ Şakir, **Hz. Adem'den Bugüne: İslam Tarihi**, C:III, s.13.

¹⁰⁹ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:VII, s.365-369.

¹¹⁰ CL Huart, "Ali", **İA**, Eskişehir, 2001, C:I, s.307.

¹¹¹ Ünal Kılıç, "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları", **CÜİFD**, Sivas, 2008, C:XII, S:2, s. 122.

¹¹² Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", **AÜİFD**, Ankara, 1997, C:XXXVI, s.106.

¹¹³ Adnan Demircan, "Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", **İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi (İSTEM)**, 2005, Y:3, S:6, s.53.

¹¹⁴ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C:I, s.212.

¹¹⁵ Kılıç, "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları", s. 123.

¹¹⁶ El-Buti, **Fıkhu's Siyre**, s. 504.

¹¹⁷ Demirel, "Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihî Bilgiler Işığında)", s. 140.

¹¹⁸ Bahriye Üçok, **İslam Tarihi: Emeviler-Abbassiler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.17.

adı verilen savaşta çok sayıda sahabe şehit oldu.¹¹⁹ Savaşı Hz. Ali kazandı. Talha ve Zübeyr öldürüldü. Ayşe ise Hz. Ali tarafından bir kabile ile Medine'ye gönderildi.¹²⁰

Şam valisi Muaviye Hz. Ali'ye biat etmemişti.¹²¹ Hz. Osman'ın karısı Naile, maktul halifenin kanlı gömleğini Şam'a gönderdi.¹²² Naile aslında bilerek veya bilmeyerek Muaviye'ye önemli propaganda araçları göndermiş oluyordu.¹²³ Muaviye Şam sokaklarında Hz. Osman'ın kanlı gömleğini dolaştırarak epeyce taraftar toplamıştı.¹²⁴ Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını talep eden Muaviye'nin asıl amacı Hz. Ali'yi bir şekilde bertaraf ederek İslam devletinin halifesi olmaktı.¹²⁵

657 yılında Muaviye ve Mısır valisi Amr b. As Sıffin'da Hz. Ali ile savaştılar. Hz. Ali galip gelmek üzere iken Suriye askerleri bir hileye başvurarak mızraklarına Kuran-ı Kerim ayetlerini asıp savaşı durdurdular.¹²⁶ Hz. Ali ve Iraklılara “*Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun*” diyerek seslendiler.¹²⁷ Muaviye anlaşmazlığın Kuran-ı Kerim'e göre çözülmesini istediği için mushaf yapraklarını havaya kaldırttığını bildirdi ve her iki tarafı temsilen birer hakem seçilerek sorunun çözülmesini teklif etti. Hz. Ali Muaviye'ye güvenmese de kendi taraftarlarının baskı üzerine teklifi kabul etmek zorunda kaldı.¹²⁸ *Hakem Olayı*'nda Hz. Ali Kûfe Valisi Ebu Musa el Eşari'yi, Muaviye ise Mısır Valisi Amr b. As'ı hakem tayin etti. İki hakem Hz. Ali ve Muaviye dışında birini halife olarak ilan edeceklerdi. İlk önce Ebu Musa Hz. Ali'yi halifelikten aldığını ilan etti. Ancak Amr b. As üçüncü bir kişiyi değil de Muaviye'yi halife ilan etti.¹²⁹

¹¹⁹ Çağatay-Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s.11.

¹²⁰ Huart, “Ali”, s.307.

¹²¹ En-Nebhan, **İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, s.456.

¹²² Julius Wellhausen, **Arap Devleti ve Sukutu**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s.35.

¹²³ İrfan Aycan, “Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 1990, C:IV, S:2, s. 138.

¹²⁴ Kayaoğlu, “Halifelik”, s.141.

¹²⁵ Aksoy, “Tarihsel Bakımdan Halifelik”, s.221.

¹²⁶ Kenan Ayar, “Hâricilerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun, 2008, C:VIII, S:1, s.50; Üçok, **İslam Tarihi: Emeviler-Abbassiler**, s.21; Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, s.17.

¹²⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, **AÜİFD**, C:XX, Ankara, 1975, s.240.

¹²⁸ Çağatay-Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s.13; Demircan, “Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine”, s.52.

¹²⁹ Üçok, **İslam Tarihi: Emeviler-Abbassiler**, s.23.

Hiz. Ali'nin Muaviye'nin teklifini kabul etmesi üzerine bir grup Hiz. Ali'den ayrıldı. Her iki tarafa da yüz çeviren bu gruba daha sonra *Hariciler* adı verilecekti.¹³⁰ Hariciler ilk başlarda Hiz. Ali'nin önemli destekçilerinden idiler hatta onu tahkime zorlayanlar da onlardı; ancak hakem olayı ile birlikte Hiz. Ali'den koştular. Tek hakemin ancak Allah olabileceğini savunan Hariciler Hakem olayına katılanları kâfirlikle suçladılar.¹³¹ Hiz. Ali'ye de bu büyük günahtan vazgeçmesini ve tövbe etmesini bildirdiler.¹³² Çünkü Hariciler gerçek halife Hiz. Ali'nin kendisinden şüphe etmesi ve işi hakemlere götürmesi nedeniyle dinden çıktığına inanıyorlardı.¹³³ Onlara göre Hiz. Ali Muaviye ile görüşerek, Allah'ın hükmüne insanları karıştırmıştır.¹³⁴ Hariciler Hiz. Ali'nin Allah'ın hakemliğinden vazgeçip Muaviye ile görüşmesini büyük günah sayarak Hiz. Ali'ye karşı isyan etmeye başladılar.¹³⁵

658 yılında *Nehrevan* savaşında Hiz. Ali Haricilere yendi ise de bir Haricinin suikastı sonucu ölmekten kurtulamayacaktı.¹³⁶ Hariciler İslam dünyasındaki ayrılıkların sorumlusu olarak gördükleri Hiz. Ali, Muaviye ve Amr b. As'ı öldürmeye karar verdiler ve 661 yılında eş zamanlı üç suikast gerçekleştirdiler.¹³⁷ Amr b. As ve Muaviye bu suikastlardan sağ kurtulmayı başardı.¹³⁸ Ancak Harici fedai Abdurrahman b. Mulcem tarafından saldırıya uğrayan Hiz. Ali ağır bir yara aldı ve birkaç gün sonra vefat etti.¹³⁹ Bu durum aslında şunu göstermekte idi ki; Siffin savaşından bir yıl sonra toplanan hakemler Müslüman toplum arasındaki sorunları çözememiş hatta daha da derinleştirmişti.¹⁴⁰

¹³⁰ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", s.52; Huart, "Ali", s.308.

¹³¹ Halil İbrahim Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları", **Usûl İslam Araştırmaları Dergisi**, 2009, S:11, s.41.

¹³² Fıçlalı, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", s.243.

¹³³ Fendoğlu, "Alevilik ve Yeni Anayasa", s.9.

¹³⁴ Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, s.24.

¹³⁵ Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, s.180.

¹³⁶ Wellhausen, **Arap Devleti ve Sukutu**, s.40; Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları", s.45.

¹³⁷ Çağatay-Çubukçu **İslam Mezhepleri Tarihi**, s.31.

¹³⁸ Paul Santi, "İslamın Başlangıcında Belli Başlı Siyasi ve Felsefi Akımlar", (çev: M. Sait Yazıcıoğlu), **AÜFİİED**, Ankara, 1982, S:5, s.323.

¹³⁹ Adnan Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", **HRÜİFD**, Şanlıurfa, 1995, S:1, s.86.

¹⁴⁰ Aycan, "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan", s. 131.

5. HZ. HASAN VE HZ. HÜSEYİN'İN EMEVİLERLE MÜCADELELERİ

Hiz. Ali'nin vefatından kısa bir süre önce taraftarları kendisinden sonra Hiz. Hasan'a biat edip, etmemek konusunda kendisinin görüşüne başvurular. Hiz. Ali onlara ne böyle bir emir vereceğini; ne de onları böyle bir karardan vazgeçirebileceğini belirterek halife seçimini Müslümanlara terk etmiştir.¹⁴¹ Hiz. Ali'nin vefatından iki gün sonra Kûfe halkı Hiz. Hasan'a biat etti.¹⁴² Böylece Muaviye'ye karşı yapılacak muhalefetin lideri Hiz. Hasan olmuştur.¹⁴³ Ancak Hiz. Hasan kısa bir süre sonra taraftarlarının samimi olmadığını görünce Muaviye ile anlaşarak halifeliği ona bırakacaktı.¹⁴⁴ Ayrıca Hiz. Hasan'ın şiddetten uzak barışçıl kimliği de onun Muaviye ile anlaşmasının önemli nedenlerinden biridir.¹⁴⁵

661 yılında Hiz. Hasan bir ordu hazırlayarak Muaviye ile savaşmak üzere Kûfe'den ayrıldı. Ancak askerleri savaşmak için isteksizdi ve bir süre sonra savaşmaktan vazgeçip Hiz. Hasan'a saldırdılar. Hiz. Hasan'ı öldürmek hatta Muaviye'ye teslim etmek isteyenler çıkınca Hiz. Hasan Muaviye'ye bir mektup göndererek barış istedi.¹⁴⁶ Hiz. Hasan ailesine ve taraftarlarına eman verilmesi ve hayatını devam ettirebileceği kadar bir gelir tahsis edilmesi koşuluyla hilafeti Muaviye'ye devretti.¹⁴⁷ Böylece Emevi Devleti kurulmuş oldu. Emeviler Müslümanlar arasında birliğin tesis edildiğini kabul edip bu yıla "*Cemaat Yılı*" adını verdiler.¹⁴⁸ Hiz. Hasan yaklaşık altı ay kaldığı hilafet makamını Muaviye'ye terk ederek Medine'ye döndü ve 669 yılında orada vefat etti. Rivayetlere göre Hiz. Hasan Muaviye tarafından çeşitli vaatlerle kandırılan karısı Cade tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.¹⁴⁹ Sonuç itibarıyla Muaviye önce Hiz. Ali ve ardından da Hiz. Hasan'a

¹⁴¹ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:VII, s.508-509; Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", s.87.

¹⁴² Mehmet Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arka Planı", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, C:XIV, S:3-4, s.459.

¹⁴³ Ethem Ruhi Fırlalı, "İslam Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri: (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tetkik)", **AÜİFD**, Ankara, 1983, C:XXVI, s.354.

¹⁴⁴ Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", s.108.

¹⁴⁵ Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", s.94.

¹⁴⁶ M. Ali Kapar, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Antlaşması", **SÜİFD**, Konya, 1997, S:7, s.68.

¹⁴⁷ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arka Planı", s.467.

¹⁴⁸ H. Lammens, "Muaviye", **İA**, Eskişehir, 2001, C:IX, s.439.

¹⁴⁹ Fırlalı, "İslam Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", s.358.

karşı mücadele ederek halifeliği zorla ele geçirmiştir. Bu yönüyle Muaviye halkın onayına dayalı seçim sistemini ortadan kaldırarak hilafeti gasp etmiştir.¹⁵⁰

Hz. Hasan hilafeti Muaviye'ye devredip Medine'ye yerleşince kardeşi Hz. Hüseyin de onunla birlikte yaşamaya başladı. Hz. Hüseyin, Hz. Hasan öldükten sonraki dönemde de Medine'de kargaşadan uzak bir hayat yaşamaya devam etti. Ancak 680 yılında Muaviye'nin ölümü Hz. Hüseyin'i harekete geçirecektir.¹⁵¹ Muaviye ölmeden önce oğlu Yezid'i yerine veliaht bırakmaya karar verdi.¹⁵² Muaviye'ye en sert tepki Hicaz bölgesinden geldi. Özellikle Hz. Hüseyin ve Medineliler bu olaya itiraz ettiler. Muaviye ülkenin çoğunda biat işini tamamladı; ancak Mekke ve Medine yani Hicaz bölgesi biate razı olmadı.¹⁵³

Hz. Hüseyin Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid'e biat etmeyerek Mekke'ye kaçtı. Kûfeliler Hz. Hüseyin'i şehirlerine davet edip, kendisine biat edeceklerini bildirdiler. Hz. Hüseyin Kûfe'ye hareket etmeden önce oradaki durumu öğrenmek ve adına biat almak üzere Müslim b. Akil'i gönderdi. Müslim Kûfe'de Hz. Hüseyin için biat almaya başladı; ancak Yezid durumu öğrenince hemen olaya müdahale etti. Müslim ve Hz. Hüseyin'e biat etmiş olanlar öldürüldü; çünkü Kûfe'nin ileri gelenleri Yezid'in tarafında yer almış ve ayaklananları ikna ve tehditlerle dağıtmışlardı.¹⁵⁴ Kûfe'de yaşananlardan habersiz olan Hz. Hüseyin ve beraberindekiler 680 yılında Bağdat'ın güneyindeki Kerbela'da Yezid'in askerleri tarafından katledildiler.¹⁵⁵ Hicri 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihine denk gelen bu felakette Yezid'in askerleri Hz. Hüseyin'i katlettikten sonra kadınlar ve çocukları da çeşitli eziyetlerle yarı çıplak ve hırpalanmış bir halde develer üzerine bindirerek esir olarak götürdüler.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Mehmet Azimli, **Halifelik Tarihine Giriş (Başlangıçtan IX. Asra Kadar)**, Öykü Kitabevi, Konya, 2005, s.137.

¹⁵¹ Fırlalı, "İslam Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", s.360.

¹⁵² H. Lammens, "Muaviye", s.440.

¹⁵³ Azimli, **Halifelik Tarihine Giriş**, s.138-139.

¹⁵⁴ Fırlalı, "İslam Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", s.364.

¹⁵⁵ İrfan, Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", **AÜİFD**, Ankara, 1999, C:XXXIX, s.159; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C:II,s.303; Wellhausen, **Arap Devleti ve Sukutu**, s.69.

¹⁵⁶ el-Cahız, "Emevi İdaresi Üstüne", (Çev. Yüksel Macit), **Hikmet Yurdu**, 2008, Y:1, S:2, s.235.

6. HİLAFETİN EMEVİLERE GEÇMESİ VE EMEVİLER DÖNEMİNDE HİLAFET

Emevi devleti adını kurucusu Muaviye b. Ebu Süfyan'ın mensup olduğu Beni Ümeyye kabilesinden almıştır.¹⁵⁷ 661 yılında Hz. Ali'nin ölümü üzerine Dört halife dönemi sona erdi ve halifelik Emevilere geçti. Muaviye Hz. Ali döneminde Kufe'ye taşınmış olan Başkenti Şam'a taşıdı. Ayrıca Muaviye'nin halifeliği ele geçirmesinde önemli katkıları olan Amr b. As'a Mısır'ın yönetimi verildi. Amr b. As 664 yılında vefat edene kadar Mısır'ı elinde bulundurarak özerk bir yapıyla yönetti.¹⁵⁸

Şam'daki Emevi halifelerinin dört halifenin aksine dini hayata çok da önem vermedikleri görülür. Ömer b. Abdülaziz'i saymazsak, Emevi halifelerinin çoğu İslami hayattan uzaktırlar. Emevi halifeleri İslam dünyasının dini liderlerinden çok, bir imparatorluğun yöneticisi olarak görünmektedir.¹⁵⁹ Emeviler siyasal iktidarlarını meşrulaştırmak için her fırsatta Kureyşli olmalarını ön plana çıkarıyorlardı. Onlar halifenin ancak Kureyş'e mensup biri tarafından seçilebileceğini savunuyorlardı. Emevilerden sonra iktidara geçen Abbasilerde ise bu durum değişecek ve Abbasiler daha çok Hz. Peygamberin akrabası olma özelliklerini ön planda tutacaklardı.¹⁶⁰

Muaviye ölmeden önce oğlu Yezid'i halife tayin etti. Bu kaide sonraki dönemlerde de uygulanmaya devam edecekti. Böylece Emeviler hilafeti saltanata çevirmiş oldular.¹⁶¹ Dört halife döneminde istişare temeline dayanan halifelik seçim usulü böylece ortadan kaldırılmış oluyordu.¹⁶² Muaviye Müslümanların yönetilmesi işini Allah'ın kendisine verdiği bir hak olarak görmüştür ve bu hakkını da oğlu Yezid'e miras olarak bırakmaya karar vermiştir.¹⁶³ Halk sadece veliaht olarak bırakılan halifeyi kabullenmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Yiğit, "Emeviler", s.87.

¹⁵⁸ Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", s.148.

¹⁵⁹ Thomas Walker Arnold, "Halife", **İA**, Eskişehir, 1997, C:V/I, s.150.

¹⁶⁰ Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği", s.18.

¹⁶¹ Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, s.18; Lewis, **Ortadoğu**, s.73.

¹⁶² Yiğit, "Emeviler", s.89.

¹⁶³ Yıldırım, "Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği", s.13.

¹⁶⁴ Azimli, **Halifelik Tarihine Giriş**, s.143.

Muaviye ölmeden önce oğlu Yezid için biat almaya çalışırken uğraştığı kişilerden birisi de önemli sahabeler arasında olan Zübeyr b. Avvam'ın oğlu Abdullah idi. Abdullah b. Zübeyr Yezid'in halife olmasına şiddetle karşı çıkanlardandı. Muaviye'nin ölmeden önceki tüm uğraşlarına rağmen Abdullah b. Zübeyr, Yezid'e biat etmedi.¹⁶⁵ Muaviye'nin oğlu Yezid'i yerine geçirmeye çalışmasına karşı duran ve Yezid başa geçtiğinde ona biat etmeyerek Mekke'ye kaçan Abdullah b. Zübeyr 684 yılında Yezid ölünce Mekke'de halifelliğini ilan etti. Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'deki hilafeti yaklaşık dokuz yıl sürecekti. Emevi halifesi Abdulmelik'in (685-705) gönderdiği Haccac komutasındaki Emevi ordusu 692 yılında Mekke'yi kuşatarak Abdullah b. Zübeyr'i öldürdü.¹⁶⁶ Şam'daki Emevi Hilafetini tanımayan ve muhalefetin merkezi olan Mekke'deki Abdullah b. Zübeyr'in hilafeti 692 yılında ölümü ile son bulmuş oluyordu. Böylece Mekke halkı da Emevi Halifesi Abdulmelik'e biat etmek zorunda kaldı ve Emevi iktidarı daha da sağlamlaştırılmış oldu.¹⁶⁷

Emevilerin hilafeti saltanat çevirmesi, Arap Milliyetçiliği yapması ve Abbasilerin Emevilere karşı başlattığı muhalefet hareketleri devletin kısa sürede yıkılmasına neden oldu.¹⁶⁸ Emevi iktidarına karşı gittikçe artan muhalefet hareketleri devletin 750 yılında Ebu Müslim el-Horasani tarafından başlatılan son büyük isyan hareketi neticesinde yıkılması ile birlikte son bulacaktır. Emevi iktidarını devirerek başa gelen Abbasiler, Emevi hanedan üyelerinin çok azı hariç hepsini katlettiler.¹⁶⁹ İlk Abbasi halifesi Ebu'l Abbas (750-754) *es-Seffah* yani kan dökücü lakabını da bu katliamlardan almaktadır.¹⁷⁰ Abbasilerin Emevi hanedanına yönelik bu takibinden kurtulan Hişam'ın torunu Abdurrahman (756-788) İspanya'ya kaçtı.¹⁷¹ Abdurrahman 756 yılında başkent Kurtuba olmak üzere Endülüs Emevi Devletini kurdu.¹⁷²

¹⁶⁵ İrfan Aycan, "Emeviler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)", **AÜİFD**, Ankara, 2000, C:XLI, s.106.

¹⁶⁶ Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", s.164.

¹⁶⁷ En-Nebhan, **İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, s.76.

¹⁶⁸ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülahazalar", **CÜİFD**, Sivas, 1999, S:3, s.299-320.

¹⁶⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Ali Aksu, "Emevilerin Abbasiler Tarafından Soykırıma Uğratılması ve Ebu'l-Abbas'ın Bu Soykırımdaki Rolü", **CÜİFD**, Sivas, 2000, S:4, s259-268.

¹⁷⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebu'l Abbas el Seffah", **DİA**, İstanbul, 1994, C:X, s.284.

¹⁷¹ Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, s.119.

¹⁷² K.V. Zettersteen, "Abbasiler", **İA**, Eskişehir, 1997, C:I, s.18.

7. HİLAFETİN ABBASÎLERE GEÇMESİ VE ABBASÎLER DÖNEMİNDE HİLAFET

Emevi halifeliği ile birlikte ortaya çıkan saltanat sistemi Abbasiler tarafından da aynen uygulanmıştır. Dolayısıyla iktidarın ele geçirilmesi veya yeni halifenin başa geçmesi bakımından ele alındığında İslam devleti Abbasilerle birlikte bu alanda sadece el ve isim değişikliğine uğramıştır.¹⁷³ Emevi halifeliği tam bir Arap imparatorluğuydu ve milliyetçiliğini devletin her alanında uyguluyorlardı. Emevileri yıkan Abbasiler onların bu anlayışını da yıktılar. Abbasiler Emevilerden devraldıkları İslam devletini onların aksine bütün Müslümanları eşit kabul eden ve ümmet esasına dayanan bir İslam İmparatorluğuna dönüştürdüler.¹⁷⁴ Abbasiler döneminde dini simge ve sembollerin sayısı artırılarak halifelik makamı ilahi bir karaktere bürünmüştür.¹⁷⁵ Abbasi halifeleri Emevilerden farklı olarak dini meselelere daha çok önem vermiş ve hilafet makamını dini motiflerle süslemişlerdir.¹⁷⁶ Halife Mansur (754-775) kendisini “*Allah’ın Yeryüzündeki Sultanı*” olarak tanıtmıştı.¹⁷⁷

Başlangıçta Abbasi devletinin her alanda lideri olan Abbasi halifeleri zamanla bu otoritelerini kaybettiler. Kuruluş döneminde önemli bir güç olan Ebu Müslim ve yakınlarının otoritesini yıkmak için çalışan Abbasiler İranlı Bermekiler ailesinden yardım alarak Ebu Müslim ve yakınlarını öldürdüler; ancak bu kez de yönetimde İranlı Bermeki ailesi etkili olmaya başladı.¹⁷⁸ X. yüzyılın başlarından itibaren Abbasi otoritesi tamamen yok olmaya başladı. Halifeler siyasi otoritelerini kaybetmeye başlamışlardı. Halifeler önce Büveyhoğulları ardından da Selçuklu Sultanlarının gölgesi altına gireceklerdir.¹⁷⁹ Abbasi Devlet komutanları “Emirü’l Ümera” (Komutanların Komutanı) unvanını almaya başlamıştı.

¹⁷³ Azimli, **Halifelik Tarihine Giriş**, s.170.

¹⁷⁴ Aksoy, “Tarihsel Bakımdan Halifelik”, s.222.

¹⁷⁵ Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, s.125; Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, s.30.

¹⁷⁶ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, **DİA**, İstanbul, 1988, C:I, s.34.

¹⁷⁷ Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:III, s.67.

¹⁷⁸ Lewis, **Ortadoğu**, s.87.

¹⁷⁹ Yıldırım, “Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği”, s.18.

945 yılında İranlı Şii Büveyhoğulları Bağdat'ı işgal ettiler.¹⁸⁰ Halife Müstekfi'yi (944-946) azlederek yerine Mutillillah'ı (946-974) halife ilan ettiler. Yeni halifenin Büveyhoğullarının istediği her şeyi yapmaktan başka bir seçeneği bulunmuyordu.¹⁸¹ Bu olaydan sonra Abbasi Halifeliği Büveyhoğullarının tahakkümü altına girdi. Devletteki siyasi ve ekonomik istikrar bozuldu.¹⁸² Abbasiler yüz yıldan fazla bir süre Büveyhoğullarının baskısı altında yaşamak zorunda kaldılar.¹⁸³ Büveyhoğulları halifelerin bütün yetkilerini ellerinden almış ve onları birer kukla gibi kullanmışlardır.¹⁸⁴ Büveyhoğulları Şii olmalarına rağmen Ortaçağ Sünni İslam devletlerinin tepkisini çekmemek için Abbasi hilafetini ortadan kaldırmadılar. Bunun yerine Abbasi hilafetini baskı altına alarak yaşatmayı tercih etmişlerdir.¹⁸⁵

1055 yılında Abbasi halifesi el-Kaim Biemrillah (1031-1075) Büveyhoğullarından kurtulmak için Büyük Selçuklulardan yardım istedi.¹⁸⁶ Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, halifenin isteğini geri çevirmeyecek ve Bağdat'a girerek Büveyhoğullarının Bağdat'taki hâkimiyetine son verecekti.¹⁸⁷ Selçuklular henüz Bağdat'a varmadan Halife el-Kaim Biemrillah Tuğrul Bey adına hutbe okutmaya başlamıştı.¹⁸⁸ Selçukluların Bağdat'a girişi ile Abbasi Halifeleri Büveyhoğullarının baskısından kurtuldular.¹⁸⁹ Büveyhoğullarının baskısından kurtulan Abbasi Halifeleri böylece Selçuklular sayesinde rahat bir nefes aldılar.¹⁹⁰ Artık Bağdat camilerinde Tuğrul Bey'in adı hutbelerde okunmaya başlandı.¹⁹¹ Bu tarihten itibaren Abbasi Hilafeti üzerindeki Türk etkisi kendisini iyice hissettirmeye başladı.¹⁹²

¹⁸⁰ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", **DİA**, İstanbul, 1988, C:6, s.497; K.V, Zettersteen, "Büveyhiler", **İA**, Eskişehir, 2001, C:II, s.843-845.

¹⁸¹ Mehmet Azimli, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedan: Büveyhiler", **DÜİFD**, Diyarbakır, 2005, C:VII, S:2, s. 22.

¹⁸² Hakkı Dursun Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", **Diyanet Dergisi**, Ankara, 1981, Hicret Özel Sayısı, s. 305.

¹⁸³ Lewis, **Ortadoğu**, s.91.

¹⁸⁴ Azimli, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedan: Büveyhiler", s. 30.

¹⁸⁵ Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", **SÜTAD**, Konya, 2008, S:24, s.319.

¹⁸⁶ Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", **DİA**, İstanbul, 2012, C:XLI, s.344-346.

¹⁸⁷ Merçil, "Büveyhiler", s.498; Azimli, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedan: Büveyhiler", s. 29.

¹⁸⁸ Faruk Sümer, "Selçuklular", **DİA**, İstanbul, 2009, C:XXXVI, s.369.

¹⁸⁹ Zettersteen, "Büveyhiler", s.844.

¹⁹⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, Eskişehir, 2001, C:X, s.366.

¹⁹¹ Özdemir, "Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", s.323.

¹⁹² Mustafa Akkor, "Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafetin İlgası", **History Studies**, Samsun, 2012, C:IV/1, s.16.

Şii olan Büveyhoğullarına karşılık Selçuklular Sünni idi ve aynı mezhebe mensup halife ve sultanın ilişkisi de daha sıcak oluyordu.¹⁹³ Ayrıca Abbasi Halifeleri ve Selçuklu Sultanları arasında bir idari paylaşım da söz konusu idi. Din işleri halifenin, dünya işleri ise sultanın eline geçmişti.¹⁹⁴ Bu görev paylaşımı da Bağdat'ta Abbasi ve Selçuklu ileri gelenlerinin katıldığı muhteşem bir törenle gerçekleştirildi. Halife el-Kaim törende Tuğrul Bey'i *Doğunun ve Batının Hükümdarı* olarak ilan etti ve kendisine "*Rükneddin*" (dinin temel direği) unvanını verdi.¹⁹⁵ Tuğrul Bey 1063 yılında halifenin kızı ile evlenerek Abbasi halifeliği ile arasındaki bağları daha da güçlendirdi.¹⁹⁶ Tuğrul Bey'in Bağdat'ı kurtarmasından sonra İslam dünyasının liderliği Türklerin eline geçmişti. Selçuklulardan sonra, Memlûklar ve onlardan sonra da Osmanlılar İslam dünyasının manevi liderliği olan hilafet kurumunun koruyucusu ve İslam dünyasının yegâne liderleri olacaklardı.¹⁹⁷

Moğollar 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirdiler ve yaklaşık beş yüz yıldır burada hüküm sürmüş olan Abbasi Devleti'ne son verdiler. Moğollar Bağdat'taki bütün mimari eserleri, sosyal kurumları ve daha nice yeri yerle bir ettiler.¹⁹⁸ Hülagu'nun (1256-1265) askerleri yaklaşık kırk gün boyunca Bağdat şehrinde terör estirdiler. Yakaladıkları herkesi öldürdüler. Şehrin sokakları Moğollar tarafından öldürülen insanların cesetleriyle dolmuştu. Yağma ve katliamlar bittikten sonra geri kalanlar da gittikçe yayılmaya başlayan veba hastalığına tutuldular ve birer birer hayatlarını kaybettiler.¹⁹⁹ Abbasi hanedan üyelerinden ancak birkaçı Moğolların Bağdat işgalinden kurtulabilmişti. Bunlardan biri de Ebu'l Kasım Ahmed b. Zahir idi. Ahmed 1261 yılında Mısır Memlûk Sultanı Baybars tarafından Kahire'de *el-Mustansır* unvanıyla halife olarak ilan edildi. Böylece İslam halifeliğinin merkezi Bağdat'tan Kahire'ye taşınmış oldu.²⁰⁰

¹⁹³ Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:V, s.373.

¹⁹⁴ Aksoy, "Tarihsel Bakımdan Halifelik", s.223.

¹⁹⁵ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:IV, s.606.

¹⁹⁶ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s.607.

¹⁹⁷ Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s.35.

¹⁹⁸ Yıldız, "Abbasiler", s.37.

¹⁹⁹ Hasan **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:V, s.196.

²⁰⁰ Zettersteen, "Abbasiler", s.19; Hakkı Dursun Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.47.

8. MİSİR'DAKİ FATİMÎ HALİFELİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bağdat Abbasi halifeliğine karşı X. Yüzyılda iki yeni rakip çıkmıştı. Bunların ilki 909 yılında Ebu Muhammed Ubeydullah'ın (909-934) kendisini Tunus'ta halife ilan etmesi ile başlayan Fatimi halifeliğidir.²⁰¹ İkincisi de 929'da III. Abdurrahman'ın (912-961) İspanya'da halifeliğini ilan etmesi ile ortaya çıkan Endülüs Emevi Halifeliğidir.²⁰²

Ubeydullah'ın *el-Mehdi* ve *emirü'l müminin* unvanıyla halife ilan edilmesi İslam dünyasında ilk defa iki başlı bir görüntü sergilemiş oldu. Bağdat'taki Sünni Abbasi hilafetine karşı bir muhalefet merkezi olarak Tunus'taki Şii Fatimi halifeliği ortaya çıktı.²⁰³ Fatimi halifeleri de Emeviler ve Abbasilerde olduğu gibi halife değişikliklerinde saltanat usulünü benimsemişlerdir.²⁰⁴ 969 yılında İhşidilerin Mısır'daki egemenliğine son veren Fatimiler devletin merkezini Kahire'ye taşıdılar.²⁰⁵ Fatimiler de İslam dünyasında yaygın olan orduya Memlûk alma uygulamasını sürdürdüler.²⁰⁶

Abbasi hilafetine karşı gittikçe güçlenen Şii Fatimi halifeliğine karşı Abbasiler yıpratma politikaları uygulamaya başladılar. İmamlar, âlimler, kadılar ve halkı toplayarak Fatimi karşıtı propagandalar yürütüyordu. Bu propagandaların esas amacı Fatimilerin Ehl-i Beyt'ten olmadığını ispat etmektir.²⁰⁷ Nitekim ilk Fatimi halifesi Ubeydullah el-Mehdi'nin (909-934) nesebi üzerinde epey tartışmalar yaşanmıştır. Ubeydullah'ın Ehli Beyt'e tabi olmadığını ispatlamak için ortaya çıkan tartışmalar o kadar ileri gitmiştir ki; onun Yahudi asıllı hatta Mecusi olduğunu ileri sürenler de olmuştur.²⁰⁸

²⁰¹ Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", **DİA**, İstanbul, 1995, C:XII, s.229.

²⁰² Arnold, "Halife", s.150-151.

²⁰³ Mehmet Azimli, "İlk Şii Halifesi Ubeydullah el-Mehdi ve Fatimi Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **DÜİFD**, Diyarbakır, 2005, C:VII, S:I, s.64.

²⁰⁴ Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:5, s.391.

²⁰⁵ Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, s.146.

²⁰⁶ Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", **İÜEFTD**, İstanbul, 1971, S:25, s.3.

²⁰⁷ Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:V, s.285.

²⁰⁸ Azimli, "İlk Şii Halifesi Ubeydullah el-Mehdi ve Fatimi Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", s.62.

1171 yılında Selahaddin Eyyubi Fatımi devletine son vererek Mısır'da Abbasi halifeliği adına hutbe okutmaya başladı.²⁰⁹ Böylece Mısır'ın resmi mezhebi Şiilikten Sünniliğe dönüştürülmüş oldu.²¹⁰ Abbasi halifesi el-Müstezi (1170-1180) Mısır'da hutbelerin tekrar kendi adına okunduğunu duyunca bu durumdan çok memnun oldu ve Nureddin Mahmud ile Selahaddin Eyyubi'ye Hil'atler ve çeşitli hediyeler gönderdi.²¹¹ Böylece uzun bir aradan sonra Bağdat Abbasi halifelerinin dini otoritesi Mısır'da tekrar kabul görmeye başladı.

1174 yılında Nureddin Mahmud ölünce ülkede çıkan karışıklıktan faydalanan Selahaddin Eyyubi Mısır'da bağımsızlığını ilan ederek Eyyubi Devletinin temellerini attı. Daha sonra Selahaddin, Nureddin'in Suriye'deki topraklarını da ele geçirerek büyük bir İslam imparatorluğu kuracaktır.²¹²

9. ENDÜLÜS EMEVİ HALİFELİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

750 yılında Abbasiler Emevilere son vererek bütün hanedan üyelerini de kılıçtan geçirdiler. Abbasilerin katliamlarından kaçmayı başaran Emevi hanedanı üyelerinden Abdurrahman b. Muaviye (756-788) İspanya'ya kaçmıştı. Abbasilerden canını kurtarmayı başarmış olan I. Abdurrahman Emevi devletini yeniden canlandırmak için girişimlerde bulunarak çok sayıda taraftar topladı. I. Abdurrahman yaklaşık bir yıl süren mücadelesi sonucunda İspanya'daki Abbasi hâkimiyetine son vererek 756 yılında Endülüs Emevi Devletini kurdu.²¹³

Abbasi Halifesi Mansur (754-775) I. Abdurrahman'ın Endülüs'te bağımsızlığını ilan etmesini kabullenmemiş ve Abdurrahman'a karşı çeşitli isyanların çıkmasını sağlamıştır. Ancak halifenin desteğiyle ortaya çıkan bu isyanlar

²⁰⁹ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.310.

²¹⁰ Neşet Çağatay, "Fatımiler Devleti'nin Kuruluşu ve Akideleri", **AÜİFD**, Ankara, 1958, C:VII, S:1, s.75.

²¹¹ Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:V, s.393.

²¹² Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s.187.

²¹³ Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", **AÜİFD**, Ankara, 1997, C:36, S:1, s.234; Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, s.36.

başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Abdurrahman sadece Abbasi halifesinin desteklediği isyanlarla uğraşmanın yanında yerel çaptaki isyanlarla da uğraşmış, diğer taraftan da Hıristiyan ordularıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Abdurrahman bütün bu kargaşanın ortasında kurduğu devletinin teşkilat yapısında da düzenlemelere gitmiştir. I. Abdurrahman 32 yıllık iktidarından sonra 788 yılında vefat etti.²¹⁴

Endülüs Emevi Devletinin en parlak dönemi III. Abdurrahman (912-961) dönemidir. III. Abdurrahman Endülüs devletin gücünü hissedilir seviyeye çıkardı.²¹⁵ III. Abdurrahman Şii Fatımilerin Kuzey Afrika’da hızla yayılması üzerine Fatımilere karşı mücadele edebilmek için 929 yılında *Nasır-Lidinillah* unvanını alıp kendisini halife olarak ilan etti.²¹⁶ III. Abdurrahman’dan önceki Endülüs hükümdarları emir unvanını kullanmışlardı. III. Abdurrahman’ın kendisini halife olarak ilan etmesi Abbasilere karşı değil Fatımilere karşıydı.²¹⁷ Ayrıca yeni Endülüs Halifesi bundan sonra Endülüs’teki bütün camilerin minberlerinde Fatımilerin lanetlenmesini emretmişti. Böylece zaten gergin olan Fatımi-Emevi ilişkileri giderek şiddetlenmeye başlamış ve iki devlet arasında çatışmalar başlamıştır.²¹⁸

III. Abdurrahman’ın Kurtuba’da başlayan halifeliği ile birlikte İslam dünyasında üç tane halifelik merkezi oluştu. Birincisi Irak’taki Abbasi halifeliği (750-1258), ikincisi Mısır’daki Şii Fatımi Halifeliği (909-1094) ve üçüncüsü de İspanya’daki Endülüs Emevi Halifeliği’dir (929-1031).

Endülüs halifeliği yaklaşık yüz yıl devam edebildi. Devletin zayıflamaya başlaması ile halifelik kurumu da gücünü kaybetmeye başladı. 1031 yılında yıkılan Endülüs Emevi halifeliği ile birlikte İspanya’daki halifelik kurumu sona ermiş oldu.²¹⁹ Endülüs Emevi Devletinin yıkılması ile birlikte İspanya’da *tavaif-i Müluk* adı verilen küçük devletler kuruldu. İspanya’daki İslam egemenliği 1492 yılında sona erecek ve Hıristiyanlar Endülüs’e tekrar hâkim olacaklardı.

²¹⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdurrahman I”, **DİA**, İstanbul, 1988, C:I, s.148-149.

²¹⁵ Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, s.151.

²¹⁶ Mehmet Özdemir, “Endülüs”, **DİA**, İstanbul, 1995, C:XI, s.213.

²¹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdurrahman III”, **DİA**, İstanbul, 1988, C:I, s.154.

²¹⁸ İbrahim Sarıçam, “Emevilerin Fatımilere Karşı Bir İktidar Denemesi”, **AÜİFD**, Ankara, 1996, C:XXXV, S:1, s.310.

²¹⁹ Özdemir, “Endülüs’ün Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, s.244.

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLÛKLARIN İDARESİ ALTINDA HİLAFET KURUMU

1. MEMLÛKLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

1.1. Memlûkların Menşei

Abbasi halifeleri X. yüzyılda otoriteleri zayıflamaya başlayınca yeni bir güç olarak, Türk kölelerden oluşan askeri birlikler kurmaya başladılar. Bu köleleri ev işlerinde kullanılanlardan ayırmak için, onlara *Memlûk*²²⁰ adını veriyorlardı.²²¹ *Sahibinin tasarrufu altındaki esir* anlamında kullanılan bu kelime, ileride Mısır'da egemen olacak Memlûk devletine adını verecektir.²²² Daha sonraki dönemlerde Memluk kelimesi İslam tarihinde özel bir terim olarak kullanılmaya başlanmış ve “*savaşlarda esir düşen veya köle tacirleri tarafından satın alınarak köle haline gelen beyaz insanı*” ifade etmiştir.²²³ Memlûklar bir çeşit profesyonel asker olarak İslam toplumuna girmiş ve zamanla güçlenerek iktidarı ele geçiren bir üst tabaka haline gelmişlerdir.²²⁴

Askeri kölelik sistemi İslam dünyasında ortaya çıkmış bir kurumdur. Kölelerin orduya alınması uygulaması her ne kadar İslam devletleri dışında da görülen bir uygulama olsa da başka hiçbir yerde İslam dünyasında olduğu kadar sistemli bir hale gelmemiş ve bu kadar güçlenmemiştir. IX. yüzyılda Abbasilerle başlayan askeri kölelik sistemi yaklaşık bin yıl sürerek devam etmiştir. XIX. Yüzyılda Napolyon ve Mehmet Ali Paşa tarafından ortadan kaldırılana kadar

---

²²⁰ Memlûk: Birinin malı olan, kul, köle (Bkz. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, s.611).

²²¹ Lewis, **Ortadoğu**, s.99.

²²² A.J. Wensinck, “Memlûk”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:VII, s.688.

²²³ Kazım Yaşar Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.433.

²²⁴ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.320.

varlığını devam ettirmiş olan bu sistem İslam dinine ve İslam devletlerine çok önemli katkılarda bulunmuştur.²²⁵

Abbasilerin kuruluşunda etkili olan İranlılara karşı olmak üzere Abbasi halifeleri tarafından orduya Türkler alınmaya başlanmıştır. İlk kez halife Mansur (754-775) döneminde başlamış olan²²⁶ bu uygulama giderek yaygınlaşacaktır. Örneğin sonraki bir dönemde başa gelen Halife Harun Reşid'in (786-809) muhafız birliğinin tamamı Türklerden oluşuyordu.²²⁷ Özellikle Me'mun (813-833) döneminden itibaren sistemli bir şekilde İslam devletlerinin sınırları dışından Türkler getirilerek, onlardan büyük askeri birlikler oluşturulmuştu.²²⁸

Halife Mutasım (833-842) döneminde ordudaki Türk askerlerin sayısı epeyce artı. Böylece Abbasi ordusundaki Arap etkinliği yerini Türklerin etkinliğine bırakıyordu.²²⁹ Kısa sürede bu Türk birliklerinin sayısı artınca Abbasiler bunlara yönelik yeni bir tedbir aldılar. Halife Mutasım döneminde Bağdat şehrinde Türklerin sayıları giderek çoğalmaya başlayınca yerli halk bu durumdan rahatsız oldu ve ayaklandı. Halife Mutasım bu ayaklanma üzerine Türk askerlerini Bağdat dışına taşıdı ve bu askerler için Samarra şehrini kurdu;²³⁰ ayrıca Arap ve Acemlerle evlenip karışarak bozulmamaları için Türk kızları getirildi.²³¹ Abbasiler bu Türk askerler sayesinde güç kazandılar.

Abbasilerin sistemli bir şekilde Memlûk almaya devam etmesi bir müddet sonra Memlûkların ülkenin her tarafına yayılmaya başlamasına neden oldu.²³² Ancak bu ordular halifeden çok kendi komutanlarına itaat ediyorlardı. Bu durum da Türk

²²⁵ David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Çev. Samira Kortantamer), **EÜTİD**, İzmir, 1989, C:IV, s.211.

²²⁶ Yıldız, "İslamiyet ve Türkler", s. 288; Umer Fevzi Fâruk, "Türkler ve Abbasî Hilafeti İkinci Abbasî Asrına Yeni Bir Bakış", (Çev. Sait Uylaş), **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2005, Y:5, S:16, s.104.

²²⁷ Yazıcı **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s.21.

²²⁸ Mehmet Azimli, "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", **DÜİFD**, Diyarbakır, 2002, C:IV, S:2, s. 32.

²²⁹ Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin Köle Olup Olmadığı Meselesi", **SÜTAD**, Konya, 2005, S:18, s.212.

²³⁰ H. Viollet, "Samarra", **İA**, Eskişehir, 2001, C:X, s.144.

²³¹ Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin Köle Olup Olmadığı Meselesi", s.221.

²³² Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.434.

komutanlar ve Abbasi halifeleri arasında sorunlara sebep oluyordu.²³³ Zaman içerisinde bu Memlûklar hâkim oldukları bölgelerde Abbasilere başkaldırmaya başladılar. Tolunoğulları, İhşidiler gibi devletlerin Abbasilerden koparak ortaya çıkması bu şekildedir.

Halife Mutasım tarafından Samarra şehri kurulduktan sonra o dönemde sayıları otuz beş bini bulan Türk birliklerine çeşitli imtiyazlar da verilmişti. Türk birlikleri gerek kıyafetleri gerekse de aldıkları maaş bakımından diğer askeri birliklerden ayrılıyorlardı. Bu dönemden itibaren Türkler Abbasi devletinde sadece askerlik alanında değil yönetim alanında da önemli bir güç haline gelmişlerdir.²³⁴ Özellikle halife Mutasım ve ondan sonra başa geçen Vasık (842-847) döneminde Türk askerler orduda üst kademelere gelmişlerdir.²³⁵ Vasık'tan sonra başa geçen halife Mütevekkil (847-861) döneminde Türklerin nüfuzu iyice artmış ve buna paralel olarak halifenin otoritesi de zayıflamaya başlamıştır. Türkler Artık Abbasi devletinden önemli makamlara ve kadrolara tayin edilmeye başlanmışlardır.²³⁶

Selahaddin Eyyubi döneminde Mısır ve Suriye'de önemli oranda Memlûk askeri istihdam edildi.²³⁷ Eyyubi devleti döneminde sayıları artan Mısır'daki Memlûklar, genelde Nil Nehri üzerindeki Ravza adasında örgütlenmişlerdi. Bunların çoğunluğu Harezmi ve Kıpçak kökenli Türklerden oluşuyordu.²³⁸ Zamanla Memlûklar savaşçı özellikleri ile ön plana çıkmış ve Eyyubi ordusunun en önemli askeri sınıfı haline gelmişlerdi.²³⁹ Özellikle Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden sonra Eyyubi emirleri hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için Memlûklardan oluşan kendilerine has birlikler oluşturdular.

Memlûk Devleti'nde askeri kölelik daha sistemli bir hale gelmiştir. Memlûkların çoğu Deşt-i Kıpçak'tan getirilen küçük yaştaki çocuklardan oluşurdu.

²³³ Azimli, "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", s. 41.

²³⁴ Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", s.20.

²³⁵ Fâruk, "Türkler ve Abbasi Hilafeti İkinci Abbasi Asrına Yeni Bir Bakış", s.107.

²³⁶ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Mehmet Emin Şen, "Abbasiler Döneminde İdarî ve Malî Kadrolardaki Türkler", **İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İSTEM)**, 2009, Y:7, S:13, s. 233-260.

²³⁷ Süleyman Kızıltoprak, "Memluk", **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.88.

²³⁸ Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, (Çev. Aykut Kazancıgil Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s.293.

²³⁹ Ramazan Şeşen, **Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983, s.144.

Bu çocuklar ya bir savaşta esir edilirdi ya da bazı durumlarda aileleri yoksul olduğu için köle tüccarlarına bizzat aileleri tarafından satılırlardı. Asya steplerinden yola çıkan bu esirler uzun bir yolculuktan sonra Mısır'a varır ve Kahire'deki köle pazarlarında satışa çıkarılırlardı. Bu beyaz köleler sultanlar veya emirler tarafından satın alınırlardı.²⁴⁰ Köle pazarlarından satın alınan memlûklar özel bir okula kaydedilirdi. Bu okulda yetişkin çağa gelene kadar yoğun bir askeri ve dini eğitim alırlardı. Okuldan mezun olanlar azat edilir ve orduya katılırlardı.

Bizzat sultan tarafından satın alın Memlûkların eğitildiği kışla okulları diğerlerinden ayırdı. Sultan Memlûkları barınma ve eğitimleri için inşa edilen ve *Tibak*²⁴¹ adı verilen Kahire kalesindeki kışlalarda ikamet ederlerdi.²⁴² Tibaklarda memlûklara sıkı bir şekilde dini eğitim verilmekteydi. Her Tibakta, Memlûklara Kuran-ı Kerim, Arapça, Fıkıh, namaz vs. konularda eğitim veren en az bir tane *Fakih* bulunmaktaydı.²⁴³ Tibaktaki Memlûklar ergenlik çağına geldiklerinde askeri eğitimleri de başlıyordu. Memlûklara askeri eğitim vermek için tibaklarda bir *Muallim* bulunurdu. Muallimin nezaretinde ata binme ok, kılıç vs. kullanma gibi savaş sanatlarında eğitim alırlardı.²⁴⁴

Bir memlûk emiri sultan olduğu vakit onun maiyetindeki memlûklar ve onun sultan olmasına yardım edenler de sultan ile birlikte yükseliyor ve önemli mevkilere geliyorlardı.²⁴⁵ Zaten sultan kendisine bağlı bu memluk gruplarına dayanarak ve onlardan güç alarak devlet yönetimindeki rekabetlere girişebiliyordu.²⁴⁶ Memlûkların bu sadık yönü kalıcı bir şekilde devam etmiştir. Memlûklar sahibi olan *Üstad*'ına ve kölelik arkadaşı olan *Huşdaş*'larına çok bağlı idi. Özellikle Huşdaşlar arasındaki dayanışma çok iyi bir düzeyde devam ederdi.²⁴⁷

²⁴⁰ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyf ed-Din Çakmak Dönemi (1438-1453)", Basılmamış Doktora Tezi, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2010, s.4.

²⁴¹ Tibaklar Hakkında Daha Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Cengiz Tomar, "Tabaka", *DİA*, İstanbul, 2010, C:XXXIX, s.288.

²⁴² Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", s.221-222.

²⁴³ Altan Çetin, "Memlûk Askerinin Eğitimi", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2003, C:VII, S:2, s.220.

²⁴⁴ Çetin, "Memlûk Askerinin Eğitimi", s.221.

²⁴⁵ Altan Çetin, "Memlûk Sultanlarının İn'am ve İhsânlarına Dâir", **EKEV Akademi Dergisi**, Erzurum, 2006, C:X, S:26, s.102.

²⁴⁶ Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.500.

²⁴⁷ Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", s.330.

Memlûklar her ne kadar anavatanlarından koparılıp yeni bir hayata atılmış olsalar da kendi öz kültürlerine sahip çıkmayı ihmal etmemişlerdir. Özellikle Mısır'da Memlûkların devlet yönetimini ele geçirmeleri ve kendi devletlerini kurmalarından sonra bu sahiplenme daha da belirginleşmiştir. Memlûklar anadillerini, yaşam tarzlarını ve kültürlerini Mısır'a taşımış ve burada yaşatmaya devam etmişlerdir.²⁴⁸ Zaten Memlûk devletinde idareci sınıfın konuşma dili ilk dönemde Türkçe ve son dönemlerde de Çerkezce idi.²⁴⁹

Memlûkların kendi kültürlerini devam ettirmelerini kolaylaştıran en önemli etkenlerden biri de şüphesiz devlet yönetimindeki askeri aristokrasinin aldığı tedbirlerdir. Buna göre askeri tabakanın yerel halkla karışmaması için kendi öz kimliğini muhafaza etmesi sağlanıyordu.²⁵⁰ Memlûklar çoğunlukla Mısır'a getirilen cariyelerle evlenirdi. Böylece halkla akrabalık bağı kurmayıp bir üst tabaka oluşturmuş oluyorlardı. Ayrıca bu sayede halk arasında bazı dönemlerde meydana gelen ayaklanmalardan da uzaklaşmış oluyorlardı.²⁵¹

1.2. Mısır'da Memlûk Devleti'nin Kurulması

Mısır Memlûk sultanlığını iki dönem halinde incelemekteyiz. İlki 1250-1382 yılları arasında Türk asıllıların yönetime egemen oldukları *Bahri Memlûklar* veya diğer adıyla *el-Memâlik et-Türkiyye* dönemi; ikincisi de 1382-1517 yılları arasında Çerkez asıllı sultanların yönetime egemen oldukları *Burci Memlûklar* veya *el-Memâlik el-Çerâkize* adı verilen dönemdir.²⁵² Bahriiler adlarını kışlalarının bulunduğu Ravza adasının üzerinde bulunduğu Bahr-ı Nil'den (Nil Nehri)

²⁴⁸ Cüneyt Kanat, "Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü", *EÜTİD*, İzmir, 2007, C:XXII, S:I, s.54.

²⁴⁹ Lewis, *Tarihte Araplar*, s.191.

²⁵⁰ Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", *ÇÜİFD*, Adana, 2007, C:VII, S:1, s. 49.

²⁵¹ Ağır, "Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyf ed-Din Çakmak Dönemi (1438-1453)", s.5.

²⁵² Cüneyt Kanat, "Bahri Memlûklar Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnigir (1309-1310)", *EÜTİD*, İzmir, 1998, C:XIII, s.99.

alıyorlardı. Burci adı ise Çerkezlerin ikamet ettikleri Kalatü'l Cebel Burçlarından geliyordu.²⁵³

1240 yılında Eyyubi Hükümdarı olan es-Salih Necmeddin Eyyub (1240-1249) kendisine destek vererek tahta çıkmasını sağlayan Memlûklara daha da önem vermeye başladı. Tahta geçtikten sonra ilk iş olarak Nil Nehri üzerindeki Ravza adasında kale ve saraylar inşa etmeye başladı. Es-Salih Türk Memlûklar satın alarak onları bu adaya yerleştirdi ve Memlûklar burada eğitim almaya başladı. Böylece Bahri Memlûkların temelleri atılmış oluyordu.²⁵⁴

1249 yılında İslam dünyası yeni bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Fransa Kralı IX. Louis önderliğinde yeni bir Haçlı Seferi başladı. Seferin hedefi Mısır'dı. Mayıs 1249'da Haçlı ordusu Mısır sahillerine saldırdı. Eyyubi ordusu Dimyat'ı boşaltarak Mansure'ye çekilmek zorunda kaldı. Böylece Dimyat Haçlıların eline geçti.²⁵⁵ Dimyat bir Frank şehrine dönüştürülmeye başlandı. Şehrin ulu camisi kiliseye çevrildi ve şehre bir piskopos tayin edildi. Böylece Eyyubilerin Dimyat'ı artık bir Haçlı şehri olmuştu.²⁵⁶

Fransa Kralı IX. Louis liderliğindeki Haçlı kuvvetleri Dimyat'ı işgal ettiğinde Eyyubi Sultanı es-Salih Eyyub çok hasta idi. Fakat es-Salih Eyyub'un hastalığı onu ordusunun başına geçmekten alıkoymadı. Hasta olduğu halde ordusunun başına geçmiş olan Sultan es-Salih Eyyub daha fazla dayanamadı ve 1249 yılında vefat etti.²⁵⁷ Eyyubi Sultanı es-Salih Eyyub vefat ettiği sırada onun oğlu ve tahtın varisi el-Muazzam Turanşah Hasankeyf'te bulunuyordu. Sultan es-Salih Eyyub çok önemli bir zamanda vefat etmişti. Sultanın ölüm haberinin askerler arasında yayılması belki de Memlûkların haçlılara yenilmesine sebep olacaktı. Bu kritik durum karşısında idareyi eline alan es-Salih'in eşi Şecer ed-Durr sultanın ölüm haberini gizleyerek Haçlı saldırısına karşı duracak ve devletin ileri gelenlerinin el-Muazzam Turanşah'a biat etmelerini sağlayacaktır. Şecer ed-Durr merhum Sultan es-Salih'in imzasını

²⁵³ Kürşat Solak, "Çerkez Memlûklar Çerkez Mi?", **AÜTAD**, Ankara, 2012, C:XXXI, S:51, s.202; Koprman, "Mısır Memlûkları", s.444.

²⁵⁴ Şeşen, "Eyyubiler", s.381.

²⁵⁵ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:VI, s.663.

²⁵⁶ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, C:III, s.224.

²⁵⁷ Cengiz Tomar, "Şecereddür", **DİA**, İstanbul, 2010, C:XXXVIII, s.404.

taklit ederek sahte bir belge hazırladı. Bu belge ile el-Muazzam Turanşah'ı veliaht ve Emir Fahreddin'i de saltanat naibi olarak tayin etti. Bu durum Sultan'ın ölüm haberinin halk arasında yayılmasına kadar devam etti ve Şecer ed-Durr bu sayede epey zaman kazanmayı başardı.²⁵⁸ Böylece el-Muazzam Turanşah Mısır'a gelene kadar ordu içinde ortaya çıkabilecek herhangi bir karışıklığın önüne geçilmiş oluyordu.

Fransa Kralı IX. Louis Sultan es-Salih Eyyub'un ölüm haberini alınca tüm gücüyle saldırıya geçti. Kralın amacı sultanın ölümü üzerine çıkabilecek kargaşadan faydalanmaktı. Ancak olaylar hiç de kralın düşündüğü şekilde gelişmeyecekti. Memlûklar *el-Mansura* savaşında Haçlıları yenecek ve Kral Louis dâhil olmak üzere Haçlıların neredeyse tamamını esir edeceklerdir.²⁵⁹

1250 yılında Eyyubi Sultanı es-Salih Eyyub'un oğlu el-Muazzam Turanşah (1249-50) Mısır'a vardı. El-Muazzam Turanşah Mısır'da kendisinden beklenenin tam tersi bir davranış içerisine girmişti. Şecer ed-Durr'un kendisine yaptığı iyiliklere karşılık el-Muazzam Turanşah ona ve Bahri Memlûklara karşı düşmanca bir tavır takındı. El-Muazzam Turanşah Şecere ed-Durr ve Bahri Memlûklarının birleşerek tahtına göz diktiklerini düşünüyordu. El-Mansura zaferinde en büyük pay şüphesiz Bahri Memlûkların idi; ancak el-Muazzam Turanşah onlara gereken ilgiyi göstermedi ve devletin önemli makamlarına kendisi ile beraber getirdiği adamlarını yerleştirdi.²⁶⁰ Bu durum Bahri Memlûkların yeni sultana karşı düşmanlık yapmalarına neden olacaktı. Nitekim çok geçmeden el-Muazzam Turanşah yaptıklarının bedelini hayatıyla ödeyecekti.

El-Muazzam Turanşah Bahri Memlûkları rahat bırakmaya hiç niyetli görünmüyordu. Şimdi de Şecer er-Durr'un babasının servetini sakladığını iddia ederek onları geri istiyordu. Bu durum belki de Bahri Memlûklar için bardağı taşıran son damla oldu. Bahri Memlûklar artık yeni sultanı ortadan kaldırmaya karar verdiler. Eyyubi Sultanı el-Muazzam Turanşah, 1250 yılında Bahri Memlûklar tarafından düzenlenen bir suikastla öldürüldü. Sultan el-Muazzam Turanşah'a ilk

²⁵⁸ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C:III, s.226.

²⁵⁹ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.438.

²⁶⁰ Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", **Bellekten**, Ankara, 1999, C:LXIII, S:237, s.414.

darbeyi vuran kişi ileride sıkça değineceğimiz Baybars el-Bundukdari idi. Son Eyyubi Sultanı el-Muazzam Turanşah'ın Bahri Memlûklar tarafından öldürülmesi ile birlikte Mısır'da bir asırdan daha az bir sürede hüküm sürmüş olan Eyyubi Sultanlığı sona ermiş oluyordu.²⁶¹

El-Muazzam Turanşah'ın ölümünden sonra ortaçağ İslam dünyasında belki de bir ilk yaşandı ve Eyyubi Sultanı es-Salih Eyyub'un (1240-49) dul karısı Şecer ed-Durr, "*Meliketu'l Müslimin*" unvanıyla yaklaşık üç ay hüküm sürdü.²⁶² Kısa bir süreliğine de olsa Şecer ed-Durr Memlûkların ilk hükümdarı unvanını almayı başarmıştır.²⁶³ Bu zor dönemde idareyi eline almış olan Şecer ed-Durr karşılaştığı güçlüklerle mücadele etmeyi başarmış ve devleti iyi bir şekilde yönetmiştir.²⁶⁴ Zaten Baybars önderliğindeki Memlûklar bilinçli olarak Şecer ed-Durr'u sultan ilan etmişlerdi. Böylece Mısır tahtında hala Eyyubi hâkimiyetinin devam ettiği izlenimi vereceklerdi.²⁶⁵

Şecer ed-Durr başa geçtiğinde ilk iş olarak el-Mansure'de esir olarak tutulan Fransa Kralı IX. Louis ile bir antlaşma yaptı. Haçlılarla yapılan bu antlaşmaya göre Fransa kralı IX. Louis ve diğer Haçlı esirleri Memlûklar tarafından serbest bırakılacaktı. Buna karşılık Haçlılar da fidye ödeyecek ve Mısır'dan tamamen çekileceklerdi. 1250 yılında antlaşma şartları yerine getirildi ve Haçlılar salıverildikleri Mısır topraklarını terk ettiler.²⁶⁶ Böylece Mısır'ı tehdit eden haçlı tehlikesi bertaraf edilmiş oldu.

Şecer ed-Durr'un iktidarı çok kısa sürdü; çünkü ortaçağ İslam dünyasında bir kadının hükümdarlığının kabul görmesi nerdeyse imkânsızdı. Suriye'deki Eyyubi melikleri Şecer ed-Durr'un Mısır'da tahta çıktığını öğrenince isyan ettiler. Özellikle Abbasi halifesi el-Mustasım Billah (1242-1258) bu duruma çok sert tepki göstermiş ve Şecer ed-Durr'un sultanlığına karşı çıkmıştı. Bütün bu tepkiler karşısında Şecer

²⁶¹ Samira Kortantamer, "Şecer ud-Durr'un İntikamı", *Acta Turcica*, 2011, Y:3, S:1/2, s.213.

²⁶² P. M Holt, *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.86.

²⁶³ Samira Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.406.

²⁶⁴ İsmail Yiğit, "Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın", *Diyanet İlmi Dergi*, 2004, C: XL, S:2, s. 135.

²⁶⁵ Lewis, *Ortadoğu*, s.119.

²⁶⁶ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.441.

ed-Durr'un tahtı terk etmekten başka çaresi kalmamıştı. Şecer ed-Durr 1250 yılında ordu komutanlarından el-Muiz Aybek (1250-1257) ile evlenerek saltanatı ona devretti ve tahttan çekildi. Böylece Mısır'da Memlûk Sultanlığı dönemi de başlamış oluyordu.²⁶⁷ Her ne kadar 1254 yılına kadar Mısır'daki hutbeler Eyyubiler adına okunsa da artık iktidar Memlûklara geçmişti.²⁶⁸

Memlûkların Eyyubi topraklarında bir devlet kurmaları Eyyubiler tarafından kabul edilmedi. Memlûk tahtına bir kadın hükümdarın oturması Dımaşk şehrinin, Haleb Eyyubi Sultanı en-Nasır Selahaddin Yusuf (1236-1260) tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırmıştı.²⁶⁹ Bu tarihten itibaren en-Nasır Selahaddin Yusuf, el-Muiz Aybek ile çetin mücadelelere başladı. Ancak bu mücadeleler çok uzun sürmedi. Moğol ilerleyişinin yarattığı tedirginlik ve Bağdat Abbasi halifesi el-Mustasım Billah'ın (1242-1258) araya girmesi ile 1253 yılında Eyyubiler ve Memlûklar arasında antlaşma sağlandı. İki taraf arasında yapılan bu antlaşma ile birlikte Eyyubiler Memlûkların Mısır'daki egemenliğini kabul ettiler. Böylece Eyyubiler Mısır'ı Memlûklara resmen terk etmiş oldular.²⁷⁰

Mısır'da kurulan Memlûk Sultanlığı diğer Ortaçağ İslam devletlerinden farklıdır. Genelde Türk-İslam devletlerinde hükümdarlık babadan oğula geçen saltanat usulüyle belirleniyordu. Ülke hanedan üyelerinin ortak malıydı ve taht ancak ve ancak onların hakkı olabilirdi. Ancak bu usul Memlûklarda geçerli olmadı. Memlûk Sultanlığında bir sultan öldüğünde yerine kimin geçeceği belli değildi. Sultan öldüğünde belki oğlu yerine geçebiliyordu veyahut sultan ölmeden önce oğlunu yerine tayin edebiliyordu; ancak bu durum Sultanın ölümünden sonra gerçek anlamıyla şekilleniyordu. Genelde orduda önemli görevlerde bulunmuş ve kendini kanıtlayarak itibar kazanmış kimselerin veraset anlayışından bağımsız olarak tahta geçtikleri görülmektedir.²⁷¹

²⁶⁷ Şeşen, "Eyyubiler", s.391; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.443.

²⁶⁸ C. H Becker, "Eyyûbiler", **İA**, Eskişehir, 1997, C:IV, s.428.

²⁶⁹ Mustafa Kılıç, "Eyyubi-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı", **CÜİFD**, Sivas, 2001, C:V, S:2, s.428.

²⁷⁰ Kılıç, "Eyyubi-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı", s.433.

²⁷¹ Ali Aktan, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü", **ATAÜİFD**, Erzurum, 1990, S:9, s.272.

Memlûklar merkezî bir devlet yapısına sahipti. Sultanlar Devletin Merkezi olan Kahire’de bulunan, *Kal’at ul-Cebel*’de ikamet ederdi. Ayrıca sultanın *nâib es-saltana* denilen bir vekili bulunurdu.²⁷² Bu saltanat naibi devletin yönetiminde ve idaresinde sultandan sonra en yetkili kişidir. Memlûk Sultanlığı 1250’den 1517’ye kadar doğu Akdeniz’in önemli ve büyük devletlerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür.²⁷³ Memlûkların tarihteki en önemli faaliyetleri şüphesiz İslam dünyasını etkisi altına alan Moğol istilasını durdurmalarıdır. Onların bu başarıları diğer İslam devletleri nezdindeki itibarlarını arttırmıştır.²⁷⁴

Memlûklar bir tür devşirme İslam askeri idiler. Bu nedenle Memlûklar küçük yaştan itibaren dini eğitim alırlardı. Askerlerin özel bir eğitimle İslam dinini kulaktan dolma bilgilerle değil de sistemli bir eğitimle öğreniyorlardı. Bu nedenle Memlûkların İslam’a olan bağlılıklarının artması kaçınılmazdı.²⁷⁵ Memlûkların İslam dinine yapmış oldukları en büyük hizmet şüphesiz Moğolların 1258 yılında Bağdat’ı işgal etmeleriyle ortadan kaldırdığı Abbasi Hilafetini Mısır’da yeniden canlandırmak olmuştur. Böylece üç yıllık bir fetret döneminden sonra İslam halifeliği Mısır’da tekrar kurulmuştur.

Memlûkların İslam’a yaptıkları önemli bir hizmet de dört Sünni mezhebin (Hanefi, Şafii, Malikî ve Hanbelî) resmi olarak kabul edilmesi ve devlet yönetiminde bu mezhep kadılarının söz sahibi olmasıdır.²⁷⁶ Memlûklardan önce Mısır’da hüküm süren Eyyubiler döneminde adli teşkilatın başında Şafii mezhebine mensup bir kadı bulunuyordu; ancak Memlûklar döneminde bu durum değişmiş ve diğer mezhep kadıları da Şafii mezhebi kadısı ile eşit seviyeye getirilmiştir.²⁷⁷ Bu hizmetleri yerine getiren kişi Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars (1260-1277) idi. Ez-Zahir Baybars’ın amacı şüphesiz Sünni İslam birliğini kurmaktı.²⁷⁸

²⁷² Ağır, “Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyf ed-Din Çakmak Dönemi (1438-1453)”, s.14.

²⁷³ Roux, **Türklerin Tarihi: Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl**, s.297.

²⁷⁴ Mathias Sobernheim, “Memlûkler”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:VII, s.690.

²⁷⁵ Donald P.Little, “Memlûklarda Din”, (Çev.Efe Durmuş), **History Studies**, Samsun, 2012, Enver Konukçu Armağanı, s.474.

²⁷⁶ Little, “Memlûklarda Din”, s.476.

²⁷⁷ İsmail Yiğit, “Memlûkler”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.94.

²⁷⁸ Muharrem Kılıç, “Türk Hukuk Tarihinde Devlet Teorisinin Mezhep Doktrini Çerçevesinde Temellendirimi”, **SDÜSBED**, Isparta, 2009, S:9, s.126.

2. MOĞOL İSTİLASI VE ABBASÎ HİLAFETİNİN SONU

On üçüncü yüzyılda İslam dünyası ve hilafet kurumunu etkileyen en önemli olay şüphesiz Moğol istilasıdır. İslam dünyasını kasıp kavuran Moğollar 1255 yılından itibaren Hülagu (1256-1265) önderliğinde İran içlerinden Irak topraklarına girmeye başladılar. Moğollar Abbasilerin zayıf ve güçsüz olduğu bir dönemde gelmişlerdi. Bu durum Moğolların kısa sürede yayılmalarını sağlayacak ve Bağdat'ın düşmesini kolaylaştıracaktı.

1258 yılının başında Hülagu komutasındaki Moğol ordusu Abbasi Devletinin başkenti Bağdat'ı kuşattı. Zor durumda kalan Abbasi Halifesi el-Mutasım (1242-1258) Hülagu'ya bir elçilik heyeti göndererek onunla bir antlaşma zemini oluşturmaya çalıştı. Ne yazık ki Hülagu Halifenin elçileri ile görüşmeye bile tenezzül etmedi. Yaklaşık üç hafta süren kuşatmadan sonra Moğollar şehre girmeyi başardılar. Halife, komutanlar ve devletin ileri gelenleri Moğollara teslim oldu. Hülagu Halife el-Mutasım hariç olmak üzere teslim olanların tümünü öldürttü. Halife el-Mutasım'ı da saraydaki bütün gizli hazinelerin yerini söylettikten sonra katletti. Moğollar yaklaşık kırk gün boyunca İslam'ın önemli bir kültür merkezi ve İslam Halifesinin yaşadığı Bağdat şehrini yağmaladılar. Ortaçağdaki önemli bir kültür merkezi olan Bağdat şehri Moğol ordusunun bu yağma hareketiyle yerle bir oldu. İslam Halifeliğinin Merkezi olan Bağdat şehri tam bir harabeye dönmüştü.

Moğolların Bağdat işgali çok korkunç bir katliamı da gözler önüne serdi. Bu işgalde yaklaşık seksen bin insan Moğol askerleri tarafından öldürüldü. Bağdat'taki bu büyük yağma ve katliamdan sonra şehrin cadde ve sokaklarında çürümeye başlayan cesetler dayanılması güç bir koku yaymaya başladı. İşgalin bitiminden sonra Hülagu ve askerleri Bağdat'ı terk etmeye başladı. Hülagu eski Abbasi veziri Müeyyed'i Bağdat valisi olarak atadı ve Azerbaycan'a geri döndü.²⁷⁹ Moğollar Abbasilerin Başkenti Bağdat'ta uzun yıllar izleri silinemeyecek bir tahribatta bulunmuşlardı.

²⁷⁹ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C:III, s.258.

Moğolların Bağdat işgali neticesinde Son Abbasi halifesi el-Mutasım'ın öldürülmesi Abbasi hilafetinin sonu oldu. Böylece İslam dünyası derin bir sarsıntıya uğramış oldu. Nitekim İslam dünyasını bu karamsar havadan kurtaracak olanlar iki yıl sonra Moğol ilerleyişini durduran ve Abbasi halifeliğini Mısır'da yeniden kuran Memlûk devleti olacaktı.²⁸⁰ Bu itibarla Memlûklar İslam halifeliğini himaye ederek İslam dünyasının lideri olmaya niyetleneceklerdi. Moğolların Bağdat işgali ile birlikte İslam halifeliğinin de ortadan kaldırılması olayı bir açıdan bakıldığında o kadar da ağır bir durum yaratmadı; çünkü yaklaşık üç yüzyıldır Bağdat'taki Abbasi halifeleri Emirlerin ve komutanların tahakkümü altındaydı. Dolayısıyla Moğollar zaten şeklen devam eden bir kurumu sona erdirmiş oluyorlardı.²⁸¹

3. AYN-I CALÛT SAVAŞI VE HİLAFETİN KAHİRE'YE İNTİKALİ

3.1. Ayn-ı Calut Savaşı (1260)

Moğolların 1258 yılında Bağdat'ı işgal ederek Abbasi Devleti'ne son vermeleri üzerine özellikle Suriye bölgesi Memlûklar ve Moğollar arasında tampon bölge haline gelmişti. Her iki devlet de Suriye bölgesine hâkim olmak istiyordu.²⁸² Moğol ilerleyişinin Suriye'ye doğru kayması üzerine Memlûklar dikkatini buraya çevirmek zorunda kaldı. Memlûklar Moğolların Mısır'a kadar ilerleme düşüncesinde olduklarının farkındaydı ve olası bir Moğol-Haçlı ittifakı ihtimali de vardı.²⁸³

1257 yılında Memlûk Sultanı el-Muiz Aybek, Musul Hâkimi Bedreddin Lulu'nun kızı ile nişanlanması üzerine karısı Şecer ed-Durr tarafından düzenlenen bir suikastla öldürüldü.²⁸⁴ El-Muiz Aybek'in yerine Memlûk tahtına sultanın küçük

²⁸⁰ Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, s.31.

²⁸¹ Lewis, **Tarihte Araplar**, s.189.

²⁸² Yüksel Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", **Bellekten**, Ankara, 2003, C:LXVII, S:250, s.783.

²⁸³ R. Stephen Humphreys, "XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlûkler ve Latin Doğu", (Çev Mustafa Kılıç), **CÜİFD**, Sivas, 2007, C:XI, S:1, s.371.

²⁸⁴ Kortantamer, "Şecer ed-Durr'un İntikamı", s.216.

yaştaki oğlu el-Mansur Ali (1257-1259) geçirildi. El-Muiz Aybek'in ölümünden iki üç hafta sonra Şecer ed-Durr da öldürüldü. Yaklaşmakta olan Moğol tehlikesini önleyemeyeceğine inanılan Sultan el-Mansur Ali yaklaşık iki yıl sonra tahttan indirilecek ve 1259 yılı sonlarında yerine Memlûk askeri komutanlarından el-Muzaffer Kutuz (1259-1260) getirilecekti.²⁸⁵

Bağdat işgalinden sonra Suriye bölgesine yönelmiş olan Hülagu'nun ordusu Halep ve Dımaşk'ı zapt etti. Halep ve Dımaşk Eyyubi Hükümdarı en-Nasır Selahaddin Yusuf (1236-1260) Memlûklardan yardım istedi.²⁸⁶ Moğol tehlikesinin Suriye kapılarına dayanması üzerine Suriye'deki gerek Eyyubi melikleri gerek de Memlûklara karşı muhalefet eden asi Memlûk emirleri Sultan el-Muzaffer Kutuz ile işbirliğine giriştiler. Bu arada Hülagu da Memlûk Sultanı el-Muzaffer Kutuz'a elçiler gönderiyor ve teslim olması için onu tehdit ediyordu. Ancak Memlûk Sultanı el-Muzaffer Kutuz Hülagu'nun bu tehditlerine aldırış etmemiş hatta Kahire'ye gelen Moğol elçilerini öldürmüştü. El-Muzaffer Kutuz kendisi hareket etmeden önce komutanlarından ez-Zahir Baybars'ı öncü birliklerinin başında Gazze topraklarına sefere gönderdi.²⁸⁷

1260 yılında Sultan el-Muzaffer Kutuz ve ordusu Suriye'ye doğru yürüdü. Filistin bölgesindeki Calut²⁸⁸ denilen yerde 1260 yılında yapılan Ayn-ı Calut savaşında Memlûklar Moğollara karşı büyük bir zafer kazandılar. Bu zafer Memlûkların İslam dünyasında önemli bir yer edinmelerini sağladı.²⁸⁹ Çünkü Memlûklar bu zaferle hem Mısır'ı hem de İslam âlemini büyük bir tehlikeden kurtarmış oluyorlardı.²⁹⁰

²⁸⁵ Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", **ATAÜİFD**, Erzurum, 1991, S:10, s.190.

²⁸⁶ Abdülkerim Özeydin, "Aynicalud Savaşı", **DİA**, İstanbul, 1991, C:IV, s.275.

²⁸⁷ İsmail Yiğit, "Kutuz", **DİA**, Ankara, 2002, C:XXVI, s.500-501.

²⁸⁸ **Calut**: Hz. Davut döneminde putperest Filistinlilerin ünlü silahşörüdür. Hz. Davut Ayn-ı Calut savaşının geçtiği yerde Calut'u öldürmüş ve bu yüzden bu bölgeye Calut adı verilmiştir. Kuran-ı Kerim'de de Hz. Davut'un Calut'la savaşından ve onu öldürmesinden bahsedilmektedir. Bkz. Bakara 2/249-251.

²⁸⁹ Süleyman Özbek, "Yakındoğu Türk-İslam Tarihinin Akışımı Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calut", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.130.

²⁹⁰ Yılmaz Öztuna, **İslam Devletleri: Devletler ve Hanedanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, C:I, s.349.

Ayn-ı Calut savaşı ile Moğol ilerleyişi durdurulmuş oldu. Moğollar bu savaş sonucunda ilk defa bir meydan savaşında yenilgiye uğramışlardı.²⁹¹ Memlûklar bu zaferle Eyyubilerin elinden aldıkları Mısır hâkimiyetini sağlamlaştırmış oldular. Eyyubi melikleri de bu zaferden sonra Memlûk hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalacaklardı.²⁹² Yine bu savaşla Memlûk devletinin İslam dünyasındaki siyasi meşruiyetin kabul edilmesi yolunda önemli bir adım atılmış oldu.²⁹³ Böylece Nil'den Fırat'a kadar uzanan Mısır ve Suriye toprakları Sultan el-Muzaffer Kutuz'un idaresi altında birleşti.²⁹⁴

Zaferden sonra Suriye'ye gelen Memlûk ordusu Moğollarla ittifak yapan Hıristiyanlardan intikam aldı. Yıkılan camilere ve Müslüman evlerine karşılık kiliseler ve Hıristiyanların evleri tahrip edildi.²⁹⁵ Memlûk Sultanı el-Muzaffer Kutuz Suriye'de iki gün dinlendikten sonra Mısır'a doğru yola çıktı. Sultan el-Muzaffer Kutuz Ayn-ı Calut savaşında öncü birliklerin kumandanı ez-Zahir Baybars'a vaat ettiği Halep Umumi valiliğini vermeyince, Mısır yolunda iken ez-Zahir Baybars tarafından öldürüldü.²⁹⁶ Böylece el-Muzaffer Kutuz'un kısa süren saltanatı sona erdi. Sultan el-Muzaffer Kutuz'un ölümünden sonra Memlûk tahtının yeni sahibi ez-Zahir Baybars (1260-1277) olacaktır.

1260 yılında yapılan Ayn-ı Calut savaşının Memlûkların zaferi ile sonuçlanması üzerine Suriye'nin neredeyse tamamı Moğolların elinden kurtarıldı. Bundan sonraki dönemlerde Moğollar kaybettikleri Suriye'yi Memlûklardan geri almak için çok uğraş verecek; ancak her defasında da Memlûklara karşı galip gelemeyeceklerdi.²⁹⁷ Bu mücadelelerde Memlûklar İlhanlılara karşı Karadeniz'in kuzeyindeki Altın Orda Devleti ile ittifak kurarken; İlhanlıların da Haçlılarla ittifaklara giriştiğini görmekteyiz.²⁹⁸

²⁹¹ Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", **SAÜİFD**, Sakarya, 2007, S:15, s.2.

²⁹² Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", s.787.

²⁹³ Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", s. 51.

²⁹⁴ Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", s.200.

²⁹⁵ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.186 .

²⁹⁶ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanların Gölgesi Altında Hilafet Kurumu", **GAÜSBD**, Gaziantep, 2011, C:X, S:2, s.640.

²⁹⁷ Lewis, **Ortadoğu**, s.117.

²⁹⁸ Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", s.4.

3.2. Hilafetin Kahire'ye İntikali

Abbasi halifeliğinin Mısır'a taşınması fikri Memlûklardan önce de gündeme gelmişti. Abbasilerden ayrılarak Mısırda sırasıyla devlet kuran Tolunoğulları (868-905) ve İhşidiler (935-969) dönemlerinde de halifeliğin Kahire'ye taşınması için çeşitli girişimler olmuştu. Hem Ahmed b. Tolun (868-884) hem de Muhammed b. Tuğç (935-946) bu yönde girişimlerde bulunmuş; ancak her ikisi de başarılı olamamıştır.²⁹⁹

Tolunoğlu Ahmed Abbasilerin zayıfladığı bir dönemde Mısır'a hâkim olmuştu; ancak egemenliğinin meşruiyetinin İslam halifesi tarafından onaylanmasıyla gerçekleşeceğini biliyordu. Bu sırada Abbasi halifesi olan el-Mutemid (870-892) otoriteden yoksun bir vaziyetteydi. Devletin bütün yetkileri halifenin kardeşi el-Muvaffak'ın elindeydi. Ancak el-Muvaffak, Ahmed ile mücadele etmeye kararlıydı ve bu konuda kardeşi el-Mutemid'e baskı yapıyordu.³⁰⁰ Halife el-Mutemid kardeşinin baskılarından bıkip durumu Tolunoğlu Ahmed'e bildirince Ahmed onu Mısır'a davet etti. Tolunoğlu Ahmed bu girişimi ile hilafeti Mısır'a taşıyarak İslam dünyasının liderliğini üstlenmeyi amaçlamıştı.³⁰¹ Bu davet üzerine 882 yılında halife Samarra'dan gizlice yola çıkarak Rakka'ya ulaştı; ancak kısa bir süre el-Muvaffak halifenin firar ettiğini öğrendi. Bunun üzerine el-Muvaffak'ın adamları tarafından halife el-Mutemid yakalanarak geri götürüldü.³⁰² Böylece Tolunoğlu Ahmed'in hilafeti Mısır'a taşıma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

Tolunoğlu Ahmed'in hilafeti Mısır'a taşıma girişiminden yaklaşık altmış yıl sonra bu kez yine Mısır'da egemen olan el-İhşid Muhammed b. Tuğç böyle bir girişimde bulundu. Bu dönemde Abbasilerin hilafet makamında el-Muttaki (940-944) bulunuyordu. Halife el-Muttaki, Emirü'l Ümera Tüzün'e karşı yenik düşüp Bağdat'ı terk etmek zorunda kalınca İhşid'den yardım istedi. Bu yardım isteği üzerine İhşid 944 yılında halife ile Suriye'de buluştu. Rakka'da halifenin Tüzün ile yaptığı savaşta

²⁹⁹ Ağır, "Memlûk Sultanların Gölgesi Altında Hilafet Kurumu", s.641.

³⁰⁰ Kazım Yaşar Kopruman, "Tolunoğulları", **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.61-62.

³⁰¹ Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.20.

³⁰² Şinasi Altındağ, "Tolunlular", **İA**, Eskişehir, 1997, C:XII/I, s.432.

halifenin yanında yer aldı.³⁰³ İhşid halifeye para ve değerli hediyeler takdim ettikten sonra onu daha rahat edeceğini belirttiği Mısır'a davet etti; ancak halife el-Mutakki bu daveti kabul etmedi.³⁰⁴ İhşid halifenin Mısır'a gelmeye yanaşmadığını görünce hiç değilse Rakka'da kalmasını ve Bağdat'a tekrar dönmemesini istedi. Ancak halife el-Mutakki onun bu isteğini de reddetti.³⁰⁵ Böylece el-İhşid'in de hilafeti Mısır'a taşıma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

1258 yılında Bağdat'ı istila eden Moğollar tarafından ortadan kaldırılan Abbasi Halifeliği yaklaşık üç buçuk yıllık bir fetret devrinden sonra Mısır Memlûk Sultanı Baybars tarafından 1261 yılında Kahire'de tekrar ihdas edildi.³⁰⁶ Böylece yaklaşık beş yüz yıldır Bağdat'ta ikamet eden Abbasi hilafeti Kahire'ye taşınmış ve İslam dünyası için manevi değeri olan Hilafet Kurumu yeniden kurulmuştur.³⁰⁷

Abbasi ailesinden Ahmed b. Zahir'in *el-Mustansır* unvanıyla Kahire'de halife ilan edilmesiyle başlayan Mısır hilafeti öncekilerden farklı oldu. Ortaya çıktığı dönemden Abbasi Devleti'nin sonuna kadar devlet başkanı olarak yönetimde yer edinen halife artık apayrı bir konumda yer almıştı. Memlûklarda halifenin siyasi otoritesi ortadan kalktı. Çünkü siyasi iktidar artık sultanların elindeydi. Halife sadece dini liderdi.³⁰⁸

Baybars, Mısır'da siyasal otoriteden yoksun, zayıf ve güçsüz bir halifelik kurumu kurmuştu. Kahire halifeleri seleflerinin aksine siyasi iktidardan yoksun ve tahta çıkan sultanlara tören düzenleyen daha doğrusu, düzenlemek zorunda olan, bir konuma düşmüşlerdi.³⁰⁹ Halifeler artık devletin birer memuru durumundaydı ve amirleri yani Memlûk Sultanlarının emirlerini yerine getirmekle yükümlüydüler.³¹⁰

³⁰³ C.H. Becker, "İhşidiler", **İA**, Eskişehir, 1997, C:V/II, s.945.

³⁰⁴ Kazım Yaşar Koprman, "İhşidiler", **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.203.

³⁰⁵ Nadir Özkuyumcu, "İhşidiler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.46.

³⁰⁶ Mahmud Rızk Selim, "İkinci Abbasi Halifeliği", (Çev. Ali Aktan), **ATAÜİFD**, Erzurum, 1990, S:9, s.358.

³⁰⁷ Yıldız, "İslamiyet ve Türkler", s. 307.

³⁰⁸ İsmail Yiğit, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1991, C:VII, s.158.

³⁰⁹ Sobernheim, "Memlûkler", s.689; Lewis, **Ortadoğu**, s.120.

³¹⁰ Faruk Sümer, "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?", **Belleten**, Ankara, 1992, C:LVI, S:217, s.680.

4. HALİFELERİN MEMLÛK İDARESİ ALTINDAKİ DURUMLARI

Bağdat'ın Moğollar tarafından işgalinden sonra Mısır'a taşınan Abbasi halifeliği bütün yetkilerini de geride bırakmış görünüyordu. Mısır'daki Abbasi halifeleri artık Memlûk Sultanlarının yanında dünya işlerine karışmayan en yüksek din adamı olmuşlardı.³¹¹ Ancak halifelerin en yüksek din adamı olmasına rağmen din hizmetleri sınıfındaki görevliler üzerinde de herhangi bir tasarrufu bulunmamaktaydı. Halifelere otorite ve fikrini açıklama hakkı vermeyen Memlûklar ona sadece isim ve unvanını vermekle yetindiler. Halife Memlûk sarayında sıradan bir memur durumunda idi. Devlet siyasetinde pek yer almıyor çoğunlukla günlerini devletin ileri gelenleri ile geçiriyor ve ziyafetlerine katılıyordu.³¹² Abbasiler ve daha önceki dönemlerden farklı olarak Mısır'daki Abbasi Halifeleri yetkisi ve herhangi bir siyasi gücü ve rolü olmayan maaşlı bir devlet memuru durumundaydı.³¹³

Emeviler ile başlayan ve Abbasiler döneminde de uygulanmaya devam edilen halifeliğin babadan oğula geçme sistemi Memlûklar döneminde de devam etti. Halifelerin ölümü veya görevden alınması üzerine eski halifenin yerine çoğunlukla kendi oğulları geçerdi.³¹⁴ Memlûk Sultanları Abbasi ailesinin simgesi olan siyah kaftan giyerlerdi. Bu durum Memlûk Sultanlarının Abbasi halifesine bağlı olduğunun işaretiydi.³¹⁵ Ancak bu bağlılık Memlûk idaresinin başlangıcından sonuna kadar hep sözde bir bağlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Memlûk sultanlarının iş ve eylemlerinde halifelerin etkisi yok denecek kadar azdı. Mısır'daki Abbasi halifeleri hilafet makamına geldiklerinde ilk iş olarak sultana biat edip ardından bütün egemenlik haklarını ona teslim ederlerdi.³¹⁶

Mısır'daki ilk Abbasi halifesi olan el-Mustansır'ın hilafete getirilişi sırasında yapılan tören oldukça gösterişli idi. Gerek Sultan Baybars ve devlet ricali gerek de Kahire halkı olsun ilk halifenin başa geçişini büyük bir coşku ile kutlamışlardır.

³¹¹ Aksoy, "Tarihsel Bakımdan Halifelik", s.224.

³¹² Lewis, **Tarihte Araplar**, s.190.

³¹³ Samira Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993, s.153.

³¹⁴ Yiğit, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:VII, s.160.

³¹⁵ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.143.

³¹⁶ Sobernheim, "Memlûkler", s.689.

Ancak bu durum gittikçe değişmeye başlıyordu. Yavaş yavaş halifeler için düzenlenen törenler ihtişamını kaybetmeye ve sıradanlaşmaya başlıyordu. Memluk Devletinin sonuna kadar sultanların başa geliş törenleri aynı ihtişamla devam ederken; halifelerin başa gelme törenleri sönük geçmeye başlamıştır.³¹⁷

Memlûk idaresi döneminde halife, sultanı göreve başlatırdı. Her ne kadar Memlûk devletinde halifenin yetkileri elinden alınmış olsa da bir ortaçağ geleneği olduğundan sultanlar tahta çıktıklarında meşruiyet kazanmak için halifeden onay almak zorundaydılar. Bu durum halifenin diğer İslam devletleri tarafından kabul görmesinin ve saltanatının meşruiyetinin ilk şartlarından biriydi. Memlûk tahtındaki değişikliklerde yapılan cülus töreninde yeni sultanın huzurunda halife, emirler ve Şafii, Hanefi, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin kadıları hazır bulunurlardı. Halife törende yeni Memlûk sultanına Abbasi ailesinin sembolü olarak siyah hilat giydirir ve sultana kılıç kuşatırdı. Ardından halifenin yazdığı saltanat menşuru törene katılanların huzurunda okunur ve kadılar da bu olaya şahit olarak belgeyi imzalarlardı. Böylece yeni sultan, halifenin onayıyla göreve başlamış ve kendi saltanatına meşruiyet kazandırmış oluyordu.³¹⁸

Kalavun hanedanı zamanında halifeler tahta çıkanlara saltanatları ile biat etmeye yani onları sultan olarak kabul etmeye başladılar. Böylece halifenin yeni lideri sultan olarak göreve başlatması uygulaması da yavaş yavaş sona eriyordu. Bu durum Burci Memlûklarda yaygın bir uygulama halini aldı. 1389 yılında Sultan es-Salih Hacı tekrar tahta çıktığında yeni bir uygulama başladı. Daha önceden sadece halifeden alınan biat bu kez halife ve kadılardan birlikte alındı. Bu olay zaten şeklen görünen halife otoritesini ortadan kaldırmış ve halifeyi kadıların seviyesine indirmiştir.³¹⁹

Memlûk Sultanları görünüşte halifelere çok saygı gösteriyor gibi görünmekteydiler. Sultanlar halifeyi ayakta karşılar, hutbelerde onun adını kendi adlarından önce okuturlardı. Ancak gösterilen bu saygının aksine Mısır'daki Abbasi halifelerine hiçbir yetki verilmemiştir. Halifeler her ne kadar dini lider olarak

³¹⁷ Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, s.146.

³¹⁸ Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s.29.

³¹⁹ P.M Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (Çev. Samira Kortantamer), **Bellekten**, Ankara, 1988, C:LII, S:202, s.228.

görünse de aslında bu yetkilerini de şeklen kullanmışlardır. Çünkü din görevlilerinin atama, azil, tayin vb. işlemlerinde tüm yetkiler sultanda toplanmıştı.³²⁰ Halifenin memur atama yetkisi de sadece kendi emrinde çalışan birkaç yardımcısını seçmesinden ibaretti.³²¹ Yine halifelerin dini konularda da herhangi bir ağırlığı bulunmamaktaydı. Dini meselelerin çözümünde de çoğunlukla halifenin fikri değil de sultanın fikri geçerli oluyordu.³²²

Memlûk Sultanlığında halifeler hükümdarların emirlerini yerine getirmek zorundaydılar. Çünkü devletin mutlak otoritesinin sahibi Memlûk sultanlarıydı.³²³ Sultanlar uygun görmedikleri halifeleri azletmiş; sürgüne bile göndermişlerdir. Mesela 1335 yılında Memlûk Sultanı en-Nasr Muhammed üçüncü saltanatı döneminde (1310-1341), Halife el-Müstekfi Billah'ı (1302-1340) tutuklatmış, bir yıl sonra da sürgüne göndermişti. 1383 yılında Sultan ez-Zahir Berkuk (1382-1389) kendisine karşı düzenlenen bir suikasta ikinci kez bu göreve gelmiş olan Halife el-Mütevekkil Alallah'ın (1377-1383) da dâhil olduğunu öğrenince halifeyi öldürmek istemiş; ancak kadılardan bu yönde fetva alamayınca onu hapsedirmiştir.³²⁴ 1455 yılında Sultan el-Eşref İnal'a (1453-1461) karşı ayaklanan askerlere destek veren Halife el-Kaim Biemrillah (1451-1455) isyanın bastırılması üzerine Sultan tarafından halifelikten azledilerek hapsedilmiş ve yaklaşık iki yıl hapiste kalmıştır. Yine Sultan el-Eşref Kayıtbay (1468-1496) 1484 yılında sarayda çıkan bir yangının Halifenin mutfağından çıktığı söylentilerini duyması üzerine devrin halifesi el-Mütevekkil Alallah'ı (1479-1497) kaleden kovmuştur. Kaleyi terk edip şehre yerleşen Halife el-Mütevekkil Alallah uzun bir süre şehirde yaşamak zorunda kalmıştır. Halife el-Mütevekkil Alallah; ancak Sultan el-Eşref Kayıtbay'ın ölümünden sonra kaleye tekrar dönebilmiştir.³²⁵

Memlûklarda halifeye kimi zaman emirler de değer vermemiş hatta halifeleri görevden alabilmişlerdir. Mesela; Sultan el-Mansur Ali (1377-1381) döneminin güçlü devlet adamlarından biri olan Emir İnebek, Halife el-Mütevekkil Alallah'a

³²⁰ Yiğit, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:VII, s.160-161.

³²¹ Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s.32.

³²² Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, s.151.

³²³ Yiğit, "Memlûkler", s.93.

³²⁴ Ali Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", **Bellekten**, Ankara, 1991, C:LV, S:214, s.630.

³²⁵ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.640-642.

kendisine karşı geldiği için hakaret etmiş ve ardından onu sürgüne göndermeye karar vererek halifelikten azletmiştir. Halifeye olan öfkesi dinmeyen Emir İnebek ardından Mütevekkil'in yerine el-Mutasım Billah'ı halife ilan etmiştir.³²⁶ Halife el-Mütevekkil sürgüne gitmek için hazırlık yaptığı sırada Memlûk emirlerinin insafı sayesinde kurtulabilecekti. Memlûk devlet ileri gelenleri Emir İnebek'in tek başına yaptığı bu değişikliği onaylamamışlardı. Bunun üzerine Emir İnebek geri adım atmak zorunda kaldı. Böylelikle el-Mütevekkil on beş günlük bir aradan sonra yeniden halifelik makamına getirilmiştir.³²⁷

Mısır'daki Abbasi halifeleri sadece siyasi yetkilerini kaybetmekle kalmamış maddi güçlerini de yitirmişlerdir. Çünkü halifeler Bağdat günlerinde olduğu gibi devlet gelirleri üzerinde herhangi bir tasarruf hakkına sahip değillerdi. Ekonomik açıdan pek rahat bir hayat yaşayamayan halifeler sultanın kendilerine tahsis ettiği ödenek ve iktalarla hayatlarını devam ettirirlerdi. Ancak bazı dönemlerde ödenekleri aksatıldığında maddi sıkıntılar çekmişlerdir. Mesela Kansuh el-Gavri (1501-1506) Osmanlılara karşı sefere çıkmadan önce Emirlere ve komutanlara bol para dağıtırken, halife Mutevekkil Alallah'a (1508-1517) çok az bir miktar vermişti. Sefer sırasında kendisine verilen para yetmeyince halife emirlerden borç para almıştı. Bu durum halifenin emirler nezdinde de itibarının zedelenmesine neden olmuştu.³²⁸

Kısacası Memlûklar Moğolların 1258 yılında Bağdat'ı işgali ile yıkılan Abbasi hilafetini Mısır'da yetkisiz ve güçsüz bir şekilde yeniden ihdas etmişlerdi. Halifelik Memlûkların İslam dünyasındaki imajını düzelten bir kurum olduğundan bu kurumun varlığı Memlûklar tarafından devletin yıkılışına kadar devam ettirilmiştir. Mısır'da Memlûk Sultanlarının nazarında herhangi bir değeri olmayan Abbasi Halifeleri sadece Mısır ülkesinin dışındaki gerek İslam devletleri ve gerek de gayr-i müslim devletler nezdinde manevi ve şekli bir görüntüye sahip olarak varlığını devam ettirebilmiştir.³²⁹

³²⁶ Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, s.148-149.

³²⁷ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.630.

³²⁸ Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s.33.

³²⁹ Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, s.154.

5. MISIR'DAKİ ABBASİ HALİFELERİ

Mısır'da Memlûk Devletinin hâkimiyeti boyunca Abbasi soyundan olan halifeler görev yapmıştır. Mısır'da Abbasi halifeliğinin yeniden kurulduğu 1261 yılından, Osmanlıların Memlûk devletini yenerek yıktığı 1517 yılına kadar Mısır'da on yedi tane halife görev yapmıştır.

1261 yılında El-Mustansır'ın halifeliği ile başlayan Mısır Memlûk halifeliği 1517'de el-Mütevekkil'in halifeliğinin sona ermesi ile birlikte nihayete ermiştir. Kimi kısa kimi de uzun süren dönemlerde görev yapan bu halifelerden el-Mutasım (1377-1377/1386-1389) iki kez ve el-Mütevekkil (1362-1376/1377-1383/1389-1406) üç kez bu makama getirilmiştir. Geri kalan on beş halife ise birer kez bu makamda görev almışlardır. Şimdi bu halifelerin görev yaptıkları dönemleri sırasıyla incelemeye çalışacağız.

5.1. El-Mustansır Billah Ebu'l Kasım Ahmed (1261-1262)

Ebu'l Kasım Ahmed Bağdat Abbasi halifelerinin soyundan gelmektedir. Abbasi halifelerinden ez-Zahir'in (1225-1226) oğlu ve son Abbasi halifesi el-Mutasım'ın (1242-1258) da amcasıdır. 1261 yılında Memlûk Sultanı Baybars tarafından *el-Mustansır Billah* lakabıyla halife olarak ilan edildi. Halife el-Mustansır yaklaşık bir yıl bu makamda kaldı. Sultan Baybars tarafından Bağdat'ı geri almak üzere gönderildiği seferde Moğollara yenik düşerek hayatını kaybetti. Onun vefatı ile boşalan hilafet makamına yine Abbasi soyundan olan Ebu'l Abbas Ahmed atanacaktır.

Ayn-ı Calut savaşı sonrasında anlaşmazlığa düştüğü Kutuz'u öldüren ez-Zahir Baybars 1260 yılı sonbaharında Kahire'ye gelerek burada el-Melikü'z-Zahir unvanı alarak Mısır tahtına oturdu. Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars hem içte hem

de dışta devletin güvenliği ve düzenini sağladı.³³⁰ Özellikle Ayn-ı Calut yenilgisinden sonra Moğollar sürekli olarak Suriye'yi geri almak için uğraştılar; ancak her seferinde galip gelen ez-Zahir Baybars oldu.³³¹ Sultan ez-Zahir Baybars Haçlıların elindeki çok sayıda şehri ele geçirerek onları zayıflatmayı başardı.³³² Ez-Zahir Baybars karadan gelen tehlikeleri önlemekle yetinmemiş; özellikle Haçlı tehlikesinin baş gösterdiği denizlerde de savunmaya önem vermiştir. Ez-Zahir Baybars bütün Memlûk tarihi boyunca başa geçen sultanlar içerisinde donanmaya en çok önem veren kişidir. Memlûk deniz kuvvetleri ez-Zahir Baybars döneminde geliştirilmiş ve güçlendirilmiştir.³³³

Ayn-ı Calut zaferi ile her ne kadar devletin temelleri sağlamlaştırılmış gibi görünse de Memlûk devleti henüz İslam dünyasında meşruiyet kazanamamıştı. Bunun bilincinde olan ez-Zahir Baybars Moğolların son verdiği Abbasi halifeliğini Mısır'a taşımaya karar verdi.³³⁴ Sultan ez-Zahir Baybars böyle yaparak Müslümanlar nezdinde bir itibar kazanacak ve Moğollara karşı manevi bir üstünlüğü gerçekleştirmiş olacaktı.³³⁵

Moğolların Bağdat işgalinden sağ kurtulmayı başaran Abbasi hanedan üyesi Ebu'l Kasım Ahmed b. Zahir Irak'taki Benu Haface Araplarına sığınmıştı. Ez-Zahir Baybars'ın Ayn Calut'taki başarısı ve ardından Mısır tahtına geçişini duyan Ebu'l Kasım onun yanına gitmek için harekete geçecekti.³³⁶ 1261 yılı ortalarında Benu Haface Araplarından yaklaşık elli kadar süvari grubuyla birlikte Dımaşk'a geldi. Burada Şam Araplarının reislerinde İsa b. Mühenna tarafından misafir edildi. Ebu'l Kasım Ahmed Dımaşk'ta kendisini Abbasi Hanedan üyesi olarak tanıttı ve Baybars'ın yanına gitmek istediğini belirtti. Dımaşk Kalesi Kumandanı Alâeddin Taybars bu durumu ez-Zahir Baybars'a bildirince, Sultan ez-Zahir Baybars onu

³³⁰ Kazım Yaşar Koprman, "Baybars", **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.221.

³³¹ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", **EÜTİD**, İzmir, 2001, C:XVI, s.45.

³³² Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", s.664; Baybars'ın Haçlılarla mücadelesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C:III.

³³³ David Ayalon, "Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri: İslâm Âlemi İle Hıristiyan Avrupa Arasındaki Mücadelelerin Bir Safhası", (Çev. Salih Özbaran), **İÜEFTD**, İstanbul, 1971, S:25, s.43.

³³⁴ Süleyman Özbek, "El-Melik'üz-Zahir Rüknu'd-Din Baybars Zamani Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", **EÜTİD**, İzmir, 1999, C:IX, s.292.

³³⁵ Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, s.84.

³³⁶ İsmail Yiğit, "Müstansır-Billah", **DİA**, İstanbul, 2006, C:XXXII, s.119.

Mısır'a göndermelerini istedi. Sultan ez-Zahir Baybars Ebu'l Kasım'ı getirecek heyetin yol boyunca ona iyi davranmasını ve hürmet etmesini emretti.³³⁷

Abbasi hanedanı üyesi Ebu'l Kasım Ahmed b. Zahir, Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars'ın davetine uyarak 1261 yılı haziranında yanındaki ona yakın Arap emiri ile birlikte Mısır'a geldi. Kahire halkının coşkusu ve sevinç gösterileri arasında şehre girdi. Sultan beraberindeki devlet ileri gelenleri ile birlikte Kalat'ül Cebel'den çıkarak Ebu'l Kasım'ı karşıladı. Abbasi halifelerinin sembolü olan siyah bir kaftan giymiş olan Ebu'l Kasım kendisini karşılamaya gelen Sultan ile birlikte Kahire'ye girdi. Ebu'l Kasım'ın gelişi sadece Müslümanlar tarafından değil gayr-i müslimler tarafından da sevinçle karşılanmıştı. Museviler ellerinde Tevrat'ları ve Hıristiyanlar da ellerinde İncil'leriyle sokağa çıkmış ve Ebu'l Kasım'ı karşılamışlardı. Sultan ez-Zahir Baybars ile birlikte halka selam vererek ilerleyen Ebu'l Kasım Kalat'ül Cebel'e çıktı ve burada kendisi için hazırlanmış olan evde misafir edildi. Ebu'l Kasım, Sultanın kendisi için düzenlediği görkemli bir törenden sonra 1261 yılında halife olarak ilan edildi. Böylece Mısır'daki Abbasi hilafeti başlamış oldu.³³⁸ Törenin ardında diğer memleketlerdeki yöneticilere haber gönderilerek Cuma hutbelerinde yeni halife Ebu'l Kasım'ın adının okunması için fermanlar gönderildi. Ayrıca bundan sonra basılacak olan paralarda da Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars'ın adının yanında halifenin de adının yazılması için emir verildi. Biat töreninden sonraki ilk Cuma gününde kale camisinde minbere çıkan halife okuduğu hutbede Abbasi ailesinden övgülerle bahsettikten sonra yıkılmış olan Abbasi hilafetini Kahire'de yeniden canlandıran Sultan ez-Zahir Baybars'a da hayır dualarında bulundu. Sultan ez-Zahir Baybars Halife Ebu'l Kasım'ın emrine çok sayıda görevli verdi ve halifenin harcamaları için bir hazine tahsis etti.³³⁹ Memlûklar bu hadiseyle Abbasilerin Moğol istilasını ile birlikte çöküşünden sonra İslam'a ve hilafete yeniden itibar kazandırmış oluyordu.³⁴⁰ Ancak halifenin tüm yetkisi Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars tarafından ele geçirilecektir.³⁴¹

³³⁷ Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, s.84.

³³⁸ Ağır, "Memlûk Sultanların Gölgesi Altında Hilafet Kurumu", s.641.

³³⁹ Selim, "İkinci Abbasi Halifeliği", s.360.

³⁴⁰ Nikola Ziyâde, "Ayn-ı Câlût'da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı", (Ç: İbrahim Ethem Polat), **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2003, Y:3, S:11, s. 155.

³⁴¹ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:XIII, s.404-406.

El-Mustansır Billah halife olarak ilan edildikten yaklaşık üç hafta sonra devlet ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir törende Sultan ez-Zahir Baybars'a siyah bir hilat giydirdi. Ardından halifenin ez-Zahir Baybars'ı sultanlığa atama fermanı okundu.³⁴² Halife kendisine biat eden Sultan ez-Zahir Baybars'a hilat giydirerek ona bir ahitname verdi. Bu ahitname ile halife bütün yetkilerini Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars'a devretmiş ve ona *Kâsimu emirü'l- mü'minin* yani hükümdarlık ortağı unvanını vermiştir.³⁴³ Halife Sultan ez-Zahir Baybars'ı sadece Mısır ve Suriye'nin değil, ileride fethedilecek bütün memleketlerin hükümdarı olarak ilan etmişti. Böylece Sultan ez-Zahir Baybars İslam dünyasının liderliğini üstlenmiş bulunuyordu.³⁴⁴

Halifeliği Mısır'da yeniden ortaya çıkaran Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars'ın amacı şüphesiz gasp ettiği tahtının meşruiyetini sağlamak ve İslam dünyasında önemli bir yer edinmekti.³⁴⁵ Nitekim halifenin siyasi yetkileri Sultan ez-Zahir Baybars'a devredilmiş; böylece İslam dünyasının liderliği Mısır'a taşınmıştı.³⁴⁶ 1269 yılında Sultan ez-Zahir Baybars'ın Hicaz bölgesini hâkimiyeti altına alması şüphesiz Memlûkların İslam dünyasındaki önemini biraz daha arttıracaktı.³⁴⁷

Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars 1261 yılında Şam'a gitmek üzere sefere çıktı. Bu seferde yeni Halifeyi de yanına almıştı. Yaklaşık bir ay sonra Şam'a giren Sultan ez-Zahir Baybars halifenin emrine 3000 süvari vererek onu Irak'ı geri almak üzere sefere yolladı. Halifeyi Irak seferine gönderen Sultan ez-Zahir Baybars Suriye'den Kahire'ye geri döndü.³⁴⁸ Mısır'daki ilk halife olan el-Mustansır'ın yaklaşık altı ay süren kısa süreli halifeliği, Sultan ez-Zahir Baybars tarafından 1261 yılı sonbaharında Bağdat'ı geri almak için gönderildiği seferde Moğollar tarafından öldürülmesi ile son bulacaktı.³⁴⁹ Halife el-Mustansır Billah bu seferi sırasında

³⁴² İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:XIII, s.406.

³⁴³ Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", **EÜTİD**, İzmir, 1984, C:II, s.31.

³⁴⁴ M. Fuad Köprülü, "Baybars I", **İA**, Eskişehir, 1997, C:II, s.358.

³⁴⁵ Casim Avcı, "Hilafet ", **DİA**, İstanbul, 1998, C:XVII, s.545.

³⁴⁶ Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", s.227.

³⁴⁷ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.98.

³⁴⁸ Ramazan Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR) Yayınları, İstanbul, 2009, s.85.

³⁴⁹ Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", s.34; Yiğit, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:VII, s.166.

Moğolların Bağdat işgalinden kaçmayı başarmış olan Abbasi hanedan ailesinden Ebu'l Abbas Ahmed ile karşılaştı. Ebu'l Abbas Ahmed yanındaki 700 kişilik Türkmen süvari ile birlikte halifeye katıldı.³⁵⁰ Bağdat yakınlarında Moğollar ile yapılan savaşta Moğol komutanı Karaboğa liderliğindeki ordu halife ve beraberindekileri yok etti.³⁵¹ Böylece Moğollar bir kez daha İslam dünyasını manevi liderlerinden yoksun bırakmış oluyorlardı.

5.2. El-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed (1262-1302)

Ebu'l Abbas Ahmed Bağdat Abbasi halifelerinin soyundan gelmektedir. 1262 yılında Memlûk Sultanı Baybars tarafından *el-Hâkim Biemrillah* lakabıyla halife olarak ilan edildi. Halife el-Hâkim Biemrillah yaklaşık kırk yıl bu makamda kaldı. Halife el-Hâkim Biemrillah Memlûk sultanlarından sırasıyla ez-Zahir Baybars (1260-1277), Es-Said Baraka (1277-1279), el-Adil Sülemiş (1279), el-Mansur Kalavun (1279-1290), el-Eşref Halil (1290-1293), En-Nasır Muhammed'in birinci saltanatı (1293-1294), el-Adil Ketboğa (1294-1296), el-Mansur Laçın (1296-1299) ve en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanatı (1299-1309) dönemlerinde halifelik görevinde bulundu. Sultan en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanatı döneminde 1302 yılında vefat eden Halife el-Hâkim'in yerine oğlu el-Müstekfi Billah halife olarak atanmıştır.

Moğolların 1258 yılındaki Bağdat işgalinden sağ kurtulmayı başarmış olan Abbasi hanedan üyelerinden biri de Memlukların ikinci halifesi olacak olan Ebu'l Abbas Ahmed idi. Ebu'l Abbas Ahmed önce Irak'taki Benu Haface Araplarına sığınmıştı. 1259 yılında Şam'a doğru yola çıkan Ebu'l Abbas burada Şam Araplarının reisi İsa b. Mühenna tarafından misafir edildi. Bu sırada Son Eyyubi Sultanlarından olan Halep ve Dımaşk Hükümdarı en-Nasır Selahaddin Yusuf (1236-1260) Ebu'l Abbas'ı halife tayin etmek için harekete geçti ancak Moğollarla yaptığı

³⁵⁰ Özbek, "El-Melik'üz-Zahir Rüknu'd-Din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s.294.

³⁵¹ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.95.

mücadele buna izin vermedi. 1260 yılındaki Ayn-ı Calut savaşını kazanan Memlûk Sultanı el-Muzaffer Kutuz bu olayı duyunca Ebu'l Abbas'ı yanına getirtmek için has adamlarından olan Seyfeddin Kılıç'ı Irak'a gönderdi. Ancak Memlûk Sultanı el-Muzaffer Kutuz'un öldürülmesi üzerine bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Bu arada Seyfeddin Kılıç Ebu'l Abbas'ın birliklerine katılmıştı. Kendisini *el-Hâkim Biemrillah* lakabıyla halife olarak ilan eden Ebu'l Abbas Moğollarla savaşmış ve Irak'ın bazı şehirlerini geri almıştı. 1260 yılında Moğol kumandanı Karaboğa önderliğinde büyük bir Moğol ordusu Irak seferine çıkınca Ebu'l Abbas ve adamları tekrar Şam'a geri döndüler ve burada saklandılar. Bu sırada Dımaşk kalesi kumandanı Alaaddin Taybars kendisiyle aynı adı taşıyan Ebu'l Kasım Ahmed b. Zahir'i Mısır'a göndermişti. Ebu'l Kasım Ahmed Mısır'da Sultan ez-Zahir Baybars tarafından halife olarak ilan edilecekti.³⁵²

El-Mustansır'ın Moğollara karşı giriştiği Irak seferinde kendisine yine Abbasi hanedan üyelerinden olan Ebu'l Abbas Ahmed katılmıştı. Halife el-Mustansır 1261 yılında Bağdat'ı almak üzere sefere çıkmıştı. Bu sırada Suriye'de bulunan Ebu'l Abbas Ahmed de halifeye katılarak Moğollarla savaşmak üzere harekete geçti. Ebu'l Abbas Ahmed Moğollarla yapılan ve Halife el-Mustansır'ın öldürüldüğü savaştan sağ kurtulmayı başardı. Şam Araplarının reisi İsa b. Mühenna'ya sığınan Ebu'l Abbas Ahmed Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars'ın yanına gitmek üzere 1262 yılının başında Kahire'ye doğru yola çıktı. Yaklaşık bir aylık bir yolculuktan sonra Ebu'l Abbas ve beraberindeki grup Kahire'ye varabildi. Sultan ez-Zahir Baybars Ebu'l Abbas Ahmed'i Kahire surları önünde karşıladı ve onu Kalatü'l Cebel'deki bir eve yerleştirdi.³⁵³ Böylece yeni halife sultanın sarayının ve resmi dairelerin bulunduğu Kalatü'l Cebel'de yaşamaya başladı.³⁵⁴

El-Mustansır'ın ölümünden sonra Sultan ez-Zahir Baybars halifeliğin gücünü kullanmaya devam edecektir. Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars 1262 yılında yine Abbasi ailesinden olan ve ilk halife ile aynı adı taşıyan Ebu'l Abbas Ahmed'i *el-Hâkim* unvanıyla (1262-1302) halife olarak ilan etti. Ancak bu kez Sultan ez-Zahir Baybars çok da aceleci ve hevesli davranmamıştı. Öyle ki yeni halife Kahire'ye

³⁵² Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, s.83-84.

³⁵³ Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, s.86.

³⁵⁴ Çetin, "Memlûk Sultanlarının İn'am ve İhsânlarına Dâir", s.102.

gelişinden aylar sonrasında bu makama getirilmişti. Sultan ez-Zahir Baybars yeni halifeyi ilan etmek için acele etmemiş yaklaşık dokuz ay boyunca onu kalede sessiz sedasız misafir etmişti.³⁵⁵

Halife el-Hâkim yaklaşık kırk yıl gibi uzunca bir süre görevde kaldı. El-Hâkim de selefi el-Muntasır gibi şeklen halife idi. Hatta Sultan ez-Zahir Baybars ilk halife el-Mustansır'a gösterdiği aşırı ilgiyi el-Hâkim'e göstermedi. Halifenin tek görevi başa geçen sultanın iktidarını onaylamaktı.³⁵⁶

1262 yılında Sultan ez-Zahir Baybars ilk halife zamanında yaptığı gibi yine bir meclis topladı. Sultan ez-Zahir Baybars, emirler ve diğer devlet adamları bu mecliste hazır bulunuyordu. Ebu'l Abbas atına binmiş bir vaziyette meclise geldi. Önce halifenin nesebi tespit edildi. Ardında Sultan ez-Zahir Baybars'ın yanında kendisi için serilen halıya oturdu. Halife oturduktan sonra nesebi orada bulunan insanlara okundu ve ardından Sultan ez-Zahir Baybars ayağı kalkarak halifenin yanına gitti ve ona biat etti. Sultan ez-Zahir Baybars'tan sonra toplantıda bulunanlar sırasıyla yeni halifeye biat ettiler.³⁵⁷ Sultan halife'ye elini uzatıp Kuran-ı Kerim'e ve peygamberin sünnetine uygun davranması, din düşmanlarına karşı cihat yapmasını söyleyerek ona biat etmişti. Sultan ez-Zahir Baybars tarafından yeni halifeye *el-Hâkim* lakabı verildi. Biat töreninde Sultan ez-Zahir Baybars İslam dininin kurallarına uyacağı, ülkesini adaletle yöneteceği ve cihada devam edeceği konusunda halifeye yemin verdi ve halifeye biat etti.³⁵⁸

Mısır'daki ikinci Abbasi halifesi el-Hâkim halife olarak ilanından sonraki ilk Cuma günü hutbesinde çıktığı minberde yaptığı konuşmada Müslümanları cihat için teşvik etmiş ve halifeliğin hala ayakta olmasının Sultan Baybars'ın çabalarına bağlı olduğunu belirtmişti. Halifenin minderde olduğu sırada Kahire'deki diğer bütün camilerde okunan hutbelerde Sultan Baybars'ın isminin yanında yeni halife el-Hâkim'in de ismi zikredilmiş ve her ikisine de dualar edilmişti. Baybars yeni

³⁵⁵ Selim, "İkinci Abbasi Halifeliği", s.362.

³⁵⁶ Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, C:VII, s.166.

³⁵⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi*, C:XIII, s.413-414.

³⁵⁸ Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, s.87.

halifenin adını sadece hutbelerde okutmakla yetinmemiş, paralara da kendi adı ile birlikte halifenin de adını yazdırmıştır.³⁵⁹

Biat töreninden sonra halife ilk iş olarak ülke yönetimini Sultan'a devretti. Baybars kısa bir süre sonra, bastırıldığı paralara kendi adı ile birlikte halifenin de adını yazdırmaktan vazgeçti. Muhtemelen Baybars halifenin güçlenmesinden çekinmişti ki bir süre sonra halifenin adını paralardan kaldırdı. Kahire'deki ikinci halifenin adı sadece hutbelerde sultanın adı ile birlikte zikredildi ve halifenin devlet yönetiminde bundan başka da bir rolü kalmadı.³⁶⁰

Baybars Halife el-Hâkim'i Bağdat'a göndermeyerek Kahire'de ikamete mecbur bıraktı. Baybars halifenin güçlenmesinden veyahut Bağdat'ı ele geçirerek eski gücüne kavuşmasından çekinmişti. Böylece Baybars İslam dünyasının lideri olan halifeyi himayesine alarak Ortaçağ İslam dünyasındaki itibarını arttırmıştı.³⁶¹

Mısır'ın ikinci halifesi el-Hâkim'in siyasi meselelere karışması ve devlet yönetimi ile ilgili toplantılar düzenlemesi üzerine 1265 yılında Baybars halifeyi siyasi faaliyetlerden men etti ve onun Kalatü'l Cebel'deki evinde ikamet etmesini zorunlu kıldı.³⁶² Böylece halife, sultan tarafından bir nevi ev hapsine maruz bırakılmış oldu. Halife kalede olduğu sürece Sultan Baybars'ın gözünün önünde olmuş olacaktı.

Baybars 1277 yılında Anadolu seferine çıktı. Elbistan yakınlarında Moğol ordusuyla karşılaşan Memlûk ordusu büyük bir zafer kazandı. Baybars zaferden sonra Moğol egemenliğine girmiş olan Türkiye Selçuklu Devletinin (1077-1308) başkenti Kayseri'ye girdi. Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Emir Müineddin Pervan'e bu sırada Tokat'a kaçmıştı. Baybars burada Anadolu Selçuklularının tahta oturduğu şekilde bir tören düzenleyerek Anadolu Selçuklu tahtına oturdu ve adına para bastırdı. Ancak Baybars Moğol tehlikesini tam anlamıyla bertaraf edemediğinden burada uzun süre kalmayı sakıncalı buldu ve elde

³⁵⁹ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.621.

³⁶⁰ Köprülü, "Baybars I", s.358.

³⁶¹ Özbek, "El-Melik'üz-Zahir Rüknü'd-Din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti", s.295.

³⁶² Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, s.87.

ettiği ganimetlerle birlikte Şam'a çekildi³⁶³ Baybars 1277 yılında Şam'da iken vefat etti.

Baybars'ın ölümünden sonra yerine oğlu Es-Said Baraka (1277-1279) geçti. Baraka'nın 1279 yılında Ermeniler üzerine sefere çıkmak için Şam'a gitmesi tahtı kaybetmesine neden olacaktı. Baraka Kahire'ye geri döndüğünde artık geç kalmıştı. İsyân eden emirlerle baş edemedi ve Halife el-Hâkim Biemrillah aracılığıyla tahttan çekilmeyi kabul etti. 1279 yılında Baraka'nın yerine üvey kardeşi el-Adil Sülemiş geçti; ancak henüz yedi yaşında olan el-Adil Sülemiş'in saltanatı sadece üç ay sürecekti. 1279 yılı sonbaharında Kalavun, *el-Mansur* unvanını alarak Memlûk tahtına oturdu.³⁶⁴ Kalavun'un hükümdarlığı İslam devlet geleneğine uygun olarak Halife el-Hâkim (1262-1302) tarafından onaylandı.³⁶⁵

Sultan Kalavun'un tahta çıkması Baybars'ın emirleri tarafından iyi karşılanmamıştı. Kalavun'a karşı en güçlü muhalefet Baybars'ın eski emirlerinden Şemseddin Sungur tarafından geldi. Sungur sadece Kalavun'a karşı gelmekle yetinmemiş Moğollarla da işbirliği yapmıştı. Hülagu'nun kardeşi Abaka önderliğinde Suriye'yi işgale başlayan Moğollar 1281'de II. Humus Savaşında Memlûklar tarafından yenilgiye uğratıldılar.³⁶⁶ Böylece Memlûklar Ayn-ı Calut savaşından yaklaşık yirmi yıl sonra Moğolları tekrar ağır bir yenilgiye uğratmış oldular. Yine Sultan Kalavun ve oğlu el-Eşref Halil (1290-1293) döneminde Haçlıların Suriye bölgesinden egemen oldukları şehirler tamamen fethedilerek buralar Memlûk hâkimiyetine alınacaktı.³⁶⁷

Sultan Kalavun dönemindeki en önemli yapılanma şüphesiz Burci Memlûkların örgütlenmesiydi. 1382 yılında Berkuk'un başa geçmesi ile Bahri Memlûkların iktidarına son verecek olan bu gurup 1280'li yılların başında Sultan Kalavun tarafından kuruldu. Kalavun Kahire'deki Kalatü'l Cebel burçlarında bir kışla inşa ettirerek Kafkaslardan getirdiği Çerkez asıllı 3.700 Memlûk'u buraya yerleştirdi. Yerleştirildikleri kale burçlarına nispetle Burci Memlûklar diye bilinen bu

³⁶³ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.264-266.

³⁶⁴ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.102.

³⁶⁵ İsmail Yiğit, "Kalavun", **DİA**, İstanbul, 2001, C:XXIV, s.227.

³⁶⁶ Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", s.7.

³⁶⁷ Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", s.665.

Memlûklara kimi zaman Çerkez asıllı olmalarından dolayı *el-Memalik el-Çerakize* ve ayrıca Sultan Kalavun'un unvanına nispetle *el-Mansûriyye* adları da verilmiştir.³⁶⁸ Bu birlikler Bahri Memlûklardan sonra iktidarı ele geçirecek Burci Memlûkların temelini oluşturmuşlardır.

Sultan Kalavun dönemi boyunca da halife olarak karşımıza el-Hâkim Biemrillah çıkmaktadır. Sultan Kalavun'dan önceki dönemlerde halifeler şeklen de olsa kıymet görüyorlardı. Ancak Sultan Kalavun'un halifeyi hiç önemsemediğini ve değer vermediğini görüyoruz. Kalavun sultan olarak başa geçtiğinde halifeden iktidarını meşrulaştırması gibi herhangi bir istekte dahi bulunmamıştı. Sultan Kalavun döneminde hilafet kurumu ve halife epeyce değer kaybetmişti.

Sultan Kalavun'un 1290 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu el-Eşref Halil (1290-1293) döneminde Sultanın halife ile olan ilişkileri biraz daha iyiye doğru gitmiştir. Babasının ölümünden sonra başa geçen el-Eşref babasının son demlerinde ev hapsinde tuttuğu Halife el-Hâkim Biemrillah'a bir elçi göndererek Memlûk sultanlığında taht değişikliği yaşandığını ve kendisinin yeni sultan olarak ülkenin başına geçtiğini bildirdi. Ayrıca halifeye bir hilat gönderen Sultan el-Eşref adamlarını göndererek onu zorunlu ikamet ettiği evinden dışarı çıkarttı. Cuma güne denk gelen bu olayda halifeyi cami kapısında karşılayan Sultan el-Eşref Halil halifeyle bizzat ilgilenerak onu hutbe okumak için mindere yönlendirdi. Yaklaşık otuz yıl aradan sonra tekrar minberde görünen halife otuz yıl önce Baybars zamanında okuduğu hutbeyi tekrarlamıştır. Halife el-Hâkim bu hutbesinde de Bağdat'ın tekrar Moğollardan geri alınması için emirleri cihada teşvik etmişti.³⁶⁹

Memlûk Sultanı el-Eşref Halil Halife el-Kaim Biemrillah aracılığıyla aslında Ortadoğu'daki Moğol varlığını sona erdirmek niyetinde olduğunu belirtiyordu. Ancak El-Eşref Halil'in bu projesini gerçekleştirmeye ömrü yetmeyecekti. Moğollara karşı bir sefer hazırlığında iken öldürülecek ve bu maksadına ulaşamayacaktı.³⁷⁰ Sultan el-Eşref Halil yaklaşık üç yıllık bir iktidardan sonra 1293 yılının son ayında

³⁶⁸ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Asabiye", **MĞÜSBED (İLKE)**, Muğla, 2008, S:21, s.7.

³⁶⁹ Mustafa Kılıç, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", **CÜİFD**, Sivas, 2010, C:XIV/1, s.141.

³⁷⁰ Abdülkerim Özaydın, "Halil b. Kalavun", **DİA**, İstanbul, 1997, C:XV, s.319.

çıkan bir isyanda Memlûk emirleri tarafından tahttan indirilerek öldürüldü ve yerine kardeşi en-Nasır Muhammed geçti.³⁷¹

Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed 1293-1294 yılları arasındaki ilk saltanatı döneminde henüz dokuz yaşındaydı. Küçük yaşta tahta çıkmış olan Sultan en-Nasır Muhammed saltanatı çok uzun sürmeyecekti. En-Nasır Muhammed yaklaşık bir yıl tahta kaldıktan sonra 1294 yılının sonunda iktidarı el-Adil Ketboğa'ya (1294-1296) devretmek zorunda kaldı.³⁷² En-Nasır Muhammed'den sonra işbaşına geçen Memlûk sultanlarının saltanatı da çok kısa sürecekti. El-Adil Ketboğa iki yıllık bir saltanattan sonra tahttan indirildi ve 1296 yılı sonlarında yerine el-Mansur Lâçin (1296-1299) geçti. Saltanatı Halife el-Kaim Biemrillah tarafından onaylanan Memlûk Sultanı el-Mansur Lâçin de üç yıl sultan olarak kalacaktı. Halife el-Hâkim Biemrillah Sultan el-Mansur Lâçin döneminde biraz rahatlamış ve hareket sahası biraz daha genişlemişti.³⁷³ El-Mansur Lâçin 1299 yılında bir suikast sonucu öldürülünce yerine en-Nasır Muhammed ikinci kez tahta çıktı.³⁷⁴ Sultan en-Nasır Muhammed'in 1299 yılı başında başlayan ikinci saltanatı yaklaşık on yıl sürecekti.

Sultan el-Mansur Lâçin (1296-1299) döneminde halife daha da rahatlamış ve kendisine verilen değer artmıştı. El-Mansur Lâçin 1298 yılında hacca giden halifeye epey miktarda para vermiştir. Dolayısıyla Kalavun'un kendisi halifeye pek önem vermemişse de onun soyundan gelen halefleri Kalavun'un tersine halifeye daha çok önem vermeye başlamışlardır. Hatta Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatı (1299-1309) döneminde halife ile polo oynadığına bakılırsa Halifenin sultanlarla olan ilişkileri gittikçe iyiye doğru gitmiş görünmektedir.³⁷⁵

1302 yılında Mısır'daki ikinci Abbasi Halifesi olan el-Hâkim Biemrillah vefat etti. Halifenin cenazesine insanlar yaya olarak katıldılar ve kalabalık bir kitleyle cenaze defnedildi. Halife el-Hâkim Biemrillah'ın ölümü ile birlikte yaklaşık kırk yıllık uzun bir hilafet dönemi de sona eriyordu.³⁷⁶

³⁷¹ Yiğit, "Memlûkler", s.91.

³⁷² Kasım Abduh Kasım, "Muhammed b. Kalavun", **DİA**, İstanbul, 2005, C:XXX, s.547.

³⁷³ Asri Çubukçu, "Laçin", **DİA**, Ankara, 2003, C:XXVII, s.39.

³⁷⁴ K. V Zettersteen, "Nâsır", **İA**, Eskişehir, 1997, C:IX, s.87.

³⁷⁵ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.622.

³⁷⁶ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, C:XIV, s.64.

5.3. El-Müstekfi Billah Ebu'r Rabi Süleyman (1302-1340)

Ebu'r Rabi Süleyman kendisinden önceki halife el-Hâkim Biemrillah'ın oğludur. Ebu'r Rabi Süleyman 1302 yılında Sultan en-Nasır Muhammed tarafından *el-Müstekfi Billah* lakabıyla halife olarak atandı. Halife el-Müstekfi Billah yaklaşık otuz sekiz yıl bu makamda kaldı. Halife el-Müstekfi Billah Memlûk sultanlarından en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanatı (1299-1309), el-Muzaffer Baybars (1309-1310) ve en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatı döneminde (1310-1341) halifelik görevinde bulundu. Sultan en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatı döneminde 1340 yılında vefat eden Halife el-Müstekfi Billah'ın yerine yeğeni el-Vasık Billah halife olarak geçmiştir.

Halife el-Hâkim Biemrillah büyük oğlu Muhammed'i kendi yerine geçmesi için düşünmüş ve daha sağlığında onu yerine veliaht olarak tayin etmişti; ancak Muhammed babası henüz hayatta iken vefat edince halifelik küçük kardeş Süleyman'a kalacaktı. Nitekim Halife el-Hâkim Biemrillah ölmeden önce oğlu Süleyman'ı halife olarak vasiyet edecek ve Sultan Muhammed de onun bu vasiyetine uyarak Süleyman'ı halife olarak ilan edecekti.

Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed 1299-1309 yılları arasında süren ikinci saltanatı döneminde emirlerle baş edemedi ve iktidarı tam anlamıyla eline alamadı. İkinci kez tahta oturduğunda henüz on beş yaşında olan en-Nasır Muhammed iktidara tam anlamıyla hâkim olamamıştı. El-Muzaffer Baybars ve diğer Memlûk emirlerinin baskılarına dayanamayan Sultan en-Nasır Muhammed 1309 yılında hacca gitme bahanesiyle Kahire'den ayrıldı. Kerek yakınlarına vardığında Kahire'ye mektup yollayan en-Nasır Muhammed saltanatını bıraktığını bildirerek kendi aralarından bir emiri sultan olarak seçmelerini istedi.³⁷⁷

Sultan en-Nasır Muhammed'in tahttan kendi isteğiyle çekilmesi üzerine Memlûk tahtına güçlü emirlerden el-Muzaffer Baybars (1309-1310) geçti; ancak halk el-Muzaffer'in yönetiminden memnun olmadı. Özellikle Suriye'deki emirler eski Sultan en-Nasır Muhammed'e bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Zor durumda kalan el-

³⁷⁷ Kasım, "Muhammed b. Kalavun", s.547.

Muzaffer Baybars Halife el-Müstekfi Billah'tan kendisine tekrar biat etmesini istedi. El-Muzaffer halifenin biatını yenilemesiyle Mısır halkından gerçek sultan olarak kabul görmeyi bekliyordu. Her ne kadar Halife el-Müstekfi el-Muzaffer Baybars'a tekrar biat ettiyse de emirlerin çoğu en-Nasır Muhammed'e meyletmeye devam ettiler.³⁷⁸ Bu fırsatı değerlendiren en-Nasır Muhammed 1310 yılında üçüncü ve son kez Memlûk tahtına geçti.³⁷⁹

Sultan Muhammed yirmi beş yaşında tahta çıktığı üçüncü saltanatı döneminde devlet yönetimine tam olarak hâkim olabildi ve bu son saltanat dönemi yaklaşık kırk yıl sürdü. Sultan Kalavun'un oğlu En-Nasır Muhammed yaklaşık elli yıllık bir süreçte iktidar mücadelesinin içerisinde yer almış ve kesintili olarak üç defada toplam kırk iki yıldan fazla bir sürede Memlûk Devleti'nin başında kalmayı başarmıştır.³⁸⁰ Sultan Muhammed'in Haçlılar ve Moğollara karşı başarılı mücadeleleri kendisinin ölümünden sonra da iktidarın ailesinde kalmasını sağlamıştır. Sultan Muhammed'in iktidarından, Çerkez sultanların başa geçtiği 1382 yılında başlayan Burci Memlûklar dönemine kadar olan süreye genelde *Kalavun Hanedanı Dönemi* adı verilir.³⁸¹

Sultan en-Nasır Muhammed'in birinci ve ikinci saltanatında hilafet makamında el-Hâkim Biemrillah bulunuyordu. Sultan ve halifenin ilişkileri gayet iyi görünmekteydi. Sultan Muhammed en güçlü iktidarı olan üçüncü saltanatı döneminde ise halife olarak el-Müstekfi (1302-1341) görevdeydi. Halife el-Hâkim ölmeden önce yerine oğlu Ebu'r Rabi Süleyman'ı halife olarak vasiyet etmişti. 1302 yılının başında Halife el-Hâkim vefat etti. Halife el-Hâkim'in vasiyetine uyan Sultan Muhammed ikinci saltanatı döneminde Ebu'r Rabi Süleyman'ı *el-Müstekfi* unvanıyla Mısır'ın yeni halifesi olarak ilan etti.³⁸²

El-Müstekfi hilafet makamına geçtikten yaklaşık üç ay sonra Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed ile birlikte İlhanlılara karşı savaşmak üzere Suriye seferine katıldı. 1303 yılında yapılan Şekhab savaşında Memlûk ordusu Moğollara karşı bir

³⁷⁸ Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars II", *DİA*, İstanbul, 1992, C:V, s.224.

³⁷⁹ Zettersteen, "Nâsır", s.88.

³⁸⁰ Öztuna, *İslam Devletleri: Devletler ve Hanedanlar*, C:I, s.350.

³⁸¹ Aktan, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü", s.274.

³⁸² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi*, C:XIV, s.66.

zafer kazandı. Kırk yıla yakın bir süre görevde kalacak olan Halife el-Müstekfi hilafetinin ilk yıllarında Sultan en-Nasır Muhammed ile gayet iyi ilişkiler kurdu. Halife ve sultan birlikte gezintilere, av partilerine katılırlardı. Ancak 1309 yılında Sultan en-Nasır Muhammed emirlerle baş edemeyip yönetimi bırakmak zorunda kaldığı dönemde yerine el-Muzaffer Baybars (1309-1310) geçti. Halife el-Müstekfi de yeni sultana biat ederek hükümdarlığını onayladı. En-Nasır Muhammed'in tahtı geri almak için harekete geçtiğinde halife ile arası açılacaktı.³⁸³

Sultan Muhammed başlangıçta halifeye değer veriyordu. Ancak sonradan bu durum değişmiştir. Sultan Muhammed üçüncü kez başa geçeceği dönemde el-Muzaffer Baybars (1309-1310) ile yaptığı mücadelede Halife el-Müstekfi'nin kendi tarafını tutmamasından dolayı ona karşı beslediği saygıyı yitirdi. Sultan Muhammed 1335 yılında Halife el-Müstekfi'yi tutuklattı. Halife Müstekfi kaledeki bir burçta ailesi ile birlikte göz hapsinde tutuldu. Ancak bir iki hafta sonra sultanın öfkesi geçti ve onu serbest bırakarak evine dönmesine müsaade etti.³⁸⁴

1336 yılında halife el-Müstekfi Sultan en-Nasır Muhammed'i toplantıya çağıran bir yazı gönderince Sultan en-Nasır Muhammed yine hiddetlendi. Ayrıca halifenin bazı devlet adamları ile kendi evinde toplantılar düzenlediği yönünde haberler alan Sultan en-Nasır Muhammed'in halifeye olan öfkesi iyice arttı. Sultan en-Nasır halifeyi Kalatü'l Cebel'deki evinde ev hapsine maruz bıraktı. Halifenin beş veya altı ay süren bu ev hapsi bazı devlet ileri gelenlerinin Sultan en-Nasır Muhammed'i ikna etmesi ile son buldu.³⁸⁵

Sultan en-Nasır Muhammed'in halifeye uyguladığı ev hapsinden yaklaşık iki yıl sonra yani 1337 yılında bu kez Halife el-Müstekfi sürgüne gönderilecektir.³⁸⁶ Halife el-Müstekfi'nin bakmakta olduğu bir davada taraf olan Sultan Muhammed'e haber göndererek onu duruşmaya çağırması Sultan en-Nasır Muhammed'i öfkelenmeye yetecekti. 1337 yılında Sultan en-Nasır Muhammed halifeyi tüm aile fertleriyle birlikte Kus şehrine sürgüne gönderdi. Sultan en-Nasır Muhammed halifeyi sürgüne göndermekle yetinmemiş ve maaşını da yavaş yavaş azaltarak

³⁸³ İsmail Yiğit, "Müstekfi Billah", **DİA**, İstanbul, 2006, C:XXXII, s.140.

³⁸⁴ Yiğit, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:VII, s.167.

³⁸⁵ Yiğit, "Müstekfi Billah", s.140.

³⁸⁶ Kasım, "Muhammed b. Kalavun", s.548.

ekonomik sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Halife el-Müstekfi 1339 yılında sürgünde hayatını kaybetti. Halifenin Sultan Nasr Muhammed'in yanında artık hiçbir itibar ve değeri yoktu. Öyle ki Halife el-Müstekfi ölmeden önce oğlu Ahmed'i yerine veliaht olarak tayin etmişti. Ancak Sultan Muhammed, halifenin bu tayinin dikkate almayacak ve halifenin oğlunu halife tayin etmeyerek, onun yerine halifenin yeğeni olan İbrahim'i *Vasık Billah* lakabı ile halife olarak atayacaktı.³⁸⁷

5.4. El-Vasık Billah Ebu İshak İbrahim (1340-1341)

Ebu İshak İbrahim b. Muhammed Memlûkların ikinci halifesi el-Hâkim Biemrillah'ın torunu ve kendisinden önceki Halife el-Müstekfi Billah'ın yeğenidir. Ebu İshak İbrahim 1340 yılında Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed tarafından *el-Vasık Billah* lakabıyla halife olarak atandı. Halife el-Vasık Billah sadece bir yıl bu makamda kalabildi. Halife el-Vasık Billah Memlûk Sultanlarından en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatı döneminde (1310-1341) ve onun oğlu el-Mansur Ebu Bekir (1341) dönemlerinde bu görevini sürdürmüştür. Sultan el-Mansur Ebu Bekir döneminde görevden alınan Halife el-Vasık Billah'ın yerine amcasının oğlu el-Hâkim Biemrillah geçti.

Sultan Muhammed Halife el-Müstekfi'nin öldüğünü haber alınca devlet ileri gelenlerini topladı ve el-Müstekfi'nin veliahdı olan oğlu Ahmet'in yerine halifenin yeğeni İbrahim'i halife yapmak istediğini bildirdi. Ancak İbrahim hal ve hareketleri ile pek göz doldurmeyen ve halifeliğe layık görülmeleyen biriydi. Bu durum toplantıya katılanların da dikkatinden kaçmamış ve Sultan Muhammed'i Ebu İshak İbrahim'i halife yapmaktan vazgeçirmeye çalışmışlardı. Devlet ileri gelenleri Sultan Muhammed'i ikna etmiş olacaktı ki Sultanın emri üzerine el-Müstekfi'nin oğlu Ahmed Kahire'ye çağrıldı. Bu arada yaklaşık dört ay boyunca Kahire camilerinde okunan hutbelerde halifeni adı zikredilmedi. Her ne kadar Sultan Muhammed ikna olmuş gibi göründüyse de Halife el-Müstekfi'ye olan kızgınlığını unutmamış ve Ahmed Kahire'ye gelmesine rağmen onu veliaht yapmayarak İbrahim'de ısrarcı

³⁸⁷ Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, s.143.

olmuştu. Devlet ileri gelenlerini tekrar toplantıya çağıran Sultan Muhammed İbrahim'i halife olarak ilan etti ve devlet ileri gelenleri de bu karara uymak zorunda kaldı.

Sultan en-Nasır Muhammed ölmeden kısa bir süre önce halifeye kötü davrandığından dolayı pişman olmuş görünmektedir. Sultan ölmeden önce hilafetin el-Müstekfi'nin veliahdı Ebu'l Abbas Ahmed'e verilmesini vasiyet etti. 1341 yılında Sultan en-Nasır Muhammed'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu el-Mansur Ebu Bekir (1341) babasının vasiyetine uyarak İbrahim'i halifelikten azletti ve yerine Müstekfi'nin oğlu Ahmed'i, el-Hâkim Biemrillah (1341-1353) unvanıyla halife olarak tayin etti.³⁸⁸

5.5. El-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed (1341-1352)

Ebu'l Abbas Ahmed Memlûkların üçüncü halifesi el-Müstekfi Billah'ın oğlu ve kendisinden önceki Halife el-Vasık Billah'ın amcasının oğludur. Ebu'l Abbas Ahmed 1341 yılında Memlûk Sultanı el-Mansur Ebu Bekir tarafından *el- Hâkim Biemrillah* lakabıyla halife olarak atandı. Ebu'l Abbas Ahmed el-Hâkim unvanını alan ikinci Memlûk halifesidir. Ayrıca sadece unvanı değil adı ve künyesi de ikinci Memlûk halifesi olan el-Hâkim ile aynıdır. El-Hâkim yaklaşık on bir yıl bu makamda kaldı. El-Hâkim, Memlûk Sultanlarından sırasıyla el-Mansur Ebu Bekir (1341), el-Eşref Küçük (1341-1342), en-Nasır Ahmed (1342), es-Salih İsmail (1342-1345), el-Kamil Şaban (1345-1346), el-Muzaffer Hacı (1346-1347), en-Nasır Hasan'ın birinci saltanatı (1347-1351) ve es-Salih Selahaddin'in (1351-1354) dönemlerinde halifelik görevinde bulunmuştur. Sultan es-Salih Selahaddin döneminde 1352 yılında vefat eden Halife el-Hâkim'in yerine kardeşi el-Mutazıd Billah halife olarak atandı.

Sultan Muhammed Halife el-Müstekfi'ye hiç değer vermediğinden onun oğlu ve veliahdı olan Ebu'l Abbas Ahmed'i halife olarak tayin etmemiş ve yerine Abbas'ın amcasının oğlu el-Vasık Billah'ı halife olarak tayin etmişti. Ancak Sultan

³⁸⁸ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.627.

Muhammed sonradan pişmanlık duymuşsa da ömrü yetmemiş ve kendisinden sonra başa geçen oğlu el-Mansur Ebu Bekir babasının isteğini yerine getirerek 1341 yılında el-Vasık Billah'ı görevden almış ve Ebu'l Abbas Ahmed'i halifelige atamıştı.

Memlûk Sultanı el-Mansur Ebu Bekir'in yaklaşık iki ay süren iktidarından sonra Memlûk emirleri tarafından tahttan indirilerek sürgüne gönderildi. Yerine kardeşi yani en-Nasır Muhammed'in tahta çıkan ikinci oğlu el-Eşref Küçük (1341-1342) getirildi. Henüz sekiz yaşında bile olmayan Sultan el-Eşref Küçük'ün saltanatı da ancak beş ay sürebildi ve Memlûk emirleri tarafından 1342 yılı başında tahttan indirildi. 1342 yılının mart ayında Memlûk tahtına oturan kardeşi yani en-Nasır Muhammed'in tahta çıkan üçüncü oğlu en-Nasır Ahmed'in (1342-1342) saltanatı da sadece üç ay sürecekti. Memlûk emirleri kendisinden hoşnut olmayınca 1342 yılı Haziranında onu tahttan indirerek yerine kardeşi yani en-Nasır Muhammed'in tahta çıkan dördüncü oğlu es-Salih İsmail'i (1342-1345) getirdiler.³⁸⁹

Es-Salih İsmail'in saltanatı kendinden önceki kardeşlerine nispeten biraz daha uzun sürdüyse de devlet idaresine hâkim olamadı. Ülke yönetimi yine emirlerin elindeydi. Es-Salih İsmail'in iktidarı boyunca kardeşleri ile taht mücadelesi içinde oldu. 1345 yılında ölünce yerine kardeşi yani en-Nasır Muhammed'in tahta çıkan beşinci oğlu olan el-Kamil Şaban (1345-1346) geçti.³⁹⁰ El-Kamil Şaban'ın iktidara gelir gelmez çok ağır vergiler koyması halkın ve emirlerin tepkisine neden oldu. Bu yüzden çıkan isyan sonucunda 1346 yılında öldürüldü ve yerine kardeşi yani en-Nasır Muhammed'in tahta çıkan altıncı oğlu el-Muzaffer Hacı (1346-1347) getirildi.³⁹¹

El-Muzaffer Hacı'nın iktidarı da çok kısa sürecekti. Bir yıldan biraz az bir süre tahtta kalmayı başaran Sultan el-Muzaffer Hacı 1347 yılı sonunda çıkan bir ayaklanma sonucu öldürüldü ve yerine kardeşi yani en-Nasır Muhammed'in tahta çıkan yedinci oğlu en-Nasır Hasan geçti.³⁹² 1347 – 1351 yılları arasında süren bu ilk saltanatı döneminde Sultan en-Nasır Hasan henüz on bir yaşında iken tahta çıktığından bu ilk saltanatı döneminde iktidarı ele geçiremedi. Sultan en-Nasır Hasan

³⁸⁹ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.123-124.

³⁹⁰ İsmail Yiğit, "el-Melikü'l Salih", **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.79.

³⁹¹ İsmail Yiğit, "el-Melikü'l Kamil", **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.70.

³⁹² Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.125.

1350 yılında iktidardaki nüfuzlu emirlerin birkaçını tutuklatmaya başlayınca diğer emirler kendisine karşı ayaklandı ve 1351 yılında tahttan indirilerek yerine kardeşi yani en-Nasır Muhammed'in tahta çıkan sekizinci ve son oğlu olan es-Salih Selahaddin (1351-1354) geçirildi.³⁹³

1343 yılında Hindistan Delhi Sultanı Muhammed Tuğluk Kahire'ye elçilerini yollayarak Halife el-Hâkim Biemrillah ve Sultan es-Salih İsmail'e çeşitli hediyeler göndermişti. Elçiler beraberlerinde getirdikleri hediyeleri halife ve sultana takdim ettiler. Ayrıca Delhi Sultanının gönderdiği mektupta halifeden hükümdarlığını onaylamasını ve ülkesinde İslam dinini öğretmesi için halifenin bir din adamı göndermesini istedi. Halife el-Hâkim Biemrillah da onun bu isteğini yerine getirdi.³⁹⁴

5.6. El-Mutazid Billah Ebu'l-Feth Ebu Bekir (1352-1362)

Ebu'l Feth Ebu Bekir Memlûkların üçüncü halifesi el-Müstekfi Billah'ın oğlu ve kendinden önceki Halife el-Hâkim Biemrillah'ın kardeşidir. Ebu'l Feth Ebu Bekir 1352 yılında Memlûk Sultanı es-Salih Selahaddin (1351-1354) tarafından *el-Mutazid Billah* lakabıyla halife olarak atandı. El-Mutazid yaklaşık on yıl bu makamda kaldı. Halife El-Mutazid Billah Memlûk Sultanlarından sırasıyla es-Salih Selahaddin (1351-1354), en-Nasır Hasan'ın ikinci saltanatı (1354-1361) ve el-Mansur Muhammed (1361-1363) dönemlerinde halifelik görevlerinde kalmıştır. Sultan el-Mansur Muhammed döneminde 1362 yılında vefat eden Halife el-Mutazid Billah'ın yerine oğlu el-Mütevekkil Allallah halife olmuştur.

1352 yılında Sultan es-Salih Selahaddin Suriye'de çıkan karışıklıkları önlemek için çıktığı seferde halifeyi de yanına almıştı. Alçakgönüllülüğü, hayırseverliği ve ilim adamlarına yakınlığı ile ön plana çıkan el-Mutazid 1362'de vefat edene kadar sade bir hayat sürecektir.³⁹⁵

³⁹³ Abdulkerim Özaydın, "Hasan b. Muhammed b. Kalavun", *DİA*, İstanbul, 1997, C:XVI, s.332.

³⁹⁴ Kortantamer, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, s.151.

³⁹⁵ İsmail Yiğit, "Mu'tazid Billah", *DİA*, İstanbul, 2006, C:XXXI, s.385.

Memlûk Sultanı es-Salih Selahaddin'in yaklaşık üç yıl süren iktidarından sonra 1354 yılında Memlûk emirleri arasındaki hizipleşmeler nedeniyle tahttan indirildi ve yerine kardeşi en-Nasır Hasan ikinci kez tahta geçirildi. Sultan en-Nasır Hasan ikinci kez tahta çıktığında on sekiz yaşındaydı ve iktidarı kısa sürede eline almayı başardı. En-Nasır Hasan 1354-1361 yılları arasında süren bu ikinci saltanatı döneminde önemli işler yaptıysa da emirlerin gazabından kurtulamayacak ve 1361 yılında tahttan indirilerek öldürülecekti. Yerine kardeşi el-Muzaffer Hacı'nın oğlu el-Mansur Muhammed (1361-1363) geçti.³⁹⁶ Böylece Memlûk tahtındaki en-Nasır Muhammed'in oğulları dönemi sona ererek torunlarının dönemi başlayacaktı.

5.7. El-Mütevekkil Alallah Ebu Abdullah Muhammed (1362-1377)

Ebu Abdullah Muhammed kendinden önceki Halife el-Mutazıd Billah'ın oğludur. Ebu Abdullah Muhammed 1362 yılında Memlûk Sultanı el-Mansur Muhammed (1361-1363) tarafından *el-Mütevekkil Alallah* lakabıyla halife olarak atandı. El-Mütevekkil bu ilk halifelik görevi yaklaşık on dört yıl sürdü. Belirli aralıklarla ikinci (1377-1383) ve üçüncü kez (1389-1406) hilafet makamına geçecek olan el-Mütevekkil Mısır'daki Abbasi halifeleri içerisinde en uzun tahtta kalan kişidir. El-Mütevekkil bu ilk hilafeti döneminde Memlûk sultanlarından el-Mansur Muhammed (1361-1363), el-Eşref Şaban (1363-1377) ve el-Mansur Ali (1377-1381) dönemlerinde halifelik görevinde bulunmuştur. El-Mansur Ali'nin saltanatının ilk yılında görevden alınmış ve yerine el-Mutasım Billah halife olarak atanmıştır. Ancak bu görevden uzaklaşma uzun sürmeyecek ve iki hafta sonra Mütevekkil tekrar hilafet makamına iade edilecekti.

1362 yılında Mısır Abbasi Halifesi el-Mutazıd Billah vefat etti. Memlûk Sultanı el-Mansur Muhammed (1361-1363) tarafından yeni halife olarak el-Mutazıd'ın oğlu el-Mütevekkil Alallah atandı.³⁹⁷

³⁹⁶ Özeydın, "Hasan b. Muhammed b. Kalavun", s.332.

³⁹⁷ İsmail Yiğit, "Mütevekkil Aleallah", *DİA*, İstanbul, 2006, C:XXXII, s.214.

Sultan el-Mansur Muhammed yaklaşık iki yıl tahtta kaldıktan sonra kendisinden memnun olmayan emirler tarafından 1363 yılında tahttan indirildi ve yerine amcasının oğlu el-Eşref Şaban (1363-1377) getirildi.³⁹⁸ Henüz on yaşında iken tahta çıkmış olan el-Eşref Şaban'ın saltanatının ilk yıllarında devlet otoritesi Memlûk emirlerinin elindeydi. El-Eşref Şaban döneminde Haçlılarla mücadele edildi. 1375 yılında Memlûklar Kilikya Ermeni Krallığına son verdiler.³⁹⁹

1377 yılında, Halife el-Mütevekkil Memlûk Sultanı el-Eşref Şaban (1363-1377) ile birlikte hacca gitti. Sultan el-Eşref Şaban'ın hac yolunda olduğu sırada Kahire'de iç karışıklıklar meydana geldi ve Sultan başkente dönmek zorunda kaldı. Ancak Sultan el-Eşref Şaban isyanı bastıramamış ve asiler tarafından öldürülmüştü. Sultanın ölüm haberinin yolda bulunan kervana ulaşması üzerine halifenin yanında bulunanlar kendisinin Sultan olmasını istediler; ancak Halife el-Mütevekkil Alallah durumun farkında olacak ki bu teklife yanaşmamış ve asilerin tahta çıkardığı yeni Memlûk Sultanı olan el-Eşref Şaban'ın yedi yaşındaki oğlu el-Mansur Ali'ye (1377-1381) biat etmişti.⁴⁰⁰

Sultan el-Mansur Ali döneminin güçlü devlet adamlarından biri olan Emir İnebek, el-Mansur Ali'nin çocuk yaşta olması nedeniyle onu tahttan indirmek istiyordu; ancak halife el-Mütevekkil Alallah emirin bu isteğine karşı çıktı. Emir İnebek Halife el-Mütevekkil Alallah'a kendisine karşı geldiği için hakaret etmiş ve ardından onu sürgüne göndermeye karar vererek halifelikten azletmiştir. Emir İnebek ardından Mütevekkil'in yerine Ebu Yahya Zekeriya'yı *el-Mutasım Billah* lakabıyla halife olarak ilan etti. Fakat Emir İnebek'in tek başına verdiği bu karar devlet ileri gelenlerinin tepkisine neden oldu ve yeni halifeyi kabul etmeyerek ona biat etmediler. Bu durum karşısında zor durumda kalan Emir İnebek geri adım atmamak zorunda kaldı. El-Mütevekkil yaklaşık iki haftalık bir aradan sonra tekrar halifelik makamına geçecekti.⁴⁰¹

³⁹⁸ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.127.

³⁹⁹ İsmail Yiğit, "el-Melikü'l Eşref", **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.66.

⁴⁰⁰ Selim, "İkinci Abbasi Halifeliği", s.367.

⁴⁰¹ Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, s.148-149.

5.8. El-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriya (1377-1377)

Ebu Yahya Zekeriya Memlûkların dördüncü halifesi el-Vasık Billah'ın (1340-1341) oğludur. Ebu Yahya Zekeriya 1377 yılında Memlûk Sultanı el-Mansur Ali (1377-1381) döneminde *el-Mutasım Billah* lakabıyla halife olarak atandı. El-Mutasım Billah halifelik makamında sadece iki hafta kalabilmişti. Sultan el-Mansur Ali döneminde görevinden alınan el-Mutasım Billah'ın yerine el-Mütevekkil Alallah geçti. 1386 yılında el-Mutasım Billah ikinci kez halifelik makamına geçecek ve bu görevde de yaklaşık üç yıl kalacaktı.

Emir İnebek tarafından görevden alınan Halife el-Mütevekkil'in yerine halife olarak el-Mutasım Billah atanmıştı; ancak devlet ileri gelenlerinin karşı gelmesi üzerine iki hafta sonra el-Mütevekkil Alallah görevine iade edildi. Böylece iki haftalık çok kısa bir hilafet görevinden sonra el-Mutasım Billah görevi ikinci kez halife olacak olan el-Mütevekkil'e devretmek zorunda kaldı.

5.9. El-Mütevekkil Alallah Ebu Abdullah Muhammed (ikinci kez) (1377-1383)

El-Mütevekkil Alallah Ebu Abdullah Muhammed Memlûkların altıncı halifesi el-Mutazid Billah'ın oğludur. Ebu Abdullah Muhammed 1362 yılında Memlûk Sultanı el-Mansur Muhammed (1361-1363) tarafından *el-Mütevekkil Alallah* lakabıyla halife olarak atanmış ve yaklaşık on dört yıl bu görevde kaldıktan sonra 1376 yılında Sultan el-Mansur Ali döneminin güçlü emirlerinden İnebek ile arası açılınca halifelikten azledilerek yerine el Mutasım Billah getirilmişti. Ancak devlet ileri gelenlerinin bu duruma karşı çıkması üzerine iki hafta sonra el-Mütevekkil görevine tekrar iade edildi. El-Mütevekkil'in bu ikinci halifelik görevi yaklaşık altı yıl sürdü. El-Mütevekkil bu ikinci döneminde Memlûk sultanlarından sırasıyla el-Mansur Ali (1377-1381), es-Salih Hacı'nın birinci saltanatı (1381-1382)

ve ez-Zahir Berkuk (1382-1389) dönemlerinde görev yapmıştır. Sultan ez-Zahir Berkuk döneminde 1383 yılında Halife el-Mütevekkil görevden alındı ve yerine el-Vasık Billah halife olarak atandı.

Memlûk Sultanı el-Mansur Ali (1377-1381) 1381 yılında ölünce yerine kardeşi es-Salih Hacı geçti. Dokuz yaşında tahta çıkarılan Sultan es-Salih Hacı'nın bu ilk saltanatı bir yıldan biraz fazla sürdü. 1382 yılında es-Salih Hacı tahttan indirilecek ve yerine ez-Zahir Berkuk (1382-1389) geçirilecekti.⁴⁰² Es-Salih Hacı zaten şeklen sultan idi. Çünkü devlet yönetimi onu tahta çıkaran ez-Zahir Berkuk'un elindeydi. Dolayısıyla 1382 yılında ez-Zahir Berkuk fiilen zaten yönettiği devletin resmen de başına geçmiş oluyordu.⁴⁰³

Memlûk tahtına ez-Zahir Berkuk'un geçmesi ile birlikte Memlûk Devletinde Çerkez asıllı sultanların iktidara geldiği Burciler dönemi de başlamış oluyordu.⁴⁰⁴ 1280'li yılların başında Sultan Kalavun tarafından satın alınan Çerkez asıllı esirleri ayrı bir yerde; yani Kalatü'l Cebel burçlarında ikamet ettirilmişti. Zaten Burci Memlûklar isimlerini de bu kale burçlarından alıyordu.⁴⁰⁵ Sultan Kalavun'un 3700 tane seçkin esirden oluşturduğu Burci Memlûklar onun ölümünden sonra da giderek çoğalmaya ve güçlenmeye başladılar.⁴⁰⁶

Burci Memlûk Sultanları döneminde de halifelerin durumunda herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Memlûk Sultanı ez-Zahir Berkuk başa geldiğinde halifelik görevi el-Mütevekkil'in elindeydi. Memlûk tahtının Çerkez Sultanların eline geçmesine razı olmayan Kahire'deki Türk Emirler 1382 yılında Berkuk'a bir suikast düzenlediler. Amaçları Berkuk'u tahttan indirip Halife el-Mütevekkil'i sultan ilan etmekte. Suikast planı başarısızlıkla sonuçlandı ve Sultan ez-Zahir Berkuk kendisine muhalefet eden grupların arasında halifenin de olması nedeniyle el-Mütevekkil'i öldürmeye karar verdi. Sultan ez-Zahir Berkuk bu kararını uygulamak için kadılardan fetva istedi; ancak kadılar Sultan ez-Zahir Berkuk'un bu isteğine karşı çıkarak olumsuz cevap verdiler. İsteddiği fetvayı elde edemeyen Sultan ez-Zahir

⁴⁰² Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.130.

⁴⁰³ Şehabettin Tekindağ, "Berkuk", **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.511-512.

⁴⁰⁴ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.506.

⁴⁰⁵ Kazım Yaşar Koprıman, "Burciyye", **DİA**, İstanbul, 1992, C:VI, s.419.

⁴⁰⁶ Kanat, "Bahri Memlûklar Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars el-Çaşnigir", s.103.

Berkuk halifeyi öldürmedi fakat onu zincire vurarak kale burçlarına hapsetti. Sultan ez-Zahir Berkuk el-Mütevekkil'i halifelik görevinden azletti ve onun yerine 1383 yılında el-Vasık'ı (1383-1386) halife olarak ilan etti.⁴⁰⁷

Eski halife el-Mütevekkil yaklaşık altı ay hapiste kaldıktan sonra devlet ileri gelenlerinin araya girmesi nedeniyle Sultan ez-Zahir Berkuk tarafından affedilerek hapisten çıkarıldı ve kalede bir evde yaşamasına izin verildi.⁴⁰⁸

5.10. El-Vasık Billah Ebu Hafs Ömer (1383-1386)

El-Vasık Billah Ebu Hafs Ömer Memlûkların dördüncü halifesi el-Vasık Billah'ın (1340-1341) oğlu ve halife el-Mutasım Billah'ın da kardeşidir. El-Vasık Billah Ebu Hafs Ömer 1383 yılında Memlûk Sultanı Berkuk tarafından *el-Vasık Billah* lakabıyla halife olarak atandı. Böylece Ebu Hafs Ömer babası ile aynı lakabı almış oluyordu. El-Vasık Billah halifelik makamında yaklaşık üç yıl kaldı. Halife el-Vasık Billah 1386 yılında vefat edince kendisinden boşalan halifelik makamına kardeşi el-Mutasım Billah getirildi.

1383 yılında Memlûk Sultanı ez-Zahir Berkuk kendisine karşı başlatılan isyan hareketine katılan Halife el-Mütevekkil'i bu görevden azletmiş ve onu hapsedirmişti. Sultan ez-Zahir Berkuk yeni halifeyi belirlemek için eski halife el-Mütevekkil'in amcası el-Vasık Billah İbrahim'in oğulları Zekeriya (el-Mutasım Billah) ve Ebu Hafs Ömer ile görüşmelerde bulundu. Sultan ez-Zahir Berkuk yaptığı bu görüşmeler sonucunda halifeliği Ebu Hafs Ömer'i layık gördü ve 1383 yılında ona biat ederek halifeliğe getirdi. Halife el-Vasık Billah ile Sultan ez-Zahir Berkuk arasında kayda değer bir olay yaşanmamış ve halife yaklaşık üç yıl bu makamda kaldıktan sonra 1386 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Yiğit, "Mütevekkil Aleallah", s.214.

⁴⁰⁸ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.630-631.

⁴⁰⁹ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.634.

5.11. El-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriya (ikinci kez) (1386-1389)

El-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriya Memlûkların dördüncü halifesi el-Vasık Billah'ın (1340-1341) oğlu ve kendisinden önceki halife el-Vasık Billah'ın da kardeşidir. El-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriya 1377 yılında Memlûk Sultanı el-Mansur Ali (1377-1381) döneminde *el-Mutasım Billah* lakabıyla halife olarak atanmış ancak bu makamında sadece iki hafta kalabilmişti. 1386 yılında Halife el-Vasık Billah'ın vefat etmesi üzerine Memlûk Sultanı Berkuk tarafından ikinci kez halifelik makamına getirildi. El-Mutasım bu ikinci halifelik görevinde yaklaşık üç yıl kalacaktı. Sultan Berkuk döneminde 1389 yılında görevden alınan Halife el-Mutasım Billah'ın yerine el-Mütevekkil Alallah üçüncü kez halife olarak geçecektir.

El-Mutasım'ın ikinci halifelik görevi yaklaşık üç yıl sonra sona erdi. Sultan Berkuk bizzat görevden aldığı eski halife el-Mütevekkil'den özür dileyerek onu tekrar halifelik makamına iade etmeye karar verince el-Mutasım'ı halifelik görevinden aldı. Sultan Berkuk 1389 yılında el-Mütevekkil'i halife olarak ilan etti. Böylece el-Mütevekkil üçüncü kez halifelik makamına geçmiş olacaktı.

5.12. El-Mütevekkil Alallah (üçüncü kez) (1389-1406)

El-Mütevekkil Alallah Ebu Abdullah Muhammed Halife el-Mutazid Billah'ın oğludur. Ebu Abdullah Muhammed 1362 yılında Memlûk Sultanı el-Mansur Muhammed (1361-1363) tarafından *el-Mütevekkil Alallah* lakabıyla halife olarak atanmış ve yaklaşık on dört yıl bu görevde kaldıktan sonra 1376 yılında Sultan el-Mansur Ali döneminin güçlü emirlerinden İnebek ile arası açılınca halifelikten azledilerek yerine el Mutasım Billah getirilmişti. Ancak devlet ileri gelenlerinin bu duruma karşı çıkması üzerine iki hafta sonra el-Mütevekkil görevine tekrar iade edilmişti. El-Mütevekkil'in ikinci halifelik görevi de yaklaşık altı yıl sürmüştü ve Sultan ez-Zahir Berkuk döneminde tekrar bu görevden alınmıştı. 1389 yılında el-Mütevekkil Sultan ez-Zahir Berkuk tarafından üçüncü kez halife olarak atandı. El-

Mütevekkil'in bu üçüncü hilafet dönemi de yaklaşık on yedi yıl sürecekti. El-Mütevekkil bu üçüncü dönemde Memlûk sultanlarından sırasıyla es-Salih Hacı'nın ikinci saltanatı (1389-1390), ez-Zahir Berkuk'un ikinci saltanatı (1390-1399), en-Nasır Ferec'in birinci saltanatı (1399-1405), el-Mansur Abdulaziz (1405) ve es-Nasır Ferec'in ikinci saltanatında (1405-1412) halifelik görevinde bulunmuştur. Sultan en-Nasır Ferec döneminde 1406 yılında vefat eden Halife el-Mütevekkil Alallah'ın yerine oğlu el-Mustain Billah halife olarak geçmiştir.

Sultan ez-Zahir Berkuk'un ilk saltanat döneminin son yılında halifeye yaptıklarından pişmanlık duyduğunu görmekteyiz. Nitekim 1389 yılında Sultan ez-Zahir Berkuk el-Mütevekkil ile görüşerek aralarında geçenlerden ötürü özür diledi. Sultan ez-Zahie Berkuk Halife el-Mutasım'ı (1386-1389) azlederek yerine el-Mütevekkil'i yeniden halifelik koltuğuna oturttu.⁴¹⁰

1389 yılında çıkan isyan neticesinde Memlûk Sultanı ez-Zahir Berkuk tahttan indirildi ve yerine es-Salih Hacı getirildi. Sultan es-Salih Hacı'nın bu ikinci saltanatı döneminde (1389-1390) halifenin otoritesi biraz daha sarsıldı. Sultan es-Salih Hacı tekrar tahta çıktığında yeni bir uygulama başlattı. Daha önceden sadece halifeden alınan biat bu kez halife ve kadılardan birlikte alındı. Bu olay zaten şeklen görünen halife otoritesini ortadan kaldırmış ve onu kadıların seviyesine indirmiştir.⁴¹¹

Halife el-Mütevekkil ikinci kez tahta çıkmış olan es-Salih Hacı'nın hükümdarlığını onaylamış; ancak ez-Zahir Berkuk aleyhine herhangi bir söz söylememiş ve faaliyette bulunmamıştı. 1390 yılında devrik sultan ez-Zahir Berkuk Dımaşk'ı kuşattı. Bunun üzerine Sultan es-Salih Hacı yanına halifeyi de alarak Suriye seferine çıktı. Yapılan savaş ez-Zahir Berkuk kazandı ve tekrar Memlûk tahtına oturdu. Sultan ez-Zahir Berkuk esir edilen el-Mütevekkil'in daha önceden kendisi aleyhinde faaliyetlerde bulunmadığından dolayı serbest bırakılmasını emretti ve kendisini büyük bir hürmet gösterdi.⁴¹²

Bu dönemde yaşanan önemli olaylardan biri Memlûk halifelerinin halen İslam dünyasında önemli bir mevkide olduklarını göstermektedir. Nitekim 1389

⁴¹⁰ Yiğit, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, C:VII, s.168.

⁴¹¹ Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", s.228.

⁴¹² Yiğit, "Mütevekkil Aleallah", s.215.

yılında Osmanlı Devleti hükümdarlığına gelen Yıldırım Beyazıt (1389-1402) 1392 yılında Mısır'daki Abbasi Halifesi Mütevekkil'den saltanatının tasdikini istemiştir. Halife de Osmanlı padişahının bu isteğini yerine getirmiştir.⁴¹³ 1396 yılında Osmanlı Devleti Bulgaristan toprakları içinde bulunan Niğbolu'da Avrupalıların oluşturmuş olduğu haçlı ittifakını yendi. Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıt bu zaferi müjdelemek için Memlûk devletine bir elçilik heyeti gönderdi. Halife el-Mütevekkil Alallah Osmanlıların gönderdiği bu fetihnameye cevap olarak gönderdiği mektupta Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıt'a *Sultan-ı İklim-i Rum* unvanı ile hitap etti.⁴¹⁴

Sultan ez-Zahir Berkuk ölmeden önce başta halife olmak üzere devletini ileri gelenlerini bir araya topladı ve onlardan oğlu en-Nasır Ferec'in sultan olması için biat aldı. Sultan ez-Zahir Berkuk'un 1399 yılında ölümü üzerine vasiyetine uyularak tahta en-Nasır Ferec getirildi. Ancak küçük yaşta tahta geçen en-Nasır Ferec'e karşı kısa bir süre sonra emirler birleşeceklerdi. En-Nasır Ferec'e karşı muhalefetin merkezi Suriye idi. Kendisine karşı gelen emirler Suriye'de bir araya gelerek Sultan en-Nasır Ferec'e muhalefet ediyorlardı. En-Nasır Ferec kendi iç meseleleri ile uğraşırken 1400 yılında Timur tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Artık en-Nasır Ferec hem içte hem de dışta düşmanlarıyla savaşmak zorunda kalmıştı. Bu durum Sultan'ı epey zorlayacaktı. 1400 yılında Timur Suriye bölgesine saldırdı ve Halep'i işgal etti. 1401 yılında Timur bu kez de Şam'ı işgal etmeyi başardı. Böylece Suriye bölgesi yavaş yavaş Timur'un eline geçiyordu. 1402 yılında Timur Memlûklarla mücadelesini bırakarak Suriye'yi terk etti.⁴¹⁵

Timur'un Memlûklardan daha önemli bir işi vardı. Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıt ile savaşmak ve onu yok etmek. Nitekim 1402 yılında yapılan ve tarihe *Ankara Savaşı* olarak geçen savaşta Timur, Osmanlı Devleti'ni yenecek, Padişah Yıldırım Beyazıt'ı esir edecek ve Osmanlı Devleti'ni Fetret devrine sokacaktı. Bu olaylarda da görülmektedir ki Memlûklar Moğol tehlikesinden bir türlü uzak duramamışlardır. Memlûklar bu tarihlerden itibaren zayıflamaya başlayacaklardı.⁴¹⁶

⁴¹³ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.632.

⁴¹⁴ Ahmet Şimşirgil, **Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi: Kayı**, Tarih Düşünce Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2004, s.130.

⁴¹⁵ Mathias Sobernheim, "Ferec", **İA**, Eskişehir, 1997, C:IV, s.554.

⁴¹⁶ Lewis, **Tarihte Araplar**, s.192.

Sultan en-Nasır Ferec ilk saltanatı (1399-1405) emirlerinin kendisine karşı isyanları üzerine sıkıntılarla geçti. Emirleri tarafından öldürülmekten korktuğu için tahttan feragat ederek 1405 yılında kardeşi el-Mansur Abdulaziz'i (1405-1405) yerine geçirdi; ancak Abdulaziz'in yönetiminden memnun olmayan emirler bir yıl geçmeden tekrar en-Nasır Ferec'in tahta geçmesini sağladılar.⁴¹⁷

Sultan en-Nasır Ferec'in ikinci saltanatı (1405-1412) iç karışıklıklarla geçmiştir. Bu bunalım durumundan kurtulmanın yollarını arayan Sultan, kardeşlerini öldürterek karışıklıkları çözmeye çalışmıştır. Ancak bu tedbir hiçbir işe yaramamış ve karışıklar hızla bütün ülkeye yayılmaya başlamıştır. Olayların iyice tırmanması üzerine Trablusşam Naibi Şeyh el-Mahmudi ve Şam Naibi Nevruz birleşerek en-Nasır Ferec ile yaptıkları savaşta onu yenmeyi başardılar. Emirler bu başarılarının ardında Sultan en-Nasır Ferec'i tahttan indirdiler. En-Nasır Ferec'in bu seferinde yanında halife el-Mustain de bulunuyordu.⁴¹⁸

En-Nasır Ferec bütün iktidarı boyunca Suriye bölgesinde tam bir hâkimiyet sağlayamamıştı. Sultan bazen Suriye'ye egemen oluyor; ancak bir müddet sonra tekrar hâkimiyetini kaptırıyordu. Nihayetinde uzun süren mücadeleler Sultan en-Nasır Ferec'in Şeyh el-Mahmudi ve Nevruz tarafından yenilmesine ve idam edilmesine neden olacaktı. En-Nasır Ferec'in saltanatı süresince bir taraftan Timur ile mücadeleler; diğer taraftan da kendi emirleri ile yaptığı iç savaşlar ülkesinin harap olmasına neden oldu.⁴¹⁹

Sultan en-Nasır Ferec'in ölümü Memlûk devletinin tahtında yeni bir boşluk oluşturmuştu. Hem Şeyh el-Mahmudi hem de Nevruz'un Memlûk tahtında gözü vardı. Ancak ikisi de birbirinden çekindiği için niyetlerini açıkça ifade edemiyorlardı. Bu durumda ikisi de kendini ortaya atmaya cesaret edemeyecek ve geçici bir tedbir olarak Halife el-Mustain'i sultan yapacaklardı.⁴²⁰

⁴¹⁷ Asri Çubukçu, "Ferec", **DİA**, İstanbul, 1995, C:XII, s.370-371.

⁴¹⁸ Aktan, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü", s.275.

⁴¹⁹ Sobernheim, "Ferec", s.555.

⁴²⁰ İsmail Yiğit, "Şeyh el-Mahmudi", **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.59.

5.13. El-Mustain Billah Ebu'l Fadl el-Abbas (1406-1414)

Ebu'l Fadl el-Abbas kendisinden önceki halife el-Mütevekkil Alallah'ın oğludur. Ebu'l Fadl Abbas 1406 yılında Sultan en-Nasır Ferec tarafından *el-Mustain Billah* lakabıyla halife olarak atandı. Halife el-Mustain Billah yaklaşık sekiz yıl hilafet makamında kaldı. Halife el-Mustain Memlûk sultanlarından en-Nasır Ferec (1405-1412) döneminde halifelik ve el-Müeyyed Şeyh el-Mahmudi (1412-1421) döneminde de halife ve sultanlık görevini bir arada yapmıştır. Şeyh el-Mahmudi döneminde 1414 yılında görevden alınan Halife el-Mustain Billah'ın yerine kardeşi el-Mutazıd Billah halife oldu.

Ferec Sultanlığa geldiğinde halife olarak hala Mütevekkil bulunuyordu. 1406 yılında el-Mütevekkil'in ölümü üzerine yerine oğlu el-Mustain (1406-1414) halife oldu. Sultan Ferec kendisine karşı isyan eden Şeyh el-Mahmudi ve Nevruz'a karşı çıktığı Suriye seferine Halife ve mezhep kadılarını da beraberinde götürmüştü. Sultan Ferec'in 1412 yılında Suriye'de iken ölmesi üzerine yerine Halife el-Mustain Billah sultan ilan edilecekti.⁴²¹

El-Mustain Kahire halifeleri içinde Sultan-halife görevini yapan tek kişidir.⁴²² Bu yüzden Mısır'daki Abbasi halifeleri içinde en dikkat çeken şahıstır. Her ne kadar kısa bir süre de olsa el-Mustain Mısır halifeleri içinde ilk ve tek olarak hem halifelik hem de devlet başkanlığı görevini bir arada yapan kişidir.

1412 yılında Şeyh el-Mahmudi ve Şam Naibi Nevruz birleşerek Sultan Ferec'i tahttan indirdiler. Ancak müttefikler arasındaki rekabet nedeniyle kimin tahta geçeceği belli değildi. Hem Şeyh hem de Nevruz'un iktidarda gözü olduğundan kısa sürede anlaşmazlıklar başladı. Ancak her ikisi de sultanlığı ilan etmeye cesaret edemedi. Halife el-Mustain ilk başta kendisine yapılan bu teklife sıcak bakmadı; çünkü Sultan en-Nasır Ferec'in yakalanacağından emin değildi ve sultanın galip gelmesi halinde kendisini yaşatmayacağından korkarak bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Şeyh el-Mahmudi hile yoluna başvurdu. Halife ile anne tarafından

⁴²¹ Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", s.24.

⁴²² Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, C:VII, s.168.

kardeş olan Nasreddin Mubarekşah et-Tazi bir ata bindirilerek askerlerin arasına gönderildi. Nasreddin elindeki kâğıttan okuyarak yüksek sesle askerlere Halife el-Mustain Billah'ın en-Nasır Ferec'i sultanlıktan azlettiğini ve kimsenin de ona yardım etmemesi gerektiğini bildirdi. Bu olay halifeyi zor durumda bıraktı ve mecburen onların isteğini kabul etti. 1412 yılında Suriye'de Dımaşk şehrinin dışındaki bir yerde yapılan bir törenle Halife el-Mustain (1406-1414) sultan olarak ilan edildi. Devlet ileri gelenleri sultanların önünde yaptıkları gibi Halife el-Mustain Billah'ın önünde de yer öperek ona biat ettiler. Biat töreninin ardından Halife el-Mustain Billah Mısır'daki emirlere mektup göndererek en-Nasır Ferec'in sultanlıktan azledilip yerine kendisinin sultan olduğunu bildirdi.⁴²³

Şeyh el-Mahmudi ve Nevruz kenid aralarındaki rekabetin neticelenmesi veyahut ortak bir karar almalarına kadar geçecek süre için bir tedbir olarak el-Mustain Billah'ı halife ilan etmişlerdi. Böylece Memlûk Devleti tahtına ilk defa bir halife getirilmiş oluyordu. El-Mustain Billah hem halifelik hem de sultanlık görevini kendi şahsında toplamış oluyordu. Halife el-Mustain Billah Dımaşk'ta olduğu süre içinde herhangi bir kargaşa yaşanmamıştı. Genelde halifenin sağında Şeyh el-Mahmudi, solunda ise Nevruz oturuyor ve diğer emirler de derecelerine göre sıralanıyorlardı. Ancak bu geçici bir tedbirdi ve Şeyh ile Nevruz'un rekabetinin başlaması kaçınılmazdı.

Halifenin sultan olarak ilan edilmesinin üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra 1412 yılında Nevruz kendi isteği üzerine Halife el-Mustain tarafından Şam Naibi olarak atandı. Böylece Suriye bölgesi Nevruz'a devredilmiş oluyordu. Bu durum Şeyh el-Mahmudi'nin sultan olmasını kolaylaştıracaktı.⁴²⁴ Çünkü Şeyh ve Nevruz birbirlerinden çekindikleri için halifenin kararlarına itiraz etmiyorlardı. Şimdi ise Nevruz saf dışı kalmıştı.

Halife el-Mustain Billah Suriye'yi Nevruz'a bıraktıktan sonra Şeyh el-Mahmudi ile birlikte Mısır'a doğru yola çıktı ve 1412 yılı ortalarında Kahire'ye vardılar.⁴²⁵ Halife el-Mustain Billah Kalatü'l Cebel'deki saraya geçti. Bu durum

⁴²³ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri Tarihi: Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdi Devri (1412-1421)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.104-105.

⁴²⁴ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.110.

⁴²⁵ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.184.

Şeyh el-Mahmudi'nin ağırına gitti; çünkü o halife el-Mustain Billah'ın saraya değil de kenid evine döneceğini zannediyordu. Bunun üzerine harekete geçen Şeyh el-Mahmudi önce devletin önemli görevlerine kendi adamlarını getirerek kendini güvene aldı.⁴²⁶ Artık Şeyh el-Mahmudi'nin halifeden görevi devralmasının vakti gelmeye başlıyordu. Zaten görünürde el-Mustain Billah Sultan idi ama devlet yönetimi fiilen Şeyh el-Mahmudi'nin elindeydi. Halife el-Mustain Billah Şeyh el-Mahmudi'nin gölgesindeydi ve devlet yönetiminde de fiilen hiçbir etkisi kalmamış görünüyordu.

Halife el-Mustain Billah'ın 1412 yılında sultan olarak ilan edilmesinin üzerinden altı aylık bir süre geçince Şeyh el-Mahmudi tahta geçmeye karar verdi. Mezhep kadıları ve devlet ileri gelenlerini bir araya getiren Şeyh el-Mahmudi devlet yönetiminin kendisine verilmesini sağladı. Böylece Şeyh el-Mahmudi 1412 yılı sonlarında zaten görünürde sultan olan halife el-Mustain Billah'ı tahttan indirerek yerine geçti.⁴²⁷ Zaten fiili olarak sultan olan Şeyh el-Mahmudi bu sayede resmi olarak da Memlûk tahtına geçmiş oluyordu.

Memlûk Sultanı Şeyh el-Mahmudi, halife el-Mustain Billah'ı tahttan indirdikten sonra 1414 yılında görevinden de azlederek hapse attırdı. Yaklaşık üç yıl kalede hapis kalan Halife el-Mustain Billah 1418 yılında Kahire'ye sürgüne gönderildi. Yeni halife olarak atanan el-Mutazıd Billah (1414-1441) uzun bir süre bu makamda kaldı.⁴²⁸ Sultan Şeyh el-Mahmudi Kahire'de çok önemli bir muhalefetle karşılaşmamıştı; ancak Suriye bölgesi yeni sultan için de önemli ve tehlikeli bir muhalefet merkeziydi. Sultan Şeyh el-Mahmudi Suriye seferine çıktı ve en büyük rakibi olan Şam Naibi Nevruz'u yenerek idam ettirdi. Böylece Memlûk Sultanı Şeyh el-Mahmudi Suriye'deki iktidarını sağlamlaştırmış oldu.⁴²⁹

⁴²⁶ Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi: Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdi Devri (1412-1421)*, s.111.

⁴²⁷ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.516.

⁴²⁸ Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, C:VII, s.169.

⁴²⁹ Mathias Sobernheim, "Şeyh el-Mahmudi", *İA*, Eskişehir, 1997, C:XI, s.490.

5.14. El-Mutazıd Billah Ebu'l Feth Davud (1414-1441)

Ebu'l Feth Davud halife el-Mütevekkil Alallah'ın oğlu ve kendisinden önceki halife el-Mustain Billah'ın kardeşidir. Ebu'l Feth Davud 1414 yılında Sultan el-Müeyyed Şeyh el-Mahmudi tarafından *el-Mutazıd Billah* lakabıyla halife olarak atandı. El-Mutazıd Billah hilafet makamında yaklaşık yirmi yedi yıl kaldı. Halife el-Mutazıd Memlûk sultanlarından sırasıyla el-Müeyyed Şeyh el-Mahmudi (1412-1421), el-Muzaffer Ahmed (1421), ez-Zahir Tatar (1421), es-Salih Muhammed (1421-1422), el-Eşref Barsbay (1422-1438), el-Aziz Yusuf (1438) ve ez-Zahir Çakmak (1438-1453) dönemlerinde halifelik görevinde bulundu. Sultan ez-Zahir Çakmak döneminde 1441 yılında vefat eden Halife el-Mutazıd Billah'ın yerine kardeşi el-Müstekfi Billah halife olarak atandı.

Halife Mutazıd döneminde de halifenin İslam dünyasındaki itibarının devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1414 yılı başlarında tahta çıkan Hindistan'daki Bengal Sultanlarından Celaledin Muhammed Şah (1414-1432) Mısır'daki Abbasi halifesi el-Mutazıd Billah'a çeşitli hediyeler göndererek kendi saltanatının tasdikini istemişti. Halife el-Mutazıd da Sultan Celaledin Muhammed Şah'ın iktidarını onaylayarak kendisine hil'at göndermiştir.⁴³⁰

Şeyh el-Mahmudi ölmeden önce 1421 yılı başlarında başta halife el-Mutazıd Billah olmak üzere devlet ileri gelenlerini toplayarak oğlu el-Muzaffer Ahmed'i (1421-1421) veliaht olarak tayin etti. Şeyh el-Mahmudi öldüğünde henüz iki yaşındaki bir bebek olan el-Muzaffer Ahmed'in saltanatının uzun sürmesi beklenemezdi ve öyle de olacaktı.⁴³¹ Daha altı ay geçmeden ez-Zahir Tatar (1421-1421) tahtı gasp edecek ve sultan olacaktı. Zaten halife el-Mutazıd da henüz bebek yaşta tahta çıkarılmış olan el-Muzaffer Ahmed'in sultanlığına karşı çıkanlardandı. Bu yüzden halife el-Mutazıd Billah, Sultan ez-Zahir Tatar'a ilk biat edenlerdendir.

1421 yılı Ağustosunda başa geçen ez-Zahir Tatar'ın saltanatı çok kısa sürdü ve ölmeden önce oğlu es-Salih Muhammed'i veliaht olarak tayin etti; ancak devlet

⁴³⁰ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.638.

⁴³¹ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.185.

yönetimi sultanın naipleri olan el-Eşref Barsbay ve Canibeg'in elindeydi. 1421 yılı eylülünde henüz on yaşında iken başa geçen es-Salih Muhammed'in saltanatı da çok kısa sürecekti. El-Eşref Barsbay Canibeg'i bertaraf ettikten sonra 1422 yılı nisanında es-Salih Muhammed'i tahttan indirerek yerine geçti.⁴³² El-Eşref Barsbay (1422-1438) tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Suriye topraklarında bir salgın hastalık başlamıştır. Salgın kısa sürede Mısır ve hicaz bölgelerine de yayıldı ve yaklaşık üç yıl sürdü.⁴³³ Bu durum Barsbay için talihsiz bir başlangıç sayılır.

El-Eşref Barsbay döneminin en önemli olaylarından biri Kıbrıs adasının fethedilmesidir. Haçlılar özellikle Memlûk Devleti'nin deniz ticaretine yönelik saldırılar gerçekleştiriyorlardı. Bu saldırıları için de bir merkez olarak Kıbrıs adasını seçmişlerdi.⁴³⁴ Kıbrıs Krallığının Mısır sahillerine saldırması ve Memlûkların ticaret gemilerine saldırılarına karşılık Memlûklar Kıbrıs'ı almak için harekete geçtiler. 1426 yılında yapılan ilk sefer aslında keşif seferi niteliğindedi. Sefer ile birlikte Kıbrıs Adası'na karşı izlenecek strateji için fikir sahibi olacaktı. Nitekim bu sefer Memlûkların Kıbrıs adasının güçsüzlüğünü görmelerine imkân tanımıştı. Yaklaşık üç yıl süren çatışmalar sonucunda Memlûk ordusu 1426 yılında Kıbrıs adasını fethetti. Kıbrıs Kralı John esir edilerek Kahire'ye götürüldü.⁴³⁵

Haçlılar yavaş yavaş Mısır seferlerinden vazgeçmeye başlamışlardı. Çünkü daha büyük bir tehlike kapılarını çalmaya başlamıştı. Anadolu'da gittikçe büyümeye başlayan Osmanlı devleti yönünü batıya çevirmiş ve Avrupa'yı fethetmeye karar vermişti. Bu gelişme üzerine yakın doğuya yapılmakta olan Haçlı Seferleri de yön değiştirdi ve Avrupalılar artık Osmanlı Devleti'ne karşı Haçlı Seferleri düzenlemeye başladılar. Nitekim Sıpsındığı (1364), I. Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444), II. Kosova (1448) gibi savaşlar bu değişimin göstergeleridir.⁴³⁶

Sultan el-Eşref Barsbay dönemi boyunca da halife olarak el-Mutazıd'ı görüyoruz. El-eşref Barsbay da selefleri gibi görünüşte halifeye bağlı gibi görünmüş

⁴³² Mathias Sobernheim, "Barsbay", **İA**, Eskişehir, 1997, C:II, s.317.

⁴³³ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. İlyas Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhranlar (1422-1438)", **EÜTİD**, İzmir, 2008, C:XXIII, S:I, s.91-136.

⁴³⁴ Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", s.449.

⁴³⁵ Kazım Yaşar Koprıman, "Barsbay", **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.84.

⁴³⁶ Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", s.450.

ama aldığı önemli kararlarda halifeyi dikkate almamıştır. Her ne kadar Sultan el-eşref Barsbay devlet yönetiminde halifeyi dikkate almamış olsa da halifeye değer vermiş ve ona kötü davranmamıştır. Öyle ki Kahire halifeleri içinde en itibar gören halifelerden bir tanesi el-Mutazıd Billah'tır.⁴³⁷

Sultan el-Eşref Barsbay'ın 1438 yılı haziranında ölmesinden sonra yerine vasiyeti üzerine oğlu el-Aziz Yusuf (1438) geçti. Halife el-Mutazıd Billah el-Aziz Yusuf'u sultan ilan ederek saltanat hil'atını giydirmiştir. Her ne kadar Sultan el-Aziz Yusuf olsa da devlet yönetiminde söz sahibi olan en güçlü isim ez-Zahir Çakmak idi. Nitekim üç ay geçmeden Çakmak, el-Aziz Yusuf'u tahttan indirecek ve sultanlığını ilan edecekti.⁴³⁸

1438 yılı Eylülünde Halife el-Mutazıd Billah, mezhep kadıları ve devlet ileri gelenlerini toplayan ez-Zahir Çakmak, Sultan el-Aziz Yusuf'un yaşının küçük olmasını bahane ederek onu tahttan indirdi ve Memlûk devletinin yeni sultanı oldu.⁴³⁹ Çakmak'ın tahta geçmesinden yaklaşık üç yıl sonra halife el-Mutazıd Billah vefat edecek ve cenazesinde Sultan ez-Zahir Çakmak bizzat yer alacaktı.

Ez-Zahir Çakmak'ın Memlûk tahtında hüküm sürdüğü dönemde başka bir coğrafyada önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1445 yılında Osmanlı elçileri Mısır'a gelerek Padişah II. Murad'ın yerine oğlu II. Mehmet'in tahta çıktığını bildirmiş ve Memlûk Sultanı ez-Zahir Çakmak'a çeşitli hediyeler sunmuştu. Elçiler tarafından Memlûk Sultanına sunulan mektupta yeni ve genç padişah Mehmet'e dikkat edilmesi ve alaka gösterilmesi rica ediliyordu.⁴⁴⁰ II. Mehmet yani Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u fethederek Müslümanların yüzlerce yıllık rüyasını gerçekleştirecekti.

⁴³⁷ Ağır, "Memlûk Sultanların Gölgesi Altında Hilafet Kurumu", s.645.

⁴³⁸ Asri Çubukçu, "Çakmak el Melikü'z-Zahir", **DİA**, İstanbul, 1993, C:VIII, s.192.

⁴³⁹ Ağır, "Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyf ed-Din Çakmak Dönemi (1438-1453)", s.30.

⁴⁴⁰ Halil İnalçık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.64-65.

5.15. El-Müstekfi Billah Ebu'r Rabi Süleyman (1441-1451)

Ebu'r Rabi Süleyman el-Mütevekkil Alallah'ın oğlu ve kendisinden önceki halife el-Mutazid Billah'ın kardeşidir. Ebu'r Rabi Süleyman 1441 yılında Sultan ez-Zahir Çakmak tarafından *el-Müstekfi Billah* lakabıyla halife olarak atandı. El-Müstekfi halifelik makamında yaklaşık on yıl kaldı. Halifelik görevi boyunca Memlûk tahtında Sultan ez-Zahir Çakmak (1438-1453) vardı. 1451 yılında halife el-Müstekfi Billah'ın ölümü üzerine yerine kardeşi el-Kaim Biemrillah halife olarak geçecekti.

Halife el-Müstekfi dindarlığı ile ön plana çıkan bir halife idi. Nitekim Sultan ez-Zahir Çakmak ona çok değer vermiştir.⁴⁴¹ 1451 yılında Halife el-Müstekfi vefat etti. Halifeye saygı gösteren ve değer veren Sultan ez-Zahir Çakmak'ın halife için son görevini de yerine getirdiği görülmektedir. Ez-Zahir Çakmak halifenin cenazesine iştirak etmiş ve tabutunun taşınmasına bizzat yardım etmiştir. Sultan ez-Zahir Çakmak'ın Halife Müstekfi'ye bu kadar değer vermesinin altında şüphesiz Sultan ez-Zahir Çakmak'ın dindar kişiliği yatmaktadır. Halife el-Müstekfi'nin ölümü üzerine ez-Zahir Çakmak'ın önderliğinde sarayda toplanan devletin ileri gelenlerinin ortak kararı ile hilafet makamına el-Kaim Biemrillah (1451-1455) geçmiştir.⁴⁴²

5.16. El-Kaim Biemrillah Ebu'l Beka Hamza (1451-1455)

Ebu'l Beka Hamza el-Mütevekkil Alallah'ın oğlu ve kendisinden önceki halife el-Müstekfi Billah'ın kardeşidir. Ebu'l Beka Hamza 1451 yılında Sultan ez-Zahir Çakmak tarafından *el-Kaim Biemrillah* lakabıyla halife olarak atandı. El-Kaim Biemrillah yaklaşık dört yıl hilafet makamında kaldı. Halife el-Kaim Biemrillah Memlûk Sultanlarından sırasıyla ez-Zahir Çakmak (1438-1453), el-Mansur Osman (1453) ve el-Eşref İnal (1453-1461) dönemlerinde halifelik görevinde bulundu.

⁴⁴¹ Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, C:VII, s.169.

⁴⁴² Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.639.

Sultan el-eşref İnal döneminde 1455 yılında görevden alınan Halife el-Kaim Biemrillah'ın yerine kardeşi el-Müstencid Billah halife olarak geçti.

1453 yılında ez-Zahir Çakmak yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak hayatını kaybetti. Sultan ez-Zahir Çakmak Memlûk Sultanları içinde dindarlığı ile öne çıkan bir şahıstır. Dindarlığının bir sonucu olarak da halifeye hürmet ve saygıda kusur etmemiştir. Sultan'ın cenaze namazı bizzat halife el-Kaim Biemrillah tarafından kılındı.⁴⁴³

Ez-Zahir Çakmak'ın ölümünden sonra vasiyeti üzerine 1453 yılı Şubatında oğlu el-Mansur Osman (1453) tahta geçti. Ancak bir iki ay geçmeden Memlûkların güçlü emirlerinden olan el-Eşref İnal (1453-1461) Sultan el-Mansur Osman ile anlaşmazlığa düşerek isyan etti. Kahire sokaklarına hızla yayılan isyan neticesinde el-Eşref İnal Kalatü'l Cebel'i ele geçirdi. 1453 yılı martında Halife el-Kaim Biemrillah ve mezhep kadılarının katıldığı bir mecliste Sultan el-Mansur Osman tahttan indirilerek yerine el-Eşref İnal (1453-1461) geçmiştir.⁴⁴⁴

El-Eşref İnal'ın tahta geçtiği yıl başka bir coğrafyadaki Müslüman bir devlet olan Osmanlılar Bizans'ın elindeki İstanbul'u fethetmiş ve bir dünya imparatorluğu olma yolunda en önemli adımı atmıştır. 1453 yılı sonlarında İstanbul Fatih Sultan II. Mehmet hem İstanbul fethini müjdelemek hem de yeni Memlûk Sultanı el-Eşref İnal'ı tebrik için Mısır'a çeşitli hediyeler taşıyan bir elçilik heyeti göndermiştir.⁴⁴⁵ Memlûk Sultanı el-Eşref İnal Osmanlı elçilerini çok iyi karşıladı ve Fatih'in mektubuna cevabi bir mektup yazarak Memlûk elçilerini İstanbul'a gönderdi. 1456 yılında Osmanlı elçileri tekrar Kahire'ye gelerek Balkanlarda İslam uğruna yaptıkları fetihleri müjdelediler. Memlûk Sultanı da Osmanlı'nın bu heyetine mukabil İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Osmanlı – Memluk ilişkileri böyle iyi bir durumda iken Fatih Sultan Mehmet'in hicaz suyollarını tamir etme isteği iki devletin arasını açmaya başlayacaktı.⁴⁴⁶ Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul ve Karadeniz Bölgesini fethinden sonra doğuya yayılma politikası da iki devlet ilişkilerinin

⁴⁴³ Çubukçu, "Çakmak el Melikü'z-Zahir", s.193.

⁴⁴⁴ Şehabeddin Tekindağ, "Fatihle Çağdaş Bir Memlûklu Sultanı Aynal el-Ecrud", **İÜFTD**, İstanbul, 1969, S:23, s.38.

⁴⁴⁵ Şehabeddin Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri", **İÜFTD**, İstanbul, 1976, S:30, s.74.

⁴⁴⁶ Cengiz Tomar, "el-Melik Eşref İnal", **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.63-64.

bozulmasına neden olacaktı. Çünkü Fatih'in doğuya yayılması Memlûk devletinin nüfuz alanını tehdit etmesi anlamına geliyordu.⁴⁴⁷

Halife el-Kaim Biemrillah, el-Eşref İnal'ın saltanatı ele geçirmesinde kendisi yardım etmiş bunun karşılığında yeni sultanla ilişkileri iyi bir düzeyde geliştirmiştir; ancak 1455 yılında ez-Zahir Çakmak'ın Memlûkları el-Eşref İnal'a karşı isyan edince Halife el-Kaim Biemrillah bir anda saf değiştirerek isyancıların tarafına geçti. İsyanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine el-Eşref İnal halifeyi yakalatarak hapsetti. El-Kaim Biemrillah halifelikten azledilerek yerine kardeşi el-Müstencid Billah (1455-1479) halife olarak ilan edildi.⁴⁴⁸ Eski halife El-Kaim Biemrillah ise bir hafta sonra İskenderiye hapisanesine sevk edildi. El-Kaim Biemrillah ancak İskenderiye hapisanesinde yaklaşık iki yıl hapis yattıktan sonra serbest kalacaktı. Halife el-Kaim Biemrillah serbest kaldıktan sonra da ölünceye kadar İskenderiye'de ikamet etmeye devam edecekti.⁴⁴⁹

5.17. El-Müstencid Billah Ebu'l Mehasin Yusuf (1455-1479)

Ebu'l Mehasin Yusuf el-Mütevekkil Alallah'ın oğlu ve kendisinden önceki halife el-Kaim Biemrillah'ın kardeşidir. Ebu'l Mehasin Yusuf 1455 yılında Sultan el-Eşref İnal tarafından *el-Müstencid Billah* lakabıyla halife olarak atandı. Halife el-Müstencid Billah bu makamda yaklaşık yirmi dört yıl kaldı. Halife el-Müstencid Memlûk sultanlarından sırasıyla el-Eşref İnal (1453-1461), el-Müeyyed Ahmed (1461), ez-Zahir Hoşkadem (1461-1467), ez-Zahir Yalbay (1467), ez-Zahir Temürboğa (1467-1468) ve el-Eşref Kayıtbay (1468-1496) dönemlerinde halifelik görevlerinde bulundu. Sultan El-Eşref Kayıtbay döneminde 1479 yılında vefat eden Halife el-Müstencid Billah'ın yerine yeğeni el-Mütevekkil Alallah halife olarak göreve başladı.

⁴⁴⁷ Halil İncılık, "Mehmed II", **DİA**, Ankara, 2003, C:XXVIII, s.400.

⁴⁴⁸ Tekindağ, "Fatihle Çağdaş Bir Memlûklu Sultanı Aynal el-Ecrud", s.39.

⁴⁴⁹ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.640.

El-Eşref İnal 1461 yılı şubatında ölünce yerine oğlu el-Müeyyed Ahmed (1461) geçti. Memlûk Sultanı el-Müeyyed Ahmed, Halife el-Müstencid'e değer veriyordu. Öyle ki Memlûk tahtına oturduğu zaman ilk işi halifenin ikta arazisine yenilerini eklemek olmuştu. Sultan el-Eşref Kayıtbay (1468-1496) ise bunun tersini yapacak ve Halife el-Müstencid Billah'ın elindeki iktaları alarak kendi memlûklarına dağıtacaktı. Memlûk Sultanı el-Müeyyed Ahmed'in saltanatı da uzun sürmeyecek ve dört ay sonra yapılan bir darbe ile sona erecekti. Memlûk emirleri 1461 yılı haziranında Sultan el-Müeyyed Ahmed'i tahtan indirerek yerine ez-Zahir Hoşkadem'i (1461-1467) geçireceklerdi.⁴⁵⁰

Sultan el-Müeyyed Ahmed'den sonra Memlûk tahtına oturan ez-Zahir Hoşkadem (1461-1467) döneminde Memlûk – Osmanlı ilişkileri iyice gerildi. Öyle ki 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet Memlûk devletine gönderdiği bir mektupta eskiden beri Osmanlıların Memlûk Sultanları için kullandığı *Sultan-ı Haremeyn Babam* lakabı yerine *Hadim-i Haremeyn Mısır Sultanı Kardeşim* ifadesini kullanarak artık Memlûk sultanlarını kendinden üstün göremediğini ima etmişti.⁴⁵¹

1467 yılı ekiminde ölen ez-Zahir Hoşkadem'in yerine Memlûk tahtına ez-Zahir Yalbay (1467) geçti; ancak ez-Zahir Yalbay'ın saltanatı sadece iki ay sürdü. Memlûk emirleri arasındaki çekişmeler sonucu 1467 yılı aralık ayında yerine ez-Zahir Temürboğa (1467-1468) geçirildi. Ez-Zahir Temürboğa başa geldiğinde ilk iş olarak en yakın arkadaşı ve dostu Kayıtbay'ı kendisine Atabey tayin etti. Ez-Zahir Temürboğa'nın iktidarı da çok kısa sürecekti. Bir aydan biraz fazla bir zaman sonra Atabey olarak tayin ettiği dostu Kayıtbay'a saltanatı devretmek zorunda kaldı. 1468 yılı ocak ayında tahta geçen el-Eşref Kayıtbay (1468-1496) yirmi sekiz yıla yakın bir süre boyunca iktidarda kalacaktı. El-Eşref Kayıtbay, diğer Memlûk Sultanlarının aksine bütün iktidarı boyunca kendisinden önceki sultanlara ve onların ailelerine saygı göstermiş ve onların kendilerini güvende hissetmeleri için gereken tedbirleri almıştır.⁴⁵² El-Eşref Kayıtbay döneminde Memlûk Osmanlı ilişkileri giderek kötüleşmeye başladı. Memlûklar Dulkadiroğulları Beyliği ile savaş halindeydi ve Osmanlılar Dulkadiroğullarına destek veriyorlardı. Buna karşılık Memlûklar de

⁴⁵⁰ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu**, s.193.

⁴⁵¹ Abdulkadir Özcan, "Hoşkadem", **DİA**, İstanbul, 1998 C:18, s.249.

⁴⁵² Mathias Sobernheim, "Kayıtbay", **İA**, Eskişehir, 1997, C:VI, s.463.

Osmanlıların düşmanı Karamanoğullarını destekliyordu. Yine Akkoyunlularla yapılan mücadeleler ve özellikle II. Beyazıd'a karşı isyan eden kardeşi Cem Sultan'ın Memlûklar tarafından himaye edilmesi iki devlet arasında savaşların başlamasına neden oldu.⁴⁵³ 1485 yılında başlayan Osmanlı – Memlûk savaşı yaklaşık altı yıl sürdü ve 1491 yılında yapılan antlaşma ile sona erdi.⁴⁵⁴ Ancak bu durum geçici bir durumdu ve Osmanlılar Memlûkları yıkana kadar da bu mücadele bitmeyecekti.

Mısır Abbasi halifeleri her ne kadar Memlûk Devletinde yeterli değer görmeseler de hala İslam dünyasının lideridirler. Buna örnek olarak 1471 yılında yaşanan bir olay örnek olarak gösterilebilir. 1471 yılında Hindistan hükümdarlarından Melik Gıyaseddin sultanlığının onaylanması için halifeye bir elçi göndermiştir. Elçi çeşitli hediyelerle Sultan Kayıtbay ve Halife el-Müstencid'in huzuruna çıkarak Hind hükümdarlığında yaşanan taht değişikliğini haber vererek Melik Gıyaseddin'in hükümdarlığının İslam dünyasının halifesi olan el-Müstencid tarafından onaylanmasını istedi. Halife el-Müstencid Hind hükümdarının bu isteğini geri çevirmedi ve onun sultanlığını onaylayan bir beratı elçiye verdi.⁴⁵⁵ Bu durum İslam dünyasında hala halifelik kurumuna önem verildiğinin göstergesidir.

5.18. El-Mütevekkil Alallah Ebu'l İzz Abdülaziz (1479-1497)

Ebu'l İzz Abdülaziz b. Yakub, el-Mütevekkil Alallah'ın torunu ve kendisinden önceki halife el-Müstencid Billah'ın yeğenidir. Ebu'l İzz Abdülaziz 1479 yılında Sultan el-Eşref Kayıtbay tarafından *el-Mütevekkil Alallah* lakabıyla halife olarak ilan edildi. Halife el-Mütevekkil Alallah bu makamda yaklaşık on sekiz yıl kaldı. Halife el-Mütevekkil Alallah Memlûk Sultanlarından el-Eşref Kayıtbay (1468-1496) ve en-Nasır Muhammed (1496-1498) dönemlerinde halifelik görevlerinde bulundu. Sultan en-Nasır Muhammed döneminde 1497 yılında vefat

⁴⁵³ İsmail Yiğit, "Kayıtbay", **DİA**, Ankara, 2002, C:XXV s.80.

⁴⁵⁴ Şerafettin Turan, "Bayezid II", **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.236.

⁴⁵⁵ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.641.

eden Halife el-Mütevekkil Alallah'ın yerine oğlu el-Müstemsik Billah halife olarak atanmıştır.

Sultan Kayıtbay (1468-1496) 1484 yılında Sarayda çıkan ve yaklaşık üç gün süren bir yangının Halifenin mutfağından çıktığı söylentilerini duyması üzerine Halife el-Mütevekkil Alallah'ı (1479-1497) kaleden kovmuştur. Kaleyi terk edip şehre yerleşen Halife el-Mütevekkil uzun bir süre şehirde yaşamak zorunda kalmıştır. Halife ancak Sultan'ın ölümünden sonra kaleye tekrar dönebilmiştir.⁴⁵⁶

1400'lü yılların sonuna gelindiğinde Osmanlılar ve Memlûklar arasındaki mücadeleler Dulkadiroğulları Beyliği üzerinden devam etmekteydi. 1485 yılında Memlûk Sultanı el-Eşref Kayıtbay Halife el-Mütevekkil Alallah'a bir berat yazdırarak bunu Osmanlı Padişahı II. Beyazıd'a gönderdi. Elçilik heyetinin Padişaha ilettiği Beratta Halife el-Mütevekkil Alallah tarafından Osmanlı Padişahı II. Beyazıd'ın bundan sonra fethedeceği topraklarda Memlûk Sultanının komutanı olarak tayin edildiği belirtilmişti. Ancak Mısır elçileri Osmanlılardan olumsuz cevap alarak geri döndüler.⁴⁵⁷

1496 yılında el-Eşref Kayıtbay ölünce yerine oğlu en-Nasır Muhammed (1496-1498) geçti. Sultan el-Eşref Kayıtbay ile iyi ilişkiler kuramayan halife el-Mütevekkil el-Eşref Kayıtbay'ın yerine geçen oğlu en-Nasır Muhammed ile de yakınlaşamamıştır. 1496 yılında tahta çıkan en-Nasır Muhammed'i tebrik etmek için sultan'ın huzuruna çıkan halife el-Mütevekkil Alallah maalesef Sultandan beklediği ilgiyi görememiştir. Çünkü halife el-Mütevekkil, Sultan en-Nasır Muhammed'e karşı başlatılan bir ayaklanmaya destek vermişti. Ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmış; fakat Sultan en-Nasır Muhammed halifeye dokunmamıştı. Bu yüzden de Sultan en-Nasır Muhammed halifenin bu tebrikine sadece teşekkürle cevap vererek halifeye yeterli şekilde ağırlamadan geri göndermişti.⁴⁵⁸ Bir yıl sonra Halife el-Mütevekkil vefat edince Sultan en-Nasır Muhammed tarafında yerine oğlu el-Müstemsik Billah halife olarak atanacaktı.

⁴⁵⁶ Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s.640-642.

⁴⁵⁷ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.199.

⁴⁵⁸ Selim, "İkinci Abbasi Halifeliği", 366.

5.19. El-Müstemsik Billah Ebu's Sabr Yakub (1497-1508)

Ebu's Sabr Yakub b. Abdulaziz kendisinden önceki halife el-Mütevekkil Alallah'ın oğludur. Ebu's Sabr Yakub Sultan en-Nasır Muhammed tarafından *el-Müstemsik Billah* lakabıyla halife olarak atandı. Halife el-Müstemsik Billah bu görevde yaklaşık on bir yıl kaldı. Halife el-Müstemsik Memlûk sultanlarından sırasıyla en-Nasır Muhammed (1496-1498), ez-Zahir Kansuh (1498-1500), el-Eşref Canbolat (1500-1501), el-Adil Tumanbay (1501) ve el-Eşref Kansuh el-Gavri (1501-1516) dönemlerinde halifelik görevinde bulundu. Sultan el-Eşref döneminde 1508 yılında görevden ayrılmış ve yerine Mısır'daki son Abbasi halifesi olan oğlu el-Mütevekkil geçmiştir.

Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed (1496-1498) iki yıldan biraz fazla bir sürede tahtta kaldıktan sonra 1498 yılında Memlûk emirleri tarafından öldürüldü. Sultan En-Nasır Muhammed'in yerine ez-Zahir Kansuh (1498-1500) getirildi. Ancak yeni sultan da iktidara hâkim olamadı. Nitekim çok geçmeden Memlûk tahtında yine bir değişiklik yaşanacaktı. 1500 yılı haziranında Memlûk emirleri Sultan ez-Zahir Kansuh'u da tahttan indirdiler ve yerine el-Eşref Canbolat'ı (1500-1501) geçirdiler. Ancak yeni Sultan el-Eşref Canbolat'ın iktidarı da yaklaşık altı ay sürecekti.⁴⁵⁹

1051 yılında el-Eşref Canbolat'a karşı isyan eden el-Adil Tumanbay (1501) kendisini Şam'da Sultan olarak ilan etti. Ardından Mısır üzerine yürüyen el-Adil Tumanbay bu mücadelesinde başarılı oldu ve 1501 yılı ocak ayında Sultan el-Eşref Canbolat'ı tahttan indirerek yerine geçti.⁴⁶⁰ El-Adil Tumanbay'ın saltanatı da üç ay gibi kısa bir sürede sona erecekti. 1501 yılı nisanında tahttan indirilen el-Adil Tumanbay'ın yerine el-Eşref Kansuh el-Gavri (1501-1516) geçirildi.⁴⁶¹ Memlûk tahtında yaşanan birkaç kısa süreli iktidardan sonra başa geçen El-Eşref Kansuh el-Gavri'nin saltanatı öncekilere nazaran biraz daha uzun sürecekti.

⁴⁵⁹ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, s.200.

⁴⁶⁰ Kazım Yaşar Koprıman, "Canbolat el-Eşrefi", **DİA**, İstanbul, 1993, C:VII, s.143-144.

⁴⁶¹ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kansuh el-Gavri", **DİA**, İstanbul, 2001, C:XXIV, s.314.

5.20. El-Mütevekkil Alallah Muhammed (1508-1517)

Muhammed b. Yakub kendisinden önceki halife el-Müstemsik Billah'ın oğludur. Muhammed b. Yakub 1508 yılında Sultan el-Eşref Kansuh el-Gavri tarafından *el-Mütevekkil Alallah* lakabıyla halife olarak atandı. Halife el-Mütevekkil yaklaşık dokuz yıl bu makamda kaldı. El-Mütevekkil Memlûk sultanlarından el-Eşref Kansuh el-Gavri (1501-1516) ve el-Eşref Tumanbay (1516-1517) dönemlerinde halifelik görevlerinde bulundu. Memlûk Devletinin Mercidabık ve Ridaniye savaşları sonucunda Osmanlılara yenilmesi üzerine Mısır'daki Memlûk devleti yıkıldı ve Abbasi halifesi el-Mütevekkil de İstanbul'a götürüldü. Böylece Mısır'daki Abbasi hilafeti dönemi sona ermiş oluyordu.

Halife el-Müstemsik Billah'ın 1508 yılında ölmesi üzerine Memlûk Sultanı el-Eşref Kansu tarafından hilafet makamına el-Müstemsik'in oğlu el-Mütevekkil Allallah (1508-1516) geçirildi.⁴⁶² Sultan el-Eşref Kansuh Gavri 1516 yılında Osmanlılar ile savaşmak için çıktığı seferde Halife el-Mütevekkil Alallah'ı da yanında götürmüştü. Mısır'daki Son Abbasi Halifesi el-Mütevekkil Alallah 1516 yılında yapılan ve Osmanlı Devletinin zaferi ile sonuçlanan Mercidabık savaşı sırasında Osmanlılar tarafından ele geçirildi.⁴⁶³ Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim Haleb'de görüştüğü esir Memlûk Halifesi el-Mütevekkil'e büyük bir hürmet ve alaka gösterdi.⁴⁶⁴

Halife el-Mütevekkil Alallah'ın Memlûk Sultanı El-Eşref Kansuh (1501-1516) tarafından pek fazla değer görmediği görülmektedir. Nitekim el-Eşref Kansuh el-Gavri Osmanlılara karşı savaşmak üzere çıktığı Mercidabık seferi hazırlıkları sırasında emirlere ve komutanlara bol para dağıtırken, Halife el-Mütevekkil Alallah'a (1508-1517) çok az bir miktar para vermişti. Sefer sırasında kendisine verilen para yetmeyince Halife el-Mütevekkil Alallah sıkıntı çekmiş ve Memlûk emirlerinden borç para almıştı.⁴⁶⁵

⁴⁶² Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, C:VII, s.170.

⁴⁶³ Cüneyt Kanat, "Tomanbay", *DİA*, İstanbul, 2012, C:XLI, s.236.

⁴⁶⁴ Feridun Emecen, "Selim I", *DİA*, İstanbul, 2009, C:XXXVI, s.407-414.

⁴⁶⁵ Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s.33.

Memlûk Sultanı el-Eşref Kansuh el-Gavri Mercidabık savaşında hayatını kaybedince 1516 yılında yerine Son Memlûk Sultanı olan El-Eşref Tumanbay (1516-1517) geçti. Son Memlûk Sultanının tahta çıkış töreni eksik bir şekilde yerine getirilebildi. Çünkü sultanlık alametlerinin bir kısmı Mercidabık savaşı sırasında Suriye’de kaybolmuştu. Ayrıca Halife el-Mütevekkil Alallah da Mercidabık’ta Osmanlıların eline geçmişti.⁴⁶⁶ Dolayısıyla Sultanın saltanatının halife tarafından onaylanması mümkün görünmüyordu. Bu karışık duruma çare olarak 1516 yılında yapılan törende Osmanlıların elinde esir olarak tutulan Halife el-Mütevekkil’in yerine o sırada Kahire’de olan halifenin yaşlı babası vekâlet etti ve Memlûk tahtına geçen el-Eşref Tumanbay’ı Sultan olarak ilan etti.⁴⁶⁷ Böylece yarım yamalak bir şekilde de olsa tören tamamlanmış oldu. Mercidabık Savaşından bir yıl sonra yapılacak Ridaniye savaşından sonra Osmanlıların eline geçen el-Eşref Tumanbay 1517 yılında idam edilecek böylece Memlûk Sultanlığı da tarihe karışacaktı.

Son Halife el-Mütevekkil Alallah 1517 yılında yapılan ve yine Osmanlı Devletinin zaferiyle sonuçlanan Ridaniye savaşından sonra Mısır’dan ayrılmak zorunda kalacaktı. Halife el-Mütevekkil Kahire’ye giren Osmanlılar tarafından, Sultan Tumanbay’ın çocukları, Mısır’ın ileri gelenleri, sanatkârları vs. ile birlikte İstanbul’a götürüldü.⁴⁶⁸ Böylece Osmanlılar Mısır’ı fethetmekle kalmamış oradaki önemli şahsiyetleri de kendi başkentine nakletmiştir.⁴⁶⁹

İstanbul’da kendisine iyi davranılan Halife el-Mütevekkil bir süre sonra devlet mallarını usulsüz olarak ele geçirdiği gerekçesiyle Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul’daki Yedikule zindanına hapsedildi.⁴⁷⁰ Yavuz’un ölümünden sonra başa geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından affedilerek hapisten çıkarılan ve kendisine maaş bağlanan el-Mütevekkil Alallah bir süre sonra Mısır’a dönmüş ve burada yaşamaya devam etmiştir. Son Memlûk Halifesi El-Mütevekkil Alallah 1543 yılında vefat etmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu**, s.203.

⁴⁶⁷ Kanat, “Tomanbay”, s.236.

⁴⁶⁸ Tekindağ, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, s.36;

⁴⁶⁹ Sobernheim, “Memlûkler”, s.691.

⁴⁷⁰ Sümer, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, s.696.

⁴⁷¹ Aktan, “Mısır’da Abbasi Halifeleri”, s.646.

6. MEMLÛK HÂKİMİYETİNİN SONU VE HİLAFETİN KAHİRE'DEN İSTANBUL'A NAKLİ

Sultan Kayıtbay'ın 1496 yılındaki ölümünden devletin yıkıldığı 1517 yılına kadar olan dönemde Memlûk Devleti iyice zayıflamıştı. 1498 yılında Portekizli Gemici Vasko de Gama'nın Ümit Burnu'nu keşfi ve buradan Hindistan'a ulaşması Mısır ekonomisine çok ağır bir darbe vurdu. Bu keşif ile Hindistan gelen baharatlar deniz yolu ile Avrupa'ya ulaşmaya başladı ve Mısır üzerinden geçen yola öldürücü bir darbe vurulmuş oldu.⁴⁷²

Osmanlı devletinin 1514 yılındaki Çaldıran Savaşında Safevilere son vermesi Memlûklar için de sonun başlangıcı oldu. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferi dönüşünde Memlûk Devleti'nin himayesindeki Maraş'taki Dulkadiroğulları Beyliğini ortadan kaldırdı. Böylece Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti arasında bir nevi tampon görevi gören bu beyliğe son verilmesi iki devlet arasında çatışmaların başlamasına zemin hazırlamıştı.⁴⁷³

1516 yılında Halep yakınlarındaki Mercidabık'ta Osmanlı ve Memlûk orduları karşılaştı. Her iki ordu da sayıca birbirine eşitti. İkindiye kadar devam eden savaşta Osmanlı ordusu Memlûklara karşı galip gelerek büyük bir zafer kazandı. Bu yenilgi üzerine Memlûk ordusu çok sayıda kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Zaferin ardından Yavuz Sultan Selim Halep'e girdi ve burada kendi adına hutbe okuttu.⁴⁷⁴ Ordusunun yenildiğini gören el-Eşref Kansuh el-Gavri rivayetlere göre kaçarken atından düşmüş ve ölmüştür.⁴⁷⁵

Mercidabık savaşında ölen Memlûk Sultanı el-Eşref Kansu el-Gavri'nin yerine el-Eşref Tumanbay sultan olarak geçti. El-Eşref Tumanbay Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a doğru hareket etmesi üzerine ordusunu süratle toparlamaya başladı. Yavuz Sultan Selim Mısır'a bir elçi heyeti göndererek el-Eşref Tumanbay'ın Osmanlı hâkimiyetini tanınması halinde seferden vazgeçileceğini ve Mısır'ın idaresini

⁴⁷² Lewis, **Tarihte Araplar**, s.193-194.

⁴⁷³ Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.528.

⁴⁷⁴ Feridun Emecen, "Mercidabık Muharebesi", **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.176.

⁴⁷⁵ es-Seyyid, "Kansuh el-Gavri", s.315.

kendisine bırakacağını bildirdi. Ancak Memlûklar bu teklife Osmanlı elçilerini öldürerek cevap verdiler. Artık savaş kaçınılmaz bir hal almıştı. 1517 yılında Kahire yakınlarındaki Ridaniye’de yapılan savaşta Osmanlı ordusu ikinci kez zafer kazandı. Zaferin ardında Kahire’ye giren Yavuz Sultan Selim son Memlûk Sultanı el-Eşref Tumanbay’ı yakalatarak idam ettirdi.⁴⁷⁶

Memlûk devleti 1517 yılında Osmanlılar tarafından yıkılacak, Mısır da Osmanlı devletinin yıkılış dönemine kadar imparatorluğun bir eyaleti haline gelecekti.⁴⁷⁷ Böylece hilafet doğal bir süreç içerisinde Osmanlıya intikal etmiş oluyordu. Ancak hilafetin Yavuz Sultan Selim’e devredilip, devredilmediği konusu hala tartışılmaktadır.⁴⁷⁸ Çünkü Yavuz Sultan Selim’in son Abbasi Halifesi el-Mütevekkil’den halifeliği devraldığına dair yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Dönemin çağdaş kaynaklarında halifeden bahsedilmemesi halifenin önemini epeyce yitirdiğini göstermektedir.⁴⁷⁹ Zaten Osmanlı Padişahları Mısır’ın fethinden önce de çoğu zaman *Halife* unvanını kullanmış ve kendilerini İslam dünyasının yegâne lideri ve hamisi saymışlardır.⁴⁸⁰

Hilafet kurumunun Osmanlılara geçmesi ile birlikte ilk kez Kureyş soyundan olmayan kimseler; yani Osmanlı padişahları hilafet kurumunu ele geçirmişlerdir.⁴⁸¹ Böylece yaklaşık dokuz asırdır Kureyş ailesine mensup kişilerin birbirlerinden devraldığı hilafet kurumu Osmanlı padişahlarına geçmiş oldu.⁴⁸² Yavuz Sultan Selim hilafetin tarihi merkezleri olan Arabistan, Suriye ve Mısır bölgelerini ele geçirerek İslam dünyasının koruyuculuğunu da üstlenmiş oluyordu.⁴⁸³ Yavuz Sultan Selim Mısır Memlûklarının kullandığı *Malik’ül Haremeyn* yani Haremeyn’in Sahibi unvanı yerine *Hadim’ül Haremeyn* yani Haremeyn’in Hizmetkârı unvanını kullanarak kutsal topraklara olan saygısını gösterdi.⁴⁸⁴

⁴⁷⁶ Feridun Emecen, “Ridaniye Savaşı”, **DİA**, İstanbul, 2008, C:XXXV, s.87-88.

⁴⁷⁷ Lewis, **Tarihte Araplar**, s.197.

⁴⁷⁸ Zettersteen, “Abbasiler”, s.19.

⁴⁷⁹ Sümer, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, s.695.

⁴⁸⁰ Osmanlı padişahlarının halife ünvanını kullandıklarına dair çeşitli örnekler için bkz. Sümer, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, s.696-698.

⁴⁸¹ Yıldırım, “Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği”, s.22.

⁴⁸² Sümer, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, s.676.

⁴⁸³ Muammer Gül, “İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı”, **Bellekten**, Ankara, 2006, C:LXX, S:259, s.860.

⁴⁸⁴ Duman, “İslam Halifeliği”, s.414.

SONUÇ

Hız. Muhammed vefat etmeden önce kendisinin yerine kimin gelmesi gerektiğini belirtmemiştir. Ayrıca gerek Kuran-ı Kerim'de gerekse de hadislerde bu konuya değinilmemiştir. Dolayısıyla bu durum Hilafetin dini bir karakteri olmakla birlikte daha çok dünyevi bir liderlik ve görev olduğunu göstermektedir. Zaten Hız. Peygamber hayatta iken bu mesele pek göz önünde bulundurulmamıştır. Hız. Muhammed de ömrünün son anında bile yerine birini vekil olarak bırakmamış, Müslümanların yönetilmesi işini yine Müslümanlara bırakarak vefat etmiştir. Hız. Peygamberin vefatının hemen ardından bu durumu açığa çıktı ve Müslümanlar ilk iş olarak hilafet meselesi ile uğraştılar. Halifenin seçilmesi için Sakifet'ü Beni Saide toplantısında da görüldüğü üzere hilafet tartışmalarında ilahi bir tartışmadan ziyade daha çok bir devlet başkanlığı seçimi esas alınmıştır. Ancak Hilafet meselesi daha sonraki dönemlerde Şiiiler tarafından ilahi bir mesele olarak algılanacak ve şiddetle tartışılacaktır.

Hız. Muhammed'in vefatından hemen sonra Müslüman ileri gelenleri kendi aralarında yaptıkları tartışmalar neticesinde Hız. Ebu Bekir'i ilk halife olarak seçmişlerdi. Böylece İslam Tarihinin Peygamber Dönemi sona ermiş ve Hilafet Dönemi başlamıştır. *Halife* adı verilen bu liderler Hız. Muhammed'in vekili olarak İslam devletini yönetmeye başladılar. Halife seçimleri ve mücadeleleri Hız. Ebu Bekir'den sonraki diğer iki halife Hız. Ömer ve Hız. Osman döneminde de pek şiddetli olmamıştır. Ancak son Raşid Halife Hız. Ali'nin altı yıllık halifelik dönemi tamamen Hilafet mücadelesi, iç muhalefet ve savaşlarla geçmiştir. Bu dönemde İslam devletinin fetihleri durmuş ve Müslümanlar birbirleri ile iktidar mücadelelerine girişmişlerdir. Hız. Ali dönemindeki bu kargaşa sadece İslam devletine değil Hilafet Kurumuna da ciddi bir zarar vermiştir. Nitekim İslam tarihçileri Hız. Ali'nin hilafetinin sona ermesi ile birlikte biten dönemi sonrakilerden ayırarak bu döneme *Dört Halife dönemi* veya *Hûlefa-i Raşidin* yani doğruluk üzerinde olan halifeler dönemi adı vermişlerdir.

Dört Halife döneminde halife seçimlerinde belirli bir sistem yoktu. İlk halife Hz. Ebu Bekir Müslüman ileri gelenleri tarafından Beni Saide toplantısında halife seçilmişti. İkinci Halife Hz. Ömer ise Hz. Ebu Bekir tarafından halife olarak belirlenmişti. Hz. Ömer ölmeden önce bir Şura heyeti oluşturarak halife seçimlerine yeni ve farklı bir boyut kazandırdı. Cennetle müjdelenen sahabelerden oluşan Şura heyeti tarafından üçüncü halife olarak Hz. Osman seçildi. Dördüncü Halife Hz. Ali ise Hz. Osman'ın katillerinin baskı altında tuttuğu Medine halkını kurtarmak ve daha fazla Müslüman kanı dökülmesini önlemek için istemeden de olsa halife olmayı yine Müslümanların ısrarları üzerine kabul etti.

İlk dört halife döneminde her ne kadar halife seçimlerinde gruplaşmaların ve şiddetli muhalefet ve tartışmaların yaşandığı görülse de sonuç itibariyle halife seçilenler daha çok Müslüman toplumunun seçimi veya uygun görmesi ile başa geliyorlardı. Hilafet seçimlerinde istişare ve uzlaşa en temel dayanak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Dört Halife döneminden sonra bu durumun farklı bir boyuta taşındığını görmekteyiz. Dördüncü halife Hz. Ali'nin halifeliğini tanımayan Muaviye onunla mücadele etmiş ve kendisini Şam'da halife olarak ilan etmiştir. Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra oğlu Hz. Hasan da Muaviye ile mücadele ettiyse de başarılı olamamış ve nihayetinde Muaviye'nin halifeliğini kabul etmişti. Muaviye'nin bu mücadelelerinden sonra Emevilere geçen halifeliğin Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi ile seçim usulünden saltanat usulüne dönüştüğü görülmektedir. Böylece halifelik Emevi hükümdarlığı ile birleştirilmiş oluyordu. Emevi halifelerinin başlattığı saltanat sistemi halefleri tarafından da benimsenmiştir. Nitekim bu durum halifelik kurumunun sonuna kadar devam etmiştir.

Halifelik, yedinci yüzyılda ortaya çıktığı dönemde Hz. Muhammed'den sonra oluşan siyasi ve dini boşluğu doldurmaya çalışan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam devletinin siyasi ve dini liderliğini üstlenen halifeler, Dört Halife döneminde Hz. Muhammed'in takipçisi ve vekili olarak ümmet idaresinin başına gelmiş, halk ile iç içe geçmiş ve gösterişten uzak bir vaziyette yöneticilik yapıyorlardı. Ancak bu durum Dört Halife dönemi ile sınırlı kalacaktı. Emeviler ve özellikle de Abbasiler ile birlikte halifeler hükümdar gibi davranmaya, protokol kaideleri ve bürokrasi kisvesine bürünmeye başladılar.

Emeviler döneminde yoğun bir Arap milliyetçiliği uygulandığını görmekteyiz. Emeviler Arapları diğer ırklardan üstün tutmuş ve bu durum İslam'a geçişleri yavaşlatmıştır. Emevileri yıkarak başa gelen Abbasiler Emevilerin milliyetçi politikasını da ortadan kaldırmıştır. Abbasileri hoşgörülü ve eşitlikçi politikası İslam'a geçişi hızlandırmıştır. Ancak İslam dinine geçişlerin hızlanması Abbasi devletinin otoritesini de zayıflatacaktır. Özellikler Türklerin yoğun bir şekilde İslam dinine geçişi ile birlikte Abbasiler XI. Yüzyıldan itibaren Büyük Selçuklu Sultanlarının siyasi otoritelerini tanımak zorunda kalacaklardı.

İslam halifeleri devletin hem dini hem de siyasi otoritesini elinde bulunduruyordu. Halifelerin bu otoriteleri Abbasilerin zayıflaması ile birlikte güç kaybetmeye başlamıştı. Abbasilerin son döneminde *Tavaif-i Müluk* adı verilen küçük devletler Abbasilerden ayrılmaya ve bağımsız olmaya başlıyorlardı. Abbasi halifelerinin İslam dünyasındaki otoriteleri Moğolların Bağdat'ı işgali ile birlikte yıkılmış oluyordu. Abbasilerin başkenti olan Bağdat'ı yakıp yıkan Moğollar yaklaşık beş yüz yıl boyunca varlığını sürdüren Abbasi Devletini ve hilafet kurumunu tarihten sildiler (1258). Moğolların bu işgali sonucunda İslam dünyası için kısa süreli bir fetret devri baş gösterecekti.

Moğolların Bağdat'ı işgalinden sonra Hilafet Kurumu yaklaşık üç yıllık bir kesintiye uğradı. Bu duruma son verecek olan kişi Mısır'da dikkate değer bir nüfuzun sahibi olan Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars oldu. 1260 yılında Ayn-ı Calut savaşında Moğolları yenen Memlûklar İslam dünyasında önemli bir yer edinmeye başlamıştı. Moğollara tattırdığı bu ağır yenilgiden sonra Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars Moğolların ortadan kaldırdığı hilafet kurumunu Mısır'da yeniden canlandırmak için harekete geçti. Sultan ez-Zahir Baybars Moğolların Bağdat işgalinden kaçmayı başararak Suriye bölgesine geçmiş olan Abbasi hanedan üyesi Ahmed b. Zahir'i Kahire'ye davet ederek onu halife ilan etti. Böylece Bağdat'ın işgalinden sonra yıkılmış olan Abbasi halifeliği Memlûkların himayesi altında Mısır'da yeniden kuruldu; ancak bu kez diğerlerinden çok farklı bir durum ortaya çıkmıştı. Halife artık siyasi bir lider değil; hemen hemen tüm siyasi yetkileri elinden alınmış, Memlûk Sultanına bağlı olan dini bir liderdi.

Emeviler döneminden beri uygulanmaya devam eden halifeliğin babadan oğla geçmesi yani saltanat usulü Memlûklar döneminde de birkaç istisna hariç olmak üzere aynı şekilde uygulanmıştır. Mısır Memlûkları döneminde de görevdeki halife vefat ettiğinde veyahut Memlûk sultanları tarafından görevinden alındığında yerine çoğunlukla oğlu geçiyordu. Bu usul Memlûklar döneminin sonuna kadar varlığını devam ettirebilmiştir.

Mısır'daki ilk Abbasi halifesi olan el-Mustansır'ın Kahire'ye gelişi Memlûk Sultanı ez-Zahir Baybars, devlet ileri gelenleri ve bütün halk tarafından büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanmıştı. El-Mustansır Sultan ez-Zahir Baybars tarafından görkemli bir törenle İslam dünyasının yeni halifesi olarak ilan edilmişti. Memluk Sultanı ez-Zahir Baybars Mısır'a taşıdığı hilafet kurumuna ve halifeye epey önem göstermiştir. Bu durum Memlûkların İslam dünyasında da epey itibar görmesini sağlamıştı. Ancak ilk halifenin göreve gelişinde ortaya çıkan bu görkemli tören ikinci halife el-Hâkim döneminde ilkine göre biraz daha sönük geçmiştir. Her yeni halifenin başa geçişinde uygulanan bu törenler diğer halifeler döneminde giderek daha da sönük geçmeye ve ihtişamını kaybetmeye başlamıştır.

Moğolların Abbasi devletine son vermesi ile birlikte Memlûk Devleti'nin himayesine geçen hilafet kurumu siyasal gücünü kaybetti. Ortaya çıkışından Memlûk dönemine kadar İslam devlet başkanı olarak görmeye alışık olduğumuz halifeyi artık Memlûk sultanlarının gölgesi altında otoriteden, güçten ve daha nice yetkiden yoksun bir vaziyette görmekteyiz. Mısır'daki halifeler içte bu durumda olsalar da dış siyasette hala etkili görünüyorlardı. Öyle ki diğer İslam devletlerinin hükümdarları başa geçtiklerinde Mısır'daki Abbasi halifelerinden menşur talep etmeye devam ediyorlardı. Ancak Memluk himayesi altındaki halife artık İslam dünyasının asli lideri gibi görünse de Mısır'da sadece sembolik bir liderdi ve bu durum devletin yıkılışına kadar devam edecekti.

Memlûk iktidarı döneminde halife devlet işlerine pek karışmıyor çoğunlukla günlerini devletin ileri gelenlerinin düzenlediği ziyafet ve toplantılarda geçiriyordu. Ortaçağ İslam devletlerinde bir hükümdarın saltanatının diğer devletler tarafından kabulü ve itibar görmesi için halifenin onayı gerekiyordu. Bu nedenle başa geçen Memlûk sultanları halife tarafından sultan olarak ilan ediliyorlar ve halifenin

onayıyla göreve başlamış oluyordu. Halifeler yeni bir sultan başa geçtiğinde yapılan törende ilk iş olarak sultana biat edip devlet yönetimini ona teslim ediyorlardı. Bu uygulama zamanla değişmeye başlamıştır. 1389 yılında Memlûk Sultanı es-Salih Hacı tekrar tahta çıktığında daha önce sadece halifeden alınan biatı bu kez halife ve kadılardan birlikte aldı. Böylece halifeler kadıların seviyesine indirilmiş oldu.

Memlûklar halifeyi kendi nüfuz ve korumaları altına almakla İslam dünyasında haklı bir saygınlığın da sahibi oldular. Her ne kadar halifeyi Mısır'a getiren Baybars ilk halifeye karşı saygıda kusur etmemişse de bu durum hep aynı kalmamış ve Baybars'tan sonra gelen Memlûk Sultanları halifeye karşı her zaman aynı saygıyı göstermemişlerdir. Nitekim Memlûk Sultanların halifelere karşı keyfi tutumları göz ardı edilmemelidir. Sultanların keyfi tutumları bazı dönemlerde aşırıya kaçmış ve devrin halifeleri sultanlar tarafından cezalandırılmış veyahut sürgüne gönderilmiştir. Bu anlayışın sebebi de şüphesiz Memlûk Sultanlarının halifeleri kendine bağlı bir memur olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Mesela 1335 yılında Sultan en-Nasır Muhammed devrin halifesi el-Müstekfi ile yaşadığı geçimsizlik sonucunda halifeyi önce hapse attırmış sonra da sürgüne göndermiştir. Yine 1383 yılında Sultan ez-Zahir Berkuk kendisine karşı düzenlenen bir suikasta devrin halifesi el-Mütevekkil'in de karıştığını öğrenince onu öldürmek istemiş; ancak kadılardan fetva alamayınca onu hapsedirmişti. Yine 1455 yılında Sultan el-Eşref İnal kendisine karşı yapılan bir isyana halife el-Kaim'in karıştığını öğrenince halifeyi hapsedirmişti. Yine 1484 yılında Sultan el-Eşref Kayıtbay sarayda çıkan bir yangından devrin halifesi el-Mütevekkil'i sorumlu tutmuş ve halifeyi kaleden kovmuştu. Bütün bu örnekler Memlûk sultanlarının halifeleri yaptıklarından dolayı cezalandırmaktan hiç de geri durmadıklarının kanıtıdır. Hatta bazı dönemlerde sadece Sultanlar değil de devletin ileri gelenleri bile halifeleri cezalandırabilmişlerdir. Mesela Sultan el-Mansur Ali döneminin güçlü emirlerinden olan İnebek halife el-Mütevekkil'e hakaret etmiş ve onu görevden almıştı.

Moğol istilasından sonra yıkılan Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden kuran Baybars'ın amacı şüphesiz iktidarını meşrulaştırmak ve İslam dünyasındaki bu önemli kurumu bünyesine katarak ondan faydalanmaktı. Memlûklar bu politikalarında başarılı olmuşlar ve Ortaçağ İslam dünyasında takdir toplamışlardır.

Nitekim Memlûk döneminin sonuna kadar da görülmektedir ki Mısır'daki halife Memlûkların İslam dünyasındaki itibarını arttırması için devlet yönetimine göstermelik olarak katılmış bir şahıstır. Halifeyi devlet idaresindeki sıradan bir memur olarak gören sultanlar halifelerin bütün yetkilerini şeklen kullandırmışlardır. Kahire'deki Abbasi halifelerinin İslam dünyasındaki itibarları hala devam etmektedir; ancak Kahire şehrinde halifenin çoğu Memlûk Sultanı nezdinde hiçbir itibarı kalmamıştır.

Selefleri kadar şanslı olamayan Kahire halifeleri Memlûk Sultanlarının insafına kalmışlardır. Memlûk Sultanları istedikleri zaman halifeleri görevlendirmiş; istediklerinde de azletmişlerdir. Abbasi halifeleri Bağdat'ta atama, azletme gibi yetkilere sahipken, Kahire'deki halifeler bu haktan da mahrum kalmışlardır. Halifeler Memlûk sultanlarının gölgesi altında en yüksek din görevlisi olarak görev yapmışlardır. Fakat en yüksek din görevlisi olma özelliği onların otoritelerini arttırmamıştır. Çünkü halifeler din görevlilerini atama yetkisini bile kullanamamıştır. Halife ancak kendisine bağlı olan birkaç memuru atayabilme yetkisine sahip olabilmisti.

Halifeler Mısır'da sadece siyasi yetkilerini değil ekonomik güçlerini de kaybetmişlerdi. Halifenin tek gelir kaynağı Memlûk Sultanydı; yani sultan halifeye ne verirse halife onunla yetinmek zorunda kalıyordu. Bazı Sultanlar döneminde halifenin ödenekleri arttırılmış ve ekonomik anlamda rahat etmişlerdir. Ancak bazı dönemlerde de Memlûk Sultanları halifelere ayırdıkları ödenekleri kısmış ve halifeler ekonomik sıkıntılar yaşamışlardı. Mesela 1516 yılında Kansu el-Gavri Mercidabık seferi için emirlerine bolca para dağıtmasına rağmen devrin halifesi el-Mütevekkil'e az bir para vermiş ve onu beraberinde sefere götürmüştü. Sefer sırasında halifenin parası bitince çaresiz olarak emirlerden borç para almıştı.

Memlûklar tarafından Mısır'da yeniden ihdas edilen Abbasi hilafetinin güçlü ve otoriteye sahip olması beklenemezdi. Çünkü Abbasi Devleti ve hilafet kurumu 1258 yılında Moğolların Bağdat işgali sonucunda tarihten silinmişti. Abbasi hanedan üyelerinin çoğu Moğollar tarafından öldürülmüş, geriye kalanlar da kaçıp saklanmıştı. Memlûklar Abbasi halifeliğini Mısır'da yeniden canlandırdıklarında Abbasi ailesinden geriye kalanları da kendi korumaları altına almışlardı. Dolayısıyla

kendilerine kucak açan Memlûklara karşı Abbasi halifelerinin tek başlarına iktidar mücadelelerine girişmesi pek mümkün değildi.

Osmanlı devleti Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde güney sınırında genişleme politikasını benimsemiş ve Osmanlı ordusu 1516 yılında Mısır Seferine çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) savaşları ile Mısır'ı ele geçirip, Memlûk devletini ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devletinin Memlûk Devletini Yıkması ile birlikte son Abbasi Halifesi el-Mütevekkil Osmanlıların eline geçmiştir. Bu dönemde dünyanın önemli ve güçlü devletlerinden bir olan Osmanlı Devleti Hilafet Kurumunu önemsememiş ve Mısır'daki Abbasi Hilafeti sessiz sedasız ortadan kaybolmuştur.

Memlûklara son veren Osmanlı devletinin hükümdarları zaten kendi çağlarının en büyük hükümdarları olduğundan halifenin gücünden yararlanmaya ihtiyaç duymamışlardır. Ayrıca halifeliğin ele geçirilmesinden önce de Osmanlı Padişahları çoğu zaman *halife* unvanını kullanmışlardır. Yine de halife unvanı Osmanlı devletinin son dönemine kadar padişahların unvanları arasında yerini korumaya devam edecektir.

Osmanlı Devletinin sonuna kadar varlığını devam ettirebilen Hilafet Kurumu Cumhuriyet Döneminde tartışmaların odağı olmuştur. Yeni Türk devleti millet egemenliğini esas alan bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanması üzerine önce hilafet ve saltanat birbirinden ayrılarak 1922'de Osmanlı Saltanatı kaldırılmıştır. Bu durum hilafetin de kaldıracağının göstergesi olmuştu. Son Osmanlı Padişahı Vahdettin İngiltere'ye sığınınca, TBMM İngiltere'nin halifenin dini gücünü kullanmasına engel olmak için Abdülmecit Efendi'yi halife olarak ilan etti. Meclis yeni halifeden saltanatı hatırlatacak davranışlarda bulunmamasını istediye de Halife Abdülmecit bir süre sonra Padişah gibi davranmaya başladı bunun neticesinde saltanatın kaldırılmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra 3 Mart 1924 Tarihinde Halifelik de kaldırılmış ve Hilafet kurumunun varlığı sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- AĞIR, Abdullah Mesut, “Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyf ed-Din Çakmak Dönemi (1438-1453)”, Basılmamış Doktora Tezi, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2010
- AĞIR, Abdullah Mesut, “Memlûk Sultanların Gölgesi Altında Hilafet Kurumu”, **GAÜSBD**, Gaziantep, 2011, C:X, S:2, s.637-651
- AĞIR, Abdullah Mesut, “Memlûklarda Asabiye”, **MĞÜSBED (İLKE)**, Muğla, 2008, S:21, s.1-16
- AKKOR, Mustafa, “Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafetin İlgası”, **History Studies**, Samsun, 2012, C:IV/1, s.15-28
- AKSOY, Numan Durak, “Tarihsel Bakımdan Halifelik”, **Hikmet Yurdu**, 2009, Y:2, S:3, s.215-226
- AKSU, Ali, “Emevilerin Abbasiler Tarafından Soykırıma Uğratılması ve Ebu’l-Abbas’ın Bu Soykırımdaki Rolü”, **CÜİFD**, Sivas, 2000, S:4, s.259-268
- AKTAN, Ali, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, **Bellekten**, Ankara, 1999, C:LXIII, S:237, s.411-452
- AKTAN, Ali, “Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü”, **ATAÜİFD**, Erzurum, 1990, S:9, s.270-279
- AKTAN, Ali, “Mısır’da Abbasi Halifeleri”, **Bellekten**, Ankara, 1991, C:LV, S:214, s.613-652
- AKTAN, Ali, “Sultan Kutuz ve Aynu Calut zaferi”, **ATAÜİFD**, Erzurum, 1991, S:10, s.181-201
- ALTINDAĞ, Şinasi, “Tolunlular”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:XII/I, s.430-439
- APAK, Adem, “Hz. Osman Dönemi Fetihleri”, **UÜİFD**, Bursa, 2000, C:IX, S:9, s.437-446

- APAK, Adem, “Hz. Osman’ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2005, S:4, s. 157-170
- APAK, Adem, “Hz. Osman’ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”, **UÜİFD**, Bursa, 1998, C:VII, S:7, s.487-521
- ARNOLD, Thomas Walker, “Halife”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:V/I
- ARSLANTAŞ, Yüksel, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, **Bulleten**, Ankara, 2003, C:LXVII, S:250, s.781-799
- ATALAN, Mehmet, “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, **FÜİFD**, Elazığ, 2004, C:IX, s.55-68
- AVCI, Casim, “Hilafet”, **DİA**, İstanbul, 1998, C:XVII, s.539-546
- AYALON, David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Çev. Samira Kortantamer), **EÜTİD**, İzmir, 1989, C:IV, s.211-247
- AYALON, David, “Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri: İslâm Âlemi İle Hıristiyan Avrupa Arasındaki Mücâdelenin Bir Safhası”, (Çev. Salih Özbaran), **İÜEFTD**, İstanbul, 1971, S:25, s.39-50
- AYAR, Kenan, “Hâricîlerin Hz. Ali’den Ayrılış Süreci”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun, 2008, C:VIII, S:1, s.45-88
- AYAZ, Fatih Yahya, “Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)”, **SAÜİFD**, Sakarya, 2007, S:15, s.1-32
- AYAZ, Fatih Yahya, “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu”, **ÇÜİFD**, Adana, 2007, C:VII, S:1, s. 45-94
- AYCAN, İrfan, “Emeviler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)”, **AÜİFD**, Ankara, 2000, C:XLI1, s.99-115
- AYCAN, İrfan, “Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri”, **AÜİFD**, Ankara, 1999, C:XXXIX, s.147-174

- AYCAN, İrfan, “Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 1990, C:IV, S:2, s. 130-145
- AZİMLİ, Mehmet, “Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)”, **DÜİFD**, Diyarbakır, 2002, C:IV, S:2, s. 29-47
- AZİMLİ, Mehmet, **Halifelik Tarihine Giriş (Başlangıçtan IX. Asra Kadar)**, Öykü Kitabevi, Konya, 2005
- AZİMLİ, Mehmet, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun, 2007, C:VII, S:1, s.35-59
- AZİMLİ, Mehmet, “İlk Şii Halifesi Ubeydullah el-Mehdi ve Fatımi Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **DÜİFD**, Diyarbakır, 2005, C:VII S:1, s.59-73
- AZİMLİ, Mehmet, “Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şîh Hanedan: Büveyhîler”, **DÜİFD**, Diyarbakır, 2005, C:VII, S:2, s. 19-32
- BALCI, İsrail, “Hz. Ebu Bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare”, **OMÜİFD**, Samsun, 1999, S:11, s. 185-215
- BECKER, C. H, “Eyyûbiler”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:IV, s.424-429
- BECKER, C. H, “İhşidiler”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:V/II, s.945
- BOYACIOĞLU, Ramazan, “Hz. Muhammed’in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer’in Tavrı ve Halife Seçimi”, **CÜİFD**, Sivas, 2002, C:VI, S:1, s. 85-92
- BROCKELMANN, Carl, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, (Çev. Neş’et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964
- BUHL, F, “Ebu Bekir”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:IV, s.12-14
- BULUT, Halil İbrahim, “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları”, **Usûl İslam Araştırmaları Dergisi**, 2009, S:11, s.41-54.

- CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002
- CRONE P. - M. Hinds, “Halifetullah”, (Çev. Mehmet Azimli-Ali Akay), **DÜİFD**, Diyarbakır, 2007, C:IX, S:2, s.167-188
- ÇAĞATAY, Neşet, “Fatımîler Devleti’nin Kuruluşu ve Akideleri”, **AÜİFD**, Ankara, 1958, C:VII, S:1, s63-77
- ÇAĞATAY, Neşet-ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985
- ÇETİN, Altan, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2003, C:VII, S:2, s.219-235
- ÇETİN, Altan, “Memlûk Sultanlarının İn’am ve İhsânlarına Dâir”, **EKEV Akademi Dergisi**, Erzurum, 2006, C:X, S:26, s.101-114
- ÇUBUKÇU, Asri, “Çakmak el-Melikü’z-Zahir”, **DİA**, İstanbul, 1993, C.VIII, s.192-193
- ÇUBUKÇU, Asri, “Ferec”, **DİA**, İstanbul, 1995, C:XII, s.370-371
- ÇUBUKÇU, Asri, “Laçın”, **DİA**, Ankara, 2003, C:XXVII, s.39-40
- DELİCE, Ali, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **CÜİFD**, Sivas, 1999, S:3, s.299-320
- DEMİRCAN, Adnan, “Ali b. Ebî Tâlib’i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine”, **İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İSTEM)**, 2005, Y:3, S:6, s.51-58
- DEMİRCAN, Adnan, “Hz. Hasan ve Halifelîği”, **HRÜİFD**, Şanlıurfa, 1995, S:1, s.81-109
- DEMİREL, Harun Reşit, “Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihî Bilgiler Işığında)”, **YYÜİFD**, Van, 2000, S:3, s. 123-148

- DEMİRKENT, Işın, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:VI, s.651-668
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001
- DUMAN, Ali, “İslam Halifeliği”, **Hikmet Yurdu**, 2010, Y:3, S:5, s.409-415
- ED-DİMAŞKÎ, Muhammed b. Salih, **Peygamber Külliyyatı**, (Çev. Hüseyin Kaya), Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2006
- EL-MAVERDÎ, Ebu'l Hasan, **El-Ahkâmü's-Sultâniye: İslâmda Hilafet ve Devlet Hukuku**, (Çev. Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976
- EL-BUTÎ, Muhammed Said Ramazan, **Fıkhu's Siyre**, Çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, İslami Edebiyat Yayınları, İstanbul, 2002
- EL-CAHİZ, “Emevi İdaresi Üstüne”, (Çev. Yüksel Macit), **Hikmet Yurdu**, 2008, Y:1, S:2, s.225-244
- EMECEN, Feridun, “Mercidabık Muharebesi”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.174-176.
- EMECEN, Feridun, “Ridaniye Savaşı”, **DİA**, İstanbul, 2008, C:XXXV, s.87-88.
- EMECEN, Feridun, “Selim I”, **DİA**, İstanbul, 2009, C:XXXVI, s.407-414
- EN-NEBHAN, Muhammed Faruk, **İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, (Çev. Servet Armağan), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980
- ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, “Kansuh el-Gavri”, **DİA**, İstanbul, 2001, C:XXIV, s.314-316
- ES-SUYUTÎ, Celaleddin, **Cami'üs Sağir**, (Çev. İsmail Mutlu-Şaban Döğen-Abdulaziz Hatip), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2008
- FÂRUK, Umer Fevzi, “Türkler ve Abbasî Hilafeti İkinci Abbasî Asrına Yeni Bir Bakış”, (Çev. Sait Uylaş), **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2005, Y:5, S:16, s.101-110

- FAYDA, Mustafa, "Ebu Bekir", **DİA**, İstanbul, 1994, C:X, s.101-108
- FAYDA, Mustafa, "Ömer", **DİA**, İstanbul, 2007, C:XXXIV, s.44-51
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, "Alevilik ve Yeni Anayasa", **İÜHFD**, Malatya, 2013, C:IV, S:1, s.1-34
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Ali b. Ebu Talib", **DİA**, İstanbul, 1989, C:II, s.371-374
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", **AÜİFD**, C:XX, Ankara, 1975, s.219-247
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "İslam Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tetkik)", **AÜİFD**, Ankara, 1983, C:XXVI, s.353-370
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", **AÜİFİED**, Ankara, 1980, S:4, s.115-131.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Sakife Olayı ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçimi", **İslam Medeniyeti Mecmuası**, İstanbul, 1982, C:V, S:3, s.7-27
- GENÇ, Süleyman, "Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı", **DEÜİFD**, İzmir, 2007, C:XXVI, s.121-150
- GÖKHAN, İlyas, "El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhranlar (1422-1438)", **EÜTİD**, İzmir, 2008, C:XXIII, S:I, s.91-136
- GÜL, Muammer, "İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı", **Belleten**, Ankara, 2006, C:LXX, S:259, s.845-866
- GÜZEL, Ahmet, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'nde Halifelerin Halkla İlişkileri", **İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İSTEM)**, 2005, Y:3, S:6, s. 245-264

- HASAN, İbrahim Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, (Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996, C:I,III,V
- HATİPOĞLU, Mehmed Said, “İslâm’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, **AÜİFD**, Ankara, 1978, C:XXIII, s.121-213
- HEYET, **Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998
- HEYKEL, Muhammed, **Hazreti Muhammed Mustafa**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985
- HİTTİ, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev.Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989
- HİZMETLİ, Sabri, “Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, **AÜİFD**, Ankara, 1999, C:XXXIX, s.27-54
- HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006
- HOLT, Peter Malcolm, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu**, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999
- HOLT, Peter Malcolm, “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”, (Çev. Samira Kortantamer), **Bellefen**, Ankara, 1988, C:LII, S:202, s.227-246
- HUART, CL, “Ali”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:I, s.306-310
- HUMPREYS, R. Stephen, “XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlûkler ve Latin Doğu”, (Çev. Mustafa Kılıç), **CÜİFD**, Sivas, 2007, C:XI, S:1, s.359-378
- HURÇ, Ramazan, “Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halifenin Seçim Sistemi”, **FÜSBD**, Elazığ, 2003, C:XII, S:1, s.389-418
- İBN HALDUN, **Mukaddime**, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul, 1989,
- İBN HİŞAM, **es-Siret’ün Nebeviyye**, (Çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971

- İBN KESİR, **El-Bidaye ve'n Nihaye: Büyük İslam Tarihi**, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994
- İBNÜ'L ESİR, **El-Kamil fi't Tarih Tercümesi: İslam Tarihi**, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Bahar Yayınları, İstanbul, 1985
- İNALCIK, Halil, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995
- İNALCIK, Halil, "Mehmed II", **DİA**, Ankara, 2003, C:XXVIII, s.395-407
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Selçuklular", **İA**, Eskişehir, 2001, C:X, s.353-416
- KANAT, Cüneyt, "Bahri Memlûklar Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars el-Çaşnıgir (1309-1310)", **EÜTİD**, İzmir, 1998, C:XIII, s.97-119
- KANAT, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", **EÜTİD**, İzmir, 2001, C:XVI, s.31-45
- KANAT, Cüneyt, "Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü", **EÜTİD**, İzmir, 2007, C:XXII, S:I, s.53-62
- KANAT, Cüneyt, "Tomanbay", **DİA**, İstanbul, 2012, C:XLI, s.236-237
- KAPAR, M. Ali, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması", **SÜİFD**, Konya, 1997, S:7, s.67-80
- KASIM, Kasım Abduh, "Muhammed b. Kalavun", **DİA**, İstanbul, 2005, C:XXX, s.547-548
- KAYAOĞLU, İsmet, "Halifelik", **AÜİFİED**, Ankara, 1980, S:4, s.133-149
- KAYAOĞLU, İsmet, **İslam Kurumları Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985
- KILIÇ, Muharrem, "Türk Hukuk Tarihinde Devlet Teorisinin Mezhep Doktrini Çerçevesinde Temellendirimi", **SDÜSBED**, Isparta, 2009, S:9, s.115-129

- KILIÇ, Mustafa, “Eyyubi-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk yönetimine karşı Mısır’da Arapların İsyanı”, **CÜİFD**, Sivas, 2001, C:V, S:2, s.427-437
- KILIÇ, Mustafa, “Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri”, **CÜİFD**, Sivas, 2010, C:XIV/1, s.133-171
- KILIÇ, Ünal, “Kufelilerin Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, **CÜİFD**, Sivas, 2002, C:VI, S:2, s. 239-260
- KILIÇ, Ünal, “Hz. Ali’nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları”, **CÜİFD**, Sivas, 2008, C:XII, S:2, s. 121-140
- KIZILTOPRAK, Süleyman, “Memluk”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.87-90
- KIZILTOPRAK, Süleyman, “Memlûk Sistemi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.320-336
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Barsbay”, **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.84-85
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Baybars”, **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.221-223
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Baybars II”, **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.224.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Burciyye”, **DİA**, İstanbul, 1992, C:VI, s.419-420
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Canbolat el-Eşrefi”, **DİA**, İstanbul, 1993, C:VII, s.143-144
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “İhşidiler”, **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.181-221
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Mısır Memlûkleri”, **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.433-543
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, **Mısır Memlûkleri Tarihi: Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdi Devri (1412-1421)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Tolunoğulları”, **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.55-79
- KORTANTAMER, Samira, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993
- KORTANTAMER, Samira, “Memlûk Toplumunda Kadın”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.406-412
- KORTANTAMER, Samira, “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, **EÜTİD**, İzmir, 1984, C:II, s.27-45
- KORTANTAMER, Samira, “Şecer ud-Durr'un İntikamı”, **Acta Turcica**, 2011, Y:3, S:1/2, s.212-218
- KÖKSAL, İsmail, “İslam Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlığı Seçim Şekilleri ve Şer'i Tahlili”, **FÜİFD**, Elazığ, 2006, C:XI, S:1, s.25-36
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Baybars I”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:II, s.357-363
- LAMMENS, H, “Muaviye”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:IX, s.438-444
- LEWİS, Bernard, **Ortadoğu**, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006
- LEWİS, Bernard, **Tarihte Araplar**, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979
- LİTTLE, Donald P., “Memlûklarda Din”, (Çev.Efe Durmuş), **History Studies**, Samsun, 2012, Enver Konukçu Armağanı, s.471-482
- MANTRAN, Robert, **İslam'ın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, (Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981
- MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhiler”, **DİA**, İstanbul, 1988, C:VI, s.496-500
- MERÇİL, Erdoğan, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:IV, s.597-633

- ONAT, Hasan, “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)”, **AÜİFD**, Ankara, 1997, C:XXXVI, s.79-117
- ÖZ, Şaban, “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi –İbn Sad Özelinde-” , **Hikmet Yurdu**, 2009, Y:2, S:3, s.275-286
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Aynıcalud Savaşı”, **DİA**, İstanbul, 1991, C:IV, s.275-276
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Halil b. Kalavun”, **DİA**, İstanbul, 1997, C:XV, s.319-320.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hasan b. Muhammed b. Kalavun”, **DİA**, İstanbul, 1997, C:XVI, s.332-333
- ÖZBEK, Süleyman, “El-Melik'üz-Zahir Rüknu'd-Din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti”, **EÜTİD**, İzmir, 1999, C:IX, s.289-307
- ÖZBEK, Süleyman, “Yakındoğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calut”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.127-133
- ÖZCAN, Abdulkadir, “Hoşkadem”, **DİA**, İstanbul, 1998 C:XVIII, s.249-250
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Endülüs”, **DİA**, İstanbul, 1995, C:XI, s.211-225
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Endülüs’ün Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, **AÜİFD**, Ankara, 1997, C:XXXVI, S:1, s.233-254
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, **SÜTAD**, Konya, 2008, S:24, s.315-367
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin Köle Olup Olmadığı Meselesi”, **SÜTAD**, Konya, 2005, S:18, s.211-230
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “İhşidiler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.39-59
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “Tolunoğulları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C:V, s.15-38

- ÖZTUNA, Yılmaz, **İslam Devletleri: Devletler ve Hanedanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989
- ROUX, Jean-Paul, **Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007
- RUNCIMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987,
- SANTI, Paul, "İslamın Başlangıcında Belli Başlı Siyasi ve Felsefi Akımlar", (Çev: M. Sait Yazıcıoğlu), **AÜİFD**, Ankara, 1982, S:5, s.320-330
- SARIÇAM, İbrahim, "Emevilerin Fatımilere Karşı Bir İktidar Denemesi", **AÜİFD**, Ankara, 1996, C:XXXV, S:1, s.309-320
- SELİM, Mahmud Rızk, "İkinci Abbasi Halifeliği", (Çev. Ali Aktan), **ATAÜİFD**, Erzurum, 1990, S:9, s.357-368
- SEYYİD, Eymen Fuad, "Fâtımiler", **DİA**, İstanbul, 1995, C:XII, s.228-232
- SİVASİ, Şemsüddin Ahmed, **Dört Büyük Halifeden Menkıbeler**, (Sad: Hüseyin Erdoğan), Pırlanta Yayınları, İstanbul, 1980
- SOBERNHEİM, Mathias, "Barsbay", **İA**, Eskişehir, 1997, C:II, s.317-318
- SOBERNHEİM, Mathias, "Ferec", **İA**, Eskişehir, 1997, C:IV, s.554-555
- SOBERNHEİM, Mathias, "Kayıtbay", **İA**, Eskişehir, 1997, C:VI, s.462-464
- SOBERNHEİM, Mathias, "Memlûkler", **İA**, Eskişehir, 1997, C:VII, s.689-692
- SOBERNHEİM, Mathias, "Şeyh el-Mahmudi", **İA**, Eskişehir, 1997, C:XI, s.489-491
- SOFUOĞLU, Cemal, "Gadir-i Hum Meselesi", **AÜİFD**, Ankara, 1984, C:XXVI, S:1, s.461-470
- SOLAK, Kürşat, "Çerkez Memlûkler Çerkez Mi?", **AÜTAD**, Ankara, 2012, C:XXXI, S:51, s.201-208

- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, “Hz. Hasan’ın Hilafeti Muaviye’ye Devrinin arka Planı”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, C:XIV, S:3-4, s.456-468
- SÜMER, Faruk, “Selçuklular”, **DİA**, İstanbul, 2009, C:XXXVI, s.365-371
- SÜMER, Faruk, “Tuğrul Bey”, **DİA**, İstanbul, 2012, C:XLI, s.344-346.
- SÜMER, Faruk, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, **Belleten**, Ankara, 1992, C:LVI, S:217, s.675-701
- ŞAKİR, Mahmud, **Hız. Âdem’den Bugüne: İslam Tarihi**, (Çev. Ferit Aydın), Kahraman Yayınları, İstanbul, 1993
- ŞEN, Mehmet Emin, “Abbasîler Döneminde İdarî ve Malî Kadrolardaki Türkler”, **İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İSTEM)**, 2009, Y:7, S:13, s. 233-260
- ŞEŞEN, Ramazan, “Eyyubiler”, **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.301-432
- ŞEŞEN, Ramazan, **Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983
- ŞEŞEN, Ramazan, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR) Yayınları, İstanbul, 2009
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, **Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi: Kayı**, Tarih Düşünce Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2004
- TABERİ, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, C:V
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Berkuk”, **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.511-512.
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri”, **İÜFTD**, İstanbul, 1976, S:30, s.73-98
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Fatihle Çağdaş Bir Memlûklu Sultanı Aynal el-Ecrud”, **İÜFTD**, İstanbul, 1969, S:23, s.35-50

- TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, **İÜEFTD**, İstanbul, 1971, S:25, s.1-38
- TOMAR, Cengiz, “el-Melik Eşref İnal”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.63-64
- TOMAR, Cengiz, “Şecereddür”, **DİA**, İstanbul, 2010, C:XXXVIII, s.404-405.
- TOMAR, Cengiz, “Tabaka”, **DİA**, İstanbul, 2010, C:XXXIX, s.288
- TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998
- TURAN, Şerafettin, “Bayezid II”, **DİA**, İstanbul, 1992, C:V, s.234-238
- ÜÇOK, Bahriye, **İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968
- ÜÇOK, Bahriye, “Ridde”, **AÜİFD**, Ankara, 1958, C:VII, S:1, s.97-113
- VIDA, G. Levi Della, “Osman”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:IX, s.427-431
- VIDA, G. Levi Della, “Ömer”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:IX, s.468-471
- VIOLETT, H, “Samarra”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:X, s.144-146
- WATT, W. Montgomery, **Hız. Muhammed Mekke’de**, (Çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986
- WELLHAUSEN, Julius, **Arap Devleti ve Sukutu**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963
- WENSİNCK, A.J, “Memlûk”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:VII, s.688-689
- YAZICI, Nesimi, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992
- YILDIRIM, Ramazan, “Sünni Siyaset Düşüncesinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Etkinliği” **İÜİFD**, İstanbul, 2011, S:24, s.5-24
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, **DİA**, İstanbul, 1988, C:I, s.31-48

- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdurrahman I”, **DİA**, İstanbul, 1988, C:I, s.150-152
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdurrahman III”, **DİA**, İstanbul, 1988, C:I, s.152-155
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Ebu’l Abbas el Seffah”, **DİA**, İstanbul, 1994, C:X, s.283-284
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “İslâmiyet ve Türkler”, **Diyanet Dergisi**, Ankara, 1981, Hicret Özel Sayısı, s. 285-315
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Türklerin Müslüman Olmaları”, **DGBİTA**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C:VI, s.17-54
- YİĞİT, İsmail, “el-Melikü’l Eşref”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.66-67.
- YİĞİT, İsmail, “el-Melikü’l Kamil”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.70.
- YİĞİT, İsmail, “el-Melikü’l Salih”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.79
- YİĞİT, İsmail, “Emeviler”, **DİA**, İstanbul, 1995, C:XII, s.87-104
- YİĞİT, İsmail, “Kalavun”, **DİA**, İstanbul, 2001, C:XXIV, s.227-228
- YİĞİT, İsmail, “Kayıtbay”, **DİA**, Ankara, 2002, C:XXV s.80-81.
- YİĞİT, İsmail, “Kutuz”, **DİA**, Ankara, 2002, C:XXVI, s.500-501
- YİĞİT, İsmail, “Memlükler”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.90-97
- YİĞİT, İsmail, “Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın”, **Diyanet İlmi Dergi**, 2004, C: XL, S:2, s. 131-144
- YİĞİT, İsmail, “Müstansır-Billah”, **DİA**, İstanbul, 2006, C:XXXII, s.119.
- YİĞİT, İsmail, “Müstekfi Billah”, **DİA**, İstanbul, 2006, C:XXXII, s.140.
- YİĞİT, İsmail, “Mütevekkil Aleallah”, **DİA**, İstanbul, 2006, C:XXXII, s.214-215.
- YİĞİT, İsmail, “Mu’tazıd Billah”, **DİA**, İstanbul, 2006, C:XXXI, s.384-385
- YİĞİT, İsmail, “Osman b. Affan”, **DİA**, İstanbul, 2007, C:XXXIII, s.438-443

- YİĞİT, İsmail, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991, C:VII
- YİĞİT, İsmail, “Şeyh el-Mahmudi”, **DİA**, Ankara, 2004, C:XXIX, s.58-60
- YURDAYDIN, Hüseyin G, **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971
- ZETTERSTEEN, K.V, “Abbasiler”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:I, s.18-22
- ZETTERSTEEN, K.V, “Büveyhiler”, **İA**, Eskişehir, 2001, C:II, s.843-845
- ZETTERSTEEN, K.V, “Nâsır”, **İA**, Eskişehir, 1997, C:IX, s.87-91
- ZİYÂDE, Nikola, “Ayn-ı Câlût’da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”, (Çev. İbrahim Ethem Polat), **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2003, Y:3, S:11, s. 153-158

EKLER

I. LİSTELER

Liste.1⁴⁸⁵

DÖRT HALİFE (632 – 661)

Hz. Ebu Bekir	632 – 634
Hz. Ömer	634 – 644
Hz. Osman	644 – 656
Hz. Ali	656 – 661

Liste.2⁴⁸⁶

EMEVİ HALİFELERİ (661 – 750)

Muaviye	: 661 – 680
Yezid	: 680 – 684
II. Muaviye	: 684 – 684
Mervan	: 684 – 685
Abdumelik	: 685 – 705
Velid	: 705 – 715
Süleyman	: 715 – 717
Ömer	: 717 – 720
II. Yezid	: 720 – 724
Hişam	: 724 – 743
II. Velid	: 743 – 743
III. Yezid	: 744 – 745
İbrahim	: 744 – 744
II. Mervan	: 744 – 750

⁴⁸⁵ Üçok, **İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler**, s.177.

⁴⁸⁶ Aycan, “Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri”, s.174.

Liste.3⁴⁸⁷**BAĞDAT ABBASİ HALİFELERİ (750 – 1258)**

Ebu'l Abbas	: 750 – 754
el-Mansur.....	: 754 – 775
el-Mehdi	: 775 – 785
el-Hadi	: 785 – 786
Harun Reşid.....	: 786 – 809
el-Emin	: 809 – 813
el-Memun	: 813 – 833
el-Mutasım	: 833 – 842
el-Vasık.....	: 842 – 847
el-Mütevekkil.....	: 847 – 861
el-Muntasır	: 861 – 862
el-Mustain.....	: 862 – 866
el-Mutez.....	: 866 – 869
el-Muhtedi	: 869 – 870
el-Mutemid.....	: 870 – 892
el-Mutezid	: 892 – 902
el-Muktefi.....	: 902 – 908
el-Muktedir.....	: 908 – 932
el-Kahir	: 932 – 934
er-Razi.....	: 934 – 940
el-Müttaki	: 940 – 944
el-Müstekfi	: 944 – 946
el-Muti	: 946 – 974
et-Tai	: 974 – 991
el-Kadir.....	: 991 – 1031
el-Kaim	: 1031 – 1075
el-Muktedi	: 1075 – 1094
el-Mustazhir	: 1094 – 1118
el-Mustarşid	: 1118 – 1135
er-Raşid.....	: 1135 – 1136

---

⁴⁸⁷ Zettersteen, “Abbasiler”, s.19.

el-Muktefi.....	: 1136 – 1160
el-Müstencid	: 1160 – 1170
el-Müstezi.....	: 1170 – 1180
en-Naşir	: 1180 – 1225
ez-Zahir.....	: 1225 – 1226
el-Mustansır	:1226 – 1242
el-Mustasım.....	:1242 – 1258

Liste.4⁴⁸⁸

MISIR FATİMÎ HALİFELERİ (909-1094)

el-Mehdi	: 909 – 934
el-Kaim	: 934 – 946
el-Mansur.....	: 946 – 952
el-Mu'iz	: 952 – 975
el-Aziz.....	: 975 – 996
el-Hakim	: 996 – 1021
el-Zâhir	: 1021 – 1035
el-Mustansır	: 1035 – 1094

Liste.5⁴⁸⁹

ENDÜLÜS EMEVÎ HALİFELERİ (929-1031)

III. Abdurrahman.....	: 929 – 961
II. Hakem.....	: 961 – 976
II. Hişam (Birinci Defa)	: 979 – 1009
II. Muhammed	: 1009 – 1009
Süleyman (Birinci Defa)	: 1009 – 1009
II. Hişam (İkinci Defa)	: 1010 – 1013
Süleyman (İkinci Defa)	: 1013 – 1016

⁴⁸⁸ Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar**, s.55

⁴⁸⁹ Özdemir, “Endülüs”, s.214

Şii Hammudilerin Hâkimiyeti	: 1016 – 1016
IV. Abdurrahman.....	: 1016 – 1018
Şii Hammudilerin Hâkimiyeti	: 1018 – 1022
V. Abdurrahman	: 1022 – 1024
III. Muhammed.....	: 1024 – 1025
Şii Hammudilerin Hâkimiyeti	: 1025 – 1027
III. Hişam.....	: 1027 – 1031

Liste.6⁴⁹⁰

MISIR (MEMLÛK) ABBASİ HALİFELERİ (1261 – 1517)

el-Mustansır Billah Ebu'l-Kasım Ahmed	: 1261 – 1262
el-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed	: 1262 – 1302
el-Müstekfî Billah Ebu'r-Rabi Süleyman	: 1302 – 1340
el-Vasık Billah Ebu İshak İbrahim.....	: 1340 – 1341
el-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed	: 1341 – 1352
el-Mutazıd Billah Ebu'l-Feth Ebu Bekr	: 1352 – 1362
el-Mütevekkil Alallah Ebu Abdullah Muhammed	: 1362 – 1377
el-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriyya	: 1377 – 1377
el-Mütevekkil Alallah (ikinci kez).....	: 1377 – 1383
el-Vasık Billah Ebu Hafs Ömer.....	: 1383 – 1386
el-Mutasım Billah Ebu Yahya (ikinci kez)	: 1386 – 1389
el-Mütevekkil Alallah (üçüncü kez)	: 1389 – 1406
el-Mustain Billah Ebu'l-Fadl el-Abbas	: 1406 – 1414
el-Mutazıd Billah Ebu'l-Feth Davud	: 1414 – 1441
el-Müstekfî Billah Ebu'r-Rabi Süleyman	: 1441 – 1451
el-Kaim Biemrillah Ebu'l-Beka Hamza.....	: 1451 – 1455
el-Müstencid Billah Ebu'l-Mehasin Yusuf	: 1455 – 1479
el-Mütevekkil Alallah Ebu'l İzz Abdülaziz.....	: 1479 – 1497
el-Müstemsik Billah Ebu's-Sabr Yakub	: 1497 – 1508
el-Mütevekkil Alallah Muhammed.....	: 1508 – 1517

⁴⁹⁰ Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, s.165.

Liste.5⁴⁹¹**MISIR MEMLÛK SULTANLARI (1250 – 1517)**

(Bahri / Türk Memlûk Sultanları)

(1250 – 1382)

el-Muiz Aybek	: 1250 – 1257
el-Mansur Ali	: 1257 – 1259
el-Muzaffer Kutuz	: 1259 – 1260
ez-Zahir Baybars	: 1260 – 1277
es-Said Baraka Han	: 1277 – 1279
el-Adil Selamiş	: 1279 – 1279
el-Mansur Kalavun	: 1279 – 1290
el-Eşref Halil	: 1290 – 1293
en-Nasır Muhammed (Birinci Saltanatı)	: 1293 – 1294
el-Adil Ketboğa	: 1294 – 1296
el-Mansur Laçın	: 1296 – 1299
en-Nasır Muhammed (İkinci Saltanatı)	: 1299 – 1309
el-Muzaffer Baybars	: 1309 – 1310
en-Nasır Muhammed (Üçüncü Saltanatı)	: 1310 – 1341
el-Mansur Ebu Bekir	: 1341 – 1341
el-Eşref Küçük	: 1341 – 1342
en-Nasır Ahmed	: 1342 – 1342
es-Salih İsmail	: 1342 – 1345
el-Kamil Şaban	: 1345 – 1346
el-Muzaffer Hacı	: 1346 – 1347
en-Nasır Hasan (Birinci Saltanatı)	: 1347 – 1351
es-Salih Selahaddin	: 1351 – 1354
en-Nasır Hasan (İkinci Saltanatı)	: 1354 – 1361
el-Mansur Muhammed	: 1361 – 1363
el-Eşref Şaban	: 1363 – 1377
el-Mansur Ali	: 1377 – 1381

---

⁴⁹¹ Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, 211-213.

es-Salih Hacı (Birinci Saltanatı).....	: 1381 – 1382
ez-Zahir Berkuk (Burci Memlûk Sultanı).....	: 1382 – 1389
es-Salih Hacı (İkinci Saltanatı).....	: 1389 – 1390

(Burci / Çerkez Memlûk Sultanları)

(1382 – 1517)

ez-Zahir Berkuk (İkinci saltanatı).....	: 1390 - 1399
en-Nasr Ferec (Birinci Saltanatı).....	: 1399 – 1405
el-Mansur Abdulaziz.....	: 1405 – 1405
en-Nasır Ferec (İkinci Saltanatı).....	: 1405 – 1412
el-Müeyyed Şeyh el-Mahmudi.....	: 1412 – 1421
el Muzaffer Ahmed.....	: 1421 – 1421
ez-Zahir Tatar.....	: 1421 – 1421
es-Salih Muhammed.....	: 1421 – 1422
el-Eşref Barsbay.....	: 1422 – 1438
el-Aziz Yusuf.....	: 1438 – 1438
ez-Zahir Çakmak.....	: 1438 – 1453
el-Mansur Osman.....	: 1453 – 1453
el-Eşref İnal.....	: 1453 – 1461
el-Müeyyed Ahmed.....	: 1461 – 1461
ez-Zahir Hoşkadem.....	: 1461 – 1467
ez-Zahir Yalbay.....	: 1467 – 1467
ez-Zahir Temürboğa.....	: 1467 – 1468
el-Eşref Kayıtbay.....	: 1468 – 1496
en-Nasır Muhammed.....	: 1496 – 1498
ez-Zahir Kansuh.....	: 1498 – 1500
el-Eşref Canbolat.....	: 1500 – 1501
el-Adil Tumanbay.....	: 1501 – 1501
el-Eşref Kansuh el-Gavri.....	: 1501 – 1516
el-Eşref Tumanbay.....	: 1516 – 1517

II. TABLOLAR

Tablo.1

MEMLÛK DEVLETİ'NDE AYNI DÖNEMDE GÖREVDE OLAN HALİFELER VE SULTANLAR TABLOSU

El-Mustansır Billah Ebu'l-Kasım Ahmed 1261-1262	Ez-Zahir Baybars	1260-1277
El-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed 1262-1302	Ez-Zahir Baybars Es-Said Baraka Han El-Adil Selamiş El-Mansur Kalavun El-Eşref Halil En-Nasır Muhammed (Birinci Saltanatı) El-Adil Ketboğa El-Mansur Laçın En-Nasır Muhammed (İkinci Saltanatı)	1260-1277 1277-1279 1279 1279-1290 1290-1293 1293-1294 1294-1296 1296-1299 1299-1309
El-Müstekfi Billah Ebu'r-Rabi Süleyman 1302-1340	En-Nasır Muhammed (İkinci Saltanatı) El-Muzaffer Baybars En-Nasır Muhammed (Üçüncü Defa)	1299-1309 1309-1310 1310-1341
El-Vasık Billah Ebu İshak İbrahim 1340-1341	En-Nasır Muhammed (Üçüncü Defa)	1310-1341
El-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed 1341-1352	El-Mansur Ebu Bekir El-Eşref Küçük En-Nasır Ahmed Es-Salih İsmail El-Kamil Şaban El-Muzaffer Hacı En-Nasır Hasan (Birinci Saltanatı) Es-Salih Selahaddin	1341 1341-1342 1342 1342-1345 1345-1346 1346-1347 1347-1351 1351-1354
El-Mutazid Billah Ebu'l-Feth Ebu Bekr 1352-1362	Es-Salih Selahaddin En-Nasır Hasan (İkinci Saltanatı) El-Mansur Muhammed	1351-1354 1354-1361 1361-1363
El-Mütevekkil Alallah Ebu Abdullah Muhammed 1362-1376	El-Mansur Muhammed El-Eşref Şaban	1361-1363 1363-1377
El-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriyya 1377-1377	El-Mansur Ali	1377-1381
El-Mütevekkil Alallah (ikinci kez) 1377-1383	El-Mansur Ali Es-Salih Hacı (Birinci Saltanatı) Ez-Zahir Berkuk	1377-1381 1381-1382 1382-1389

El-Vasık Billah Ebu Hafs Ömer 1383-1386	Ez-Zahir Berkuk	1382-1389
El-Mutasım Billah Ebu Yahya (ikinci kez) 1386-1389	Ez-Zahir Berkuk	1382-1389
El-Mütevekkil Alallah (üçüncü kez) 1389-1406	Es-Salih Hacı (İkinci Saltanatı) Ez-Zahir Berkuk (İkinci saltanatı) En-Nasr Ferec (Birinci Saltanatı) El-Mansur Abdulaziz En-Nasır Ferec (İkinci Saltanatı)	1389-1390 1390-1399 1399-1405 1405 1405-1412
El-Mustain Billah Ebu'l-Fadl el-Abbas 1406-1414	En-Nasır Ferec (İkinci Saltanatı) El-Müeyyed Şeyh el-Mahmudi	1405-1412 1412-1421
El-Mutazıd Billah Ebu'l-Feth Davud 1414-1441	El-Müeyyed Şeyh el-Mahmudi El Muzaffer Ahmed Ez-Zahir Tatar Es-Salih Muhammed El-Eşref Barsbay El-Aziz Yusuf Ez-Zahir Çakmak	1412-1421 1421 1421 1421-1422 1422-1438 1438 1438-1453
El-Müstekfi Billah Ebu'l-Rabi Süleyman 1441-1451	Ez-Zahir Çakmak	1438-1453
El-Kaim Biemrillah Ebu'l-Beka Hamza 1451-1455	Ez-Zahir Çakmak El-Mansur Osman El-Eşref İnal	1438-1453 1453 1453-1461
El-Müstencid Billah Ebu'l-Mehasin Yusuf 1455-1479	El-Eşref İnal El-Müeyyed Ahmed Ez-Zahir Hoşkadem Ez-Zahir Yalbay Ez-Zahir Temürboğa El-Eşref Kayıtbay	1453-1461 1461 1461-1467 1467 1467-1468 1468-1496
El-Mütevekkil Alallah Ebu'l-İzz Abdülaziz 1479-1497	El-Eşref Kayıtbay En-Nasır Muhammed	1468-1496 1496-1498
El-Müstemsik Billah Ebu's-Sabr Yakub 1497-1508	En-Nasır Muhammed Ez-Zahir Kansuh El-Eşref Canbolat El-Adil Tumanbay El-Eşref Kansuh el-Gavri	1496-1498 1498-1500 1500-1501 1501 1501-1516
El-Mütevekkil Alallah Muhammed 1508-1517	El-Eşref Kansuh el-Gavri El-Eşref Tumanbay	1501-1516 1516-1517

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mehmet AKIN

Doğum Yeri : Batman

Doğum Tarihi : 17/08/1979

Medeni Hali : Evli

Yabancı Dili : -

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise : Batman Lisesi / 1994-1997

Lisans : Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih
Öğretmenliği Bölümü / 2001-2006

Yüksek Lisans : Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana
Bilim Dalı Tarih Bölümü / 2011-2014

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl :

Kurtalan Lisesi (Siirt) / 2006-2009

Beşiri Lisesi (Batman) / 2009-2009

Beyçayırı İlköğretim Okulu (Batman) / 2009-2010

Anadolu İmam Hatip Lisesi (Batman) / 2010-2012

Halk Eğitim Merkezi (Batman) / 2012-. . .

Yayınları (SCI ve diğer) :